T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DEMİR ÇAĞI'NDA DİYARBAKIR BÖLGESİ

Yüksek Lisans Tezi

TUĞBA TÜRKSOY

İstanbul, 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DEMİR ÇAĞI'NDA DİYARBAKIR BÖLGESİ

Yüksek Lisans Tezi

TUĞBA TÜRKSOY

Danışman: PROF. DR. KEMALETTİN KÖROĞLU

İstanbul, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

TARİH Anabilim Dalı ESKİÇAĞ TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi TUĞBA TÜRKSOY nın DEMİR ÇAĞI'NDA DİYARBAKIR BÖLGESİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2007 tarih ve 2007-8/30 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	**İmzası**
Tez Savunma Tarihi :	24.12.2007	
1) Tez Danışmanı :	**PROF. DR. KEMALETTİN KÖROĞLU**	
2) Jüri Üyesi :	~~DOÇ.~~ PROF **DR. VEDAT ÇELGİN**	
3) Jüri Üyesi :	**PROF. DR. SELÇUK MÜLAYİM**	

İÇİNDEKİLER

Önsöz

I- GİRİŞ…….1

A- Bölgenin Coğrafyası ve Sınırları ……..1

B- Araştırmaların Tarihçesi……... …2

C- Çalışmanın Amacı ve Yöntemi…….5

D- Demir Çağı Öncesine Genel Bakış……...……7

1- Tarih Öncesi Dönem……..7

2- Orta Asur Krallığı'nın Bölgeye Gelişi……...8

II- DEMİR ÇAĞI'NIN BAŞLANGICI…….....18

A- Erken Demir Çağı……...18

B- Arami Göçleri ve Diyarbakır Çevresinde Arami Hakimiyeti…….21

C- Bit Zamani Krallığı…….25

III- YENİ ASUR KRALLIĞI'NIN BÖLGEYE YERLEŞMESİ……...29

A- Siyasal Gelişmeler……..29

B- Eyalet Merkezleri……...43

1- Amedi…….43

2- Tuşhan……45

C- Yeni Asur Yerleşmeleri ve Köyler…….50

D- Yeni Asur'un Yıkılışı…….54

IV- SONUÇ…….56

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar ve Kaynakça……..59

EK 1: Konuyla İlgili Orta ve Yeni Asur Yazıtları……...……67
EK 2: Orta ve Yeni Asur Kral Listesi …….……81

Levhalar……..…84

I – GİRİŞ

A - Bölgenin Coğrafyası ve Sınırları

Diyarbakır ili Yukarı Dicle havzası içinde, Dicle Nehri'nin sağ kıyısında, denizden 650 metre yükseklikte yer alır. Kuzeyinde Güneydoğu Toroslar, güneyinde Tur Abdin Dağları, batıda Karacadağ ile çevrelenen ilin doğu sınırını belirleyecek herhangi bir coğrafi engel bulunmamakla beraber doğuda, Dicle vadisinin daraldığı Batman ili ve çevresine kadar benzer özellikler gösteren bir coğrafyaya sahiptir. Çevresindeki bu yükseltilerin ortasında bir düzlük üzerinde bulunan bölgenin en önemli akarsuyu Dicle Nehri'dir. Kaynağını Toroslar üzerindeki Hazar Gölü ve Birklinçay'dan alan Dicle Nehri ve kollarının suladığı bu alanda verimli ovalar bulunmaktadır. Yerleşmeler de bu verimli alanda, özellikle Dicle ve çevresinde yer alır. Anadolu ile Mezopotamya arasında bir bağ oluşturan Dicle Nehri ve kolları, tarih boyunca ulaşım ve ticarette kullanılmıştır.

Diyarbakır ili, güneyinde bulunan Şanlıurfa üzerinden Suriye'ye, güneydoğusundaki Mardin üzerinden de Irak ve Mezopotamya'ya bağlanır. Bölge, Tur Abdin dağları ve Toroslar üzerindeki geçitler ile Dicle Nehri ve kolları üzerindeki bu yollar sayesinde Mezopotamya ve Anadolu arasında bir kavşak noktasında bulunur.

İli çevreleyen dağların eteklerinde özellikle Karacadağ'ın çevresinde hayvancılık ve yaylacılık için uygun alanlar vardır. Bu imkanlar bölgede yarı göçebe toplumlar için uygun bir yerleşme alanı oluşturduğundan, tarih boyunca bölgede yarı göçebelik ve hayvancılık süreklilik göstermiştir. Ayrıca eski bir volkanik dağ olan Karacadağ'ın sönmüş lav kütlelerinin oluşturduğu bazalt püskürükler, bölge mimarisinde taş malzemenin kullanılmasına da olanak sağlamaktadır.

Diyarbakır, kuzeyindeki Ergani ve Maden bölgesindeki bakır yataklarına yakındır. Bu bölgede bulunan prehistorik bir yerleşme olan Çayönü'nde ele geçirilen bakır buluntular, bölgede maden kullanımının erken dönemlerde başladığını

göstermektedir. Aynı zamanda günümüzde, Bismil ilçesinde petrol kuyuları da işletilmektedir.

B - Araştırmaların Tarihçesi

Diyarbakır'ın da içinde bulunduğu alan olarak bahsettiğimiz Yukarı Dicle bölgesi son yıllarda birçok kazı çalışması ve yüzey araştırmasının yapıldığı bir bölgedir. "Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkınma Projesi" kapsamında bölgede yapılan çalışmalar nedeniyle tahribata uğrayacağı veya baraj suları altında kalacağı düşünülen alanlarda başlatılan çalışmalar neticesinde, bölgenin tarihsel süreçleri ve buradaki yerleşmeler sistemli bir biçimde ortaya çıkarılmaya başlanmıştır.

Diyarbakır ve çevresinde son yıllarda yapılmaya başlanan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları öncesinde bölge ile ilgili bilgiler, çeşitli filolojik kaynaklar ve bazı araştırmacıların gezi notları ile sınırlıydı[1]. Ancak Kuruh'ta[2] bulunan steller ve kabartmalar bölgedeki Asur varlığını ortaya çıkardığı gibi kapsamlı araştırmaların başlatılmasına neden olmuştur. Bu keşiften sonra bölgede birçok araştırma yapılmıştır ancak ilk sistemli kazı çalışması 1988 yılında Üçtepe'de Veli Sevin[3] ve ekibi tarafından başlatılmıştır. Kazılar neticesinde Üçtepe'nin İlk Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşim gördüğü, Orta ve Yeni Asur dönemlerinin önemli bir yerleşmesi olduğu ortaya çıkarılmıştır. 1988 yılında M. Özdoğan[4] Diyarbakır bölgesinde yüzey araştırmaları yaparken, 1989 yılında Algaze[5] ve ekibi de Batman ve Bohtan çayları ile Fırat ve Dicle çevresinde yüzey araştırmaları yapmıştır. Üçtepe ile ilgili ilk kapsamlı ve yazılı çalışma Kemalettin Köroğlu[6] tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle Yeni Asur dönemi konusunda önemli bilgiler veren "Üçtepe I" adlı Türk Tarih Kurumu tarafından basılan

[1] Ilısu Baraj Projesi öncesinde yapılan araştırmalar konusunda detaylı bilgi için bkz: Köroğlu 1998: 2 vdd.
[2] Bismil-Üçtepe Köyü'nde bulunan Kuruh'ta, İngiliz Başkonsolosu J.G. Taylor tarafından bulunan ve bugün British Museum'da sergilenen iki Asur steli Kuruh Monolitleri olarak anılmaktadır.
[3] 1986 yılında yüzey araştırmalarına başlanan Üçtepe'nin kazı çalışmaları için bkz: Sevin 1989: 7 vd. ; Sevin 1990: 103 vd. ; Sevin 1992: 12 vd. ; Sevin 1993, 175 vd. ; Sevin 1994: 399 vd.
[4] Özdoğan 1990, 459 vd.
[5] Algaze 1989: 241 vd. ; Algaze ve diğerleri 1991: 175 vd. ; Algaze 1992: 425 vd.
[6] Köroğlu 1998.

ve temelinde bir doktora tezi olan bu kitap uzun yıllar bölge ilgili çalışmalarda kullanılan bir başvuru kitabı olmuştur.

Aynı bölgenin daha erken dönemleri konusunda Aynur Özfırat[7], "Üçtepe II, Tunç Çağları- Kazı ve Yüzey Araştırmaları Işığında" adlı bir kitap hazırlamıştır. "Asur Devleti'nin Yukarı Dicle Yayılımı" adlı bölge ile ilgili bir diğer çalışma ise Elif Baştürk[8] tarafından Ege Üniversitesi Arkeoloji bölümüne yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

1998 yılında da ODTÜ-TAÇDAM öncülüğünde "Ilısu Ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Olan Kültürel Varlıkların Belgelenmesi ve Korunması" adı altında bir çalışma başlatılmıştır. Dicle Nehri boyunca bulunan birçok arkeolojik alanın, Ilısu Baraj çalışmasının neden olacağı tahribattan kurtulması amacıyla, yerli ve yabancı birçok araştırmacıdan oluşan ekipler, burada çeşitli kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları yapmıştır.

Bu çalışma kapsamında, Diyarbakır-Bismil ilçesinin Tepe kasabasının doğusundaki Ziyaret Tepe'de[9], 1997–1999 yılları arasında yapılan yüzey araştırmalarının ardından 2000 yılında kazılara başlanmıştır. Halen devam etmekte olan kazı çalışmaları sonucunda ele geçen mimari kalıntılar (kenti çevreleyen sur kalıntıları ve diğer anıtsal yapılar) ile çeşitli çanak çömlekler, höyüğün özellikle Yeni Asur döneminde yerleşim görmüş önemli bir merkez olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bölgede araştırılan merkezlerden bir diğeri Giricano'dur[10]. Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Giricano'da, 2000- 2003 yılları arasında yapılan çalışmalarda ele geçirilen

[7] Özfırat 2006.
[8] Baştürk 2006.
[9] Daha önce Algaze ve ekibi tarafından saptanan bölgede ilk yüzey araştırmaları 1997–1998 yılları arasında T. Matney ve ekibi tarafınan yapılmıştır. Algaze 1989: 241 vd. ; Matney 1998a: 7 vd. ; Matney 1998b: 255 vd. ; Matney 1999: 297 vd. ; Matney 2001a: 547 vd. ; Matney 2001b: 37 vd. ; Matney-Somers 1999: 203 vd. ; Matney-Bauer 2000: 119 vd. ; Matney ve diğerleri 2001:517 vd. ; Matney ve diğerleri 2002: 47 vd. ; Matney ve diğerleri 2003a: 387 vd. ; Matney ve diğerleri 2003b:175 vdd. ; Matney (ed.) 2005: 19 vd. : Matney ve diğerleri 2007: 23 vdd. ; Matney- Köroğlu 2007: 12 vdd.
[10] Orta Asur yazılı kaynaklarında adı Dunnu-sa-uzubi olarak geçen yerleşmede yapılan çalışmalarda, Asur-Bel-Kala dönemine ait önemli bir tablet arşivi bulunmuştur. Schachner 2002a: 9 vd. ; Schachner 2002b: 549 vd. ; Radner 2004: 145 vd. ; Schachner 2004: 505 vd. ; Roaf-Schachner 2004: 1 vd.

yazılı belgeler, höyüğün Orta Asur döneminde yerleşim görmüş bir köy yerleşmesi olduğunu göstermektedir. Bir başka köy yerleşmesi ve aynı zamanda sınır kenti olan Kenan Tepe'de[11], 2000 yılından itibaren sürdürülen çalışmalarda, Erken Demir Çağı buluntuları ele geçirilmekle beraber Yeni Asur dönemine ait herhangi bir yapıya rastlanmamıştır. Diyarbakır- Bismil ilçesi Dimse köyündeki Gre Dimse'de[12] 1999–2001 yılları arasında yürütülen kazılar sonucunda da merkezin Erken Demir Çağ'ında yerleşim gördüğü saptanmıştır.

Diyarbakır'ın Bismil ilçesinin güneydoğusunda bulunan Hakemi Use'de[13] önemli bir Erken Demir Çağı yerleşmesidir. 2000 yılında başlanılan kazı çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. Kazılar sırasında bol miktarda Erken Demir Çağı yivli seramiği örnekleri ele geçmiştir. Yeni Asur dönemi izlerine de ulaşılmıştır ancak dönemin mimarisi ile ilgili henüz önemli bir yapıya rastlanmamıştır. Araştırma yapılmış kazı merkezlerinden biri de Kavuşan höyüktür[14]. Diyarbakır- Bismil ilçesi Yenice köyüne bağlı İnardı mevkiinde bulunan bu merkezde kazı çalışmaları halen devam etmektedir. Buluntular, merkezin Orta ve Yeni Asur dönemleri ile Erken Demir Çağı'nda yerleşim görmüş küçük bir köy yerleşmesi olduğunu göstermektedir.

Algaze ve ekibi tarafından yapılan yüzey araştırmaları ile yerleri tespit edilmiş bu merkezlerin yanı sıra Ilısu Projesi ile bölgede Orta ve Yeni Asur dönemlerinde yerleşim gördükleri henüz netlik kazanmamış daha erken dönem yerleşmeleri olan çeşitli merkezler saptanmıştır. Kortik Tepe[15], Salat Camii Yanı,[16] Müslüman Tepe[17] gibi merkezlerde Neolitik Çağ'dan itibaren yerleşim olduğu gözlenmiştir.

---

[11] Kenan Tepe, Boztepe ve Talavaş Tepe'de sürdürülen çalışmalara B. Parker başkanlık etmektedir. Parker ve diğerleri 2002: 613 vd. ; Parker- Creekmore 2002: 19 vd. ; Parker 2004: 547 vd. ; Dodd ve diğerleri 2005: 357 vd. ; Parker 2007: 323 vd.

[12] Karg 1999: 643 vd. ; Karg 2001: 643 vd. ; Karg 2002: 699 vd.

[13] Tekin 2003: 54 vd. ; Tekin 2004a: 425 vd. ;Tekin 2004b: 273 vd. ; Tekin 2006a: 151 vd. ; Tekin 2006b: 289 vd.; Tekin 2006c: 496 vd. ; Tekin 2007a: 357 vd. ; Tekin 2007b: 47 vdd.

[14] Kozbe ve diğerleri 2002: 13vd. ; Kozbe ve diğerleri 2003: 139 vd. ; Kozbe-Köroğlu 2004: 279 vd. ; Kozbe ve diğerleri 2004: 463 vd. ; Kozbe 2006: 496 vd. ; Kozbe 2007: 573 vd.

[15] Özkaya ve diğerleri 2002: 739 vdd. ; Özkaya- San 2003: 423 vdd. ; Özkaya-San 2004: 669 vdd.; Özkaya- San 2007: 21-36.

[16] Miyake 2005: 1 vdd. ; Miyake 2006: 117 vdd. ; Miyake 2007a: 283 vdd.; Miyake 2007b: 37 vdd.

[17] Ay 2002: 415 vdd. ; Ay 2004: 375 vdd.

Aşağı Salat'ta[18] Yeni Asur döneminin sonlarına tarihlenen bir mezar ve buluntuları ele geçirilmiştir. Salat Tepe'de[19] ise az sayıda Yeni Asur dönemi buluntusuna rastlanmıştır.

Bu merkezler dışında henüz kazısı yapılmamış ancak önemli bir yerleşme olduğu düşünülen Pornak ve Diyarbakır il merkezindeki İçkale' den de biraz bahsetmek gerekir. V. Sevin ve ekibinin Üçtepe merkezli yürüttüğü yüzey araştırmaları sırasında da saptanan, Dicle Nehri'nin güneyindeki Pornak'ta Yeni Asur dönemine ait buluntular ve sur kalıntıları tespit edilmiştir. Buna göre höyüğün bir aşağı şehri olduğu ve olasılıkla Yeni Asur döneminde yerleşim görmüş önemli bir merkez olduğu düşünülmektedir.

İçkale ise, yine yüzey araştırmaları sırasında saptanmış ancak askeri alan üzerinde bulunduğundan kazı çalışmaları gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle de Amedi'nin arkeolojik kalıntıları konusunda bilgi edinilememiştir. [20]

C- Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada Demir Çağı'nda, Diyarbakır ve çevresinde yaşanan olaylar ve bu dönemin önemli merkezleri konusunda bilgiler verilmektedir. Bölgede hakim olan Asur Krallığı hakkında bilgiler aktarılırken, uygarlığın tarihi içinde kopukluk olmaması için dönem olarak Demir Çağı öncesinde kurulan yerleşmeler ve yaşanan siyasi olaylara da değinilmiştir. Bölgenin tarih öncesi konusunda kısa bir bilgiden sonra, Orta Asur döneminde yaşanan gelişmeler, Erken Demir Çağı, Aramiler dönemi ve Yeni Asur dönemi olarak bölgede yaşanan tarihsel süreçler aktarılmıştır.

Bölge ile ilgili lokalizasyon ve tarihleme çalışmaları kazı sonuçları ve yüzey araştırmalarının incelenmesi ile yapılmıştır. Bunun için çeşitli süreli yayınlar, dergiler ve kazı sonuçlarının toplandığı kitaplar taranmıştır. TAÇDAM kapsamında yürütülen

[18] Şenyurt 2006: 697 vdd.
[19] Ökse 1999:333 vdd.;Ökse-Alp 2002: 645 vdd.; Ökse 2004: 603 vdd ; Ökse ve diğerleri 2001:593 vdd Ökse ve diğerleri 2003: 331 vdd.
[20] Köroğlu 1998: 55 vd.

kazı çalışmalarının bulunduğu raporlar, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* gibi yayınların bölge ile ilgili çalışmaları ile *Haberler, Anatolica, Anatolian Studies* gibi süreli yayınlarda bulunan makalelerden yararlanılmıştır. Lokalizasyon çalışmaları sırasında kazı raporlarının yanı sıra Kessler 1980 ve Köroğlu 1998 çalışmaları da kullanılmıştır. Orta ve Yeni Asur dönemlerinin tarihsel süreçlerinin aktarılışında yazıtlar esas alınmıştır. B. Parker'ın "The Mechanics Of Empire" adlı çalışması, A. Kuhrt'un "The Ancient Near East I- II" ve M. Roaf'ın "Mezopotamya ve Eski Yakındoğu" adlı eserleri ile K. Köroğlu'nun "Eski Mezopotamya Tarihi" adlı eserleri de tarihsel sürecin oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar olmuştur. Bölge ile ilgili yazılı kaynakların çevirisi için ise A. K. Grayson'un *Assyrian Rulers I- II* adlı kitapları ile Luckenbill'in *LAR I- II* kitapları kullanılmıştır.

Daha önce bölge ile ilgili yapılan araştırmaların bir çeşit güncellenmiş ve birleştirilmiş şekli olan bu çalışmada, bölge içindeki merkezlerin lokalizasyonları için önerilen görüşler ile ortaya konulan yeni değerlendirmelere de yer verilmiştir.

Çalışmanın tarihsel süreci milattan önce 1. binyıl olduğu için metin içinde "M.Ö." ifadesi kullanılmamıştır. Aynı zamanda çalışmada, şahıs ve yer adları literatürde kullanılan şekli ile değil Türkçe'deki yerleşik şekli ile (Türkçe karakterler kullanılarak Şalmaneser, Tuşhan… gibi) yazılmıştır

Çalışmanın birinci bölümü olan "Giriş" kısmında, bölgenin coğrafyası, araştırmaların tarihçesi, çalışmanın yöntemi ile Demir Çağı öncesinde bölgedeki durum alt başlıklara ayrılarak aktarılmıştır.

"Demir Çağı'nın Başlangıcı" adlı ikinci bölümde; çalışma konumuzun tarihsel sınırları belirlenerek Erken Demir Çağı ve sonrasında yaşanan olaylar ile bölgede yaşanan Arami hakimiyeti konuları aktarılmıştır. Bu bölümün son konusu: Amedi merkezli kurulan bir Arami devleti olan Bit Zamani Krallığı'dır.

Üçüncü ve son bölümde ise Yeni Asur İmparatorluğu'nun başlangıcından yıkılışına kadar olan süreçte bölgede yaşanan siyasal olaylar, kurulan yerleşmeler ve

eyalet sistemi içinde bölgede oluşturulan Amedi ve Tuşhan gibi merkezlerden bahsedilmiştir.

D- Demir Çağı Öncesine Genel Bakış

I- Tarih Öncesi Dönem

Yukarı Dicle bölgesinin tarih öncesiyle ilgili çalışmalar[21] 1963 yılında H. Çambel ve R.J. Braidwood başkanlığında *Güneydoğu Anadolu Karma Projesi* adı altında başlatılmış ve uzun yıllar aralıksız devam etmiştir. Bu çalışma kapsamında yapılan yüzey araştırmaları ile bölgedeki önemli merkezler belirlenmiş ve zengin buluntu veren Çayönü başta olmak üzere birçok yerleşmede kazı çalışmaları yapılmıştır.

Çayönü[22] Neolitik Çağ'ın tüm gelişim evrelerini gösteren, gelişkin bir köy kültürünü yansıtan, zengin buluntular veren önemli bir Neolitik Çağ yerleşmesidir. Ergani bakır yataklarına olan yakınlığı nedeniyle bakır buluntuların yoğun olarak ele geçtiği bu merkez, aynı zamanda bölgede tarım yapılan ilk köy yerleşmesidir. Neolitik Çağ'ın erken dönemlerine tarihlenen yerleşmelerden bir diğeri ise Hallan Çemi'dir.[23] Çayönü'ne göre daha basit bir köy yerleşimi olan Batman Suyu yakınlarındaki Hallan Çemi'de bulunan malahit parçaları madenciliğin oldukça erken dönemlerde başladığını göstermektedir.[24]

---

[21] Bölgede yapılan yüzey araştırmaları konusunda detaylı bilgi için bkz: Algaze ve diğerleri1991: 137 vdd. ; Benedict 1980: 107 vdd. ; Çambel- Braidwood 1980: 1 vdd. ; Özdoğan 1990: 459 vdd. : Peasnall 2004: 29 vdd. Taşkıran – Kartal 2003: 191 vdd. ; Taşkıran – Kartal 2004a: 295 vdd. ; Taşkıran – Kartal 2004b: 695 vdd.

[22] Çambel- Braidwood 1980: 1 vdd. ; Çambel ve diğerleri 1983: 9 vdd. ; Çambel ve diğerleri 1985: 37 vdd. ; Çambel ve diğerleri 1986: 51 vdd. ; Çambel ve diğerleri 1987: 39 vdd. ; Çambel ve diğerleri 1988: 37 vdd. ; Çambel ve diğerleri 1989: 59 vdd. ; Özdoğan ve diğerleri 1990: 71 vdd. ; Özdoğan ve diğerleri 1991: 97 vdd. ; Özdoğan ve diğerleri 1992: 81 vdd. ; Özdoğan ve diğerleri 1995: 103 vdd. Özdoğan 2000: 14 vdd. ; Özdoğan 2007: 57 vdd.

[23] Algaze ve diğerleri 1991: 137 vdd. ; Rosenberg-Togul 1991: 241 vdd. ; Rosenberg 2007: 1 vdd.

[24] Özdoğan ve diğerleri 1995: 110. Rosenberg 2007: 1 vdd.

Ilısu projesi kapsamında yürütülen kazı çalışmaları ile Yukarı Dicle bölgesinde Hakemi Use[25], Kortik Tepe[26], Salat Camii Yanı[27] ve Birklinçay'da[28] Mezopotamya'nın Hassuna ve Samarra kültürlerini (Anadolu'daki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem) yansıtan seramikler bulunurken Kenan Tepe[29], Salat Tepe[30], Giricano[31], Kavuşan Höyük[32] ve Müslüman Tepe'de [33] de Kalkolitik Çağ'da yerleşim olduğu saptamıştır.

II- Orta Asur Krallığı'nın Bölgeye Gelişi

Asur tarihinde, ikinci binyılın ikinci yarısı 'Orta Asur' olarak adlandırılır. Dicle Nehri ile Küçük Zap Irmağı'nın birleştiği yerin kuzeyinde, Dicle'nin sol kenarında bulunan bir kent olan Asur merkezli kurulan devlet, özellikle Orta Asur döneminde oldukça geniş sınırlara ulaşan bir krallık haline gelmiştir. Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticari faaliyetlerin merkezi olmasının yanı sıra, Asurlu kralların büyük önem verdiği bir kült merkezi olması da Asur kentinin önemini arttırmıştır.[34]

Orta Asur Krallığı büyük bir güç olarak Yukarı Dicle bölgesine sahip olmadan önce bölgenin hakimi Mitanni Devleti idi. Kafkas kökenli Hurrili ve Hint-Avrupa kökenli Mitannili yöneticilerin kurduğu ve bu nedenle genellikle Hurri-Mitanni olarak anılan devletin sınırları, en etkili oldukları dönemde, doğuda Zagros Dağları ile kuzeyde Diyarbakır'a kadar olan bölgeye yayılmıştır.[35] Bu dönemde Mitanni'ye bağlı vasal bir devlet durumunda olan Asur Devleti, ancak 14. yüzyılda güçlenerek bağımsızlığını kazanmıştır. Böylece Asur tarihinde yeni bir dönem, yani Orta Asur dönemi de başlamış olur. Bu dönemin ilk kralı Asur-Uballit (1365–1330) olmasına rağmen asıl büyük gelişmeler I. Adad-Nirari (1307–1275) ile birlikte yaşanmıştır.

---

[25] Tekin 2004a:425 vdd. ; Tekin 2004b: 273 vdd. ; Tekin 2006a: 189 vdd. ; Tekin 2007a: 357 vdd. ; Tekin 2007b: 47 vdd.
[26] Özkaya- San 2003: 423 vdd. ; Özkaya- San 2004: 669 vdd. ; Özkaya-San 2007: 21 vdd.
[27] Miyake 2005: 1 vdd. ; Miyake 2006: 117 vdd. ; Miyake 2007a: 283 vdd. ; Miyake 2007b: 37 vdd.
[28] Schachner 2005: 367 vdd. Ayrıca bkz. Tekin 2005: 189 vdd
[29] Parker -Creekmore 2002: 19 vdd. ; Parker ve diğerleri 2004: 547 vdd. : Parker 2007: 323 vdd.
[30] Ökse 1999:333 vdd.;Ökse-Alp 2002:645 vdd. ;Ökse ve diğerleri 2003:331 vdd. ;Ökse 2004: 603 vdd.
[31] Radner 2004: 145 vdd.Schachner 2002a:9 vdd.;Schachner 2002b:549 vdd.:Schachner 2004: 505 vdd.
[32] Kozbe ve diğerleri 2002: 13 vdd. ; Kozbe ve diğerleri 2003: 139 vdd. ; Kozbe- Köroğlu 2004:279 vdd. ; Kozbe ve diğerleri 2004: 463 vdd.
[33]Ay 2002: 415 vdd. ; Ay 2004: 375 vdd.
[34] Roaf 1996: 148.
[35] Kuhrt 1995: 296.

Asur Devleti'nin genişleme politikası içinde, seferler düzenleyerek ele geçirdiği toprakları kontrol altında tutmak için *vasallık* sistemini uyguladığı görülür. Orta Asur döneminden başlayarak uygulanan bu sistem özellikle Yeni Asur döneminde sıkça uygulanmıştır. Ele geçirilen devletler tam bağımlılık ile Asur otoritesindedir ancak özerk olarak kendi topraklarında, kendi kralları ile yönetilmişlerdir. Vasal krallar Asur'a karşı düşmanlık gösterir ya da ayaklanırsa askeri bir sefer ile bölge tekrar Asur egemenliğine alınır ve Asur'a haraç ödeyen bir vasal devlet konumuna getirilirdi. Asur tarafından ele geçirilen bölgelerde bir yağmalama ve yeniden imar çalışması yapma durumu da söz konusudur. Yeni Asur döneminde ise sınırların genişlemesi tek merkezden yönetimin güçleşmesine neden olmuş, böylece eyalet sistemi uygulanmaya başlamıştır. Buna göre devlet sınırlarını genişletmek için kazandığı topraklar ve bölgede yaptığı imar çalışmaları ile I. Adad-Nirari zamanında Orta Asur'un krallık haline gelmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde yaşanan olaylar konusunda yararlandığımız yazıtlardan I. Adad- Nirari'ye ait bir metinde, Asur ordularının Yukarı Dicle bölgesine doğru ilerlediğini gösteren bazı kent isimleri ve coğrafi isimler geçmektedir. Bunlardan biri daha belirgin olan Kaşiyari iken ikincisi, yeri problemli olan Taidu'dur.

> "… *Taidu, Shuru, Kahat, Amasaku, Hurra, Shuduhu, Nabula, Vaşşukanni ve İrridu kentlerinin fatihi, Eluhat'a kadar tüm Kaşiyari'nin...*"[36]

Bu yazıta göre kral, Hitit İmparatorluğu ve Orta Asur Devleti arasında bir tampon bölge olan ve Orta Asur'un kuzey sınırının güvenliği için elde tutulmak istenen Hanigalbat'ı, Mitanni Devleti'nin başkenti Vaşukanni ile birlikte ele geçirmiştir. Bu metinde geçen Kaşiyari adının, bugünkü Tur Abdin ya da Mazıdağ olarak bilinen dağın, Orta Asur döneminde kullanılan adı olduğu kabul edilmektedir. Taidu'nun lokalizasyonu için ise değişik görüşler bulunmaktadır. Orta Asur yazıtlarında adı geçen Taidu ile Yeni Asur dönemine ait yazıtlarda karşımıza çıkan Tidu adlı yerleşmenin aynı

[36] Grayson 1972: 58 yazıtın tamamı için bkz. Ek:1.

yeri ifade ettiği önerilmiştir ancak bu konuda kesin bir belge bulunmamaktadır. I. Adad-Nirari'ye ait bu metinde Kaşiyari Dağı'nın çevresinde bulunduğu belirtilen kentin yeri konusunda Forrer[37] Batman Nehri'nin kaynağındaki Sitae adlı Roma kenti ile aynı alana, Gelb[38] Mardin ve civarına lokalize ederken tüm bu önerileri reddeden Kessler ise Taidu'un Yukarı Dicle bölgesi içinde olması gerektiğini savunmaktadır.[39] O'na göre Taidu, konumu ve ele geçen buluntuları dikkate alınırsa Üçtepe ile eşleşmelidir. Ancak bölgede uzun süre çalışmalar yapan Köroğlu'na göre kesin bir kanıt bulunmadığı sürece bu eşleştirme kabul edilmemelidir. Oates'in[40], Dur-Katlimmu ile eşleşen Tell Şeyh Hamad'da bulunan, I. Tukulti Ninurta'ya ait bir belgesine dayanarak, Taidu'nun Yukarı Habur bölgesinde aranması gerektiği fikrini kabul eden Köroğlu aynı zamanda Tell Brak'ta ele geçen buluntuların Taidu-Tidu eşleşmesini geçersiz kıldığını belirtmektedir.[41] Buna göre Taidu'nun Yukarı Habur bölgesinde bulunan, Tidu'nun ise muhtelemen I. Şalmaneser zamanında Yukarı Dicle bölgesinde kurulmuş olan iki ayrı merkez olduğu düşünülmektedir.

Orta Asur'un Yukarı Dicle bölgesine yayılımı I. Şalmaneser (1274–1245) zamanında da devam etmiştir. I. Adad Nirari gibi O da Anadolu'daki maden yataklarına yakın olan ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Hanigalbat (K. Suriye) üzerine seferler düzenlemiştir. Orta Asur'a karşı bir koalisyon ordusuyla savaşan I. Şalmaneser, Hitit ve Ahlamu güçlerinin yardımlarına rağmen Mitanni kralı Şattuhara'yı yenerek bu bölgeyi denetim altına almıştır. Bu yenilgi Huri-Mitanni Devleti'nin de sonunu getirmiştir. I. Şalmaneser denetim altına aldığı bu topraklarda yeni bir siyasi gücün oluşmasını engellemek için Kuzey Suriye'den 14.400 esir naklettiğinden bahseder.[42] Bu uygulama nüfus nakli sisteminin erken dönem örneklerinden biridir. Bu sistem sayesinde Asur hakimiyeti krallığın her yanına yayılmıştır.[43] Krallığın bu genişleyen sınırları, Van Gölü havzasındaki dağlık bölgede yaşayan kabileler ile Orta Asur Devleti'ni sınır komşusu haline getirmiştir. Metinde I. Şalmaneser'in Uruadri ülkesi

[37] Forrer 1920: 28.
[38] Gelb 1944: 72.
[39] Kessler 1980: 98.
[40] Oates 1985: 169 vdd.
[41] Köroğlu 1998: 20–21, 93.
[42] Grayson 1972: 82, yazıtın devamı için bkz: Ek:1.
[43] Oded 1979: 33.

olarak bahsettiği alanda o dönemde 8 ülke ve 51 şehir olduğu görülmektedir. I. Şalmaneser'den sonra I. Tukulti- Ninurta (1244–1208) döneminde bu bölge Nairi ülkesi[44] olarak geçer ve yazıtlarda da bu isimden sıkça bahsedilmiştir.

I. Tukulti Ninurta'nın kral olduğu döneme kadar Yukarı Dicle bölgesinde denetim sağlanmış olduğundan bu kralın sefer yönü giderek güçlenen Nairi ülkeleri üzerine olmuştur. Nairi adının geçtiği ilk metinlerde, bölgede 43 kral olduğu ve I. Tukulti Ninurta'nın bu krallar ile savaşarak onları denetim altına aldığı görülmektedir.[45] Bu seferi sırasında Subarular[46] tüm ülkesi ile Alzi[47] ve çevresindeki ülkelerle savaşan kral Yukarı Dicle bölgesinde etkisini kaybeden Orta Asur hakimiyetini tekrar ele geçirmiştir. Bu seferler ile Orta Asur Krallığı için önemli ekonomik kazanımlar olmuştur. Ergani maden yataklarına yakınlaşan devlet, aynı zamanda bölge içinde yer alan ticaret yollarının denetimini de ele geçirmiştir.

I. Tukulti-Ninurta'nın ölümü ile Orta Asur Krallığı zayıflama sürecine girmiş ve 12. yüzyıl başlarında gelişen göç olayları nedeniyle krallığın siyasi ve ekonomik gücü giderek zayıflamaya başlamıştır. Bu dönemde bölgeye gelen Aramiler, Orta Asur Krallığı için büyük bir tehlike oluştururken, dönemin son güçlü kralı I. Tiglat Pileser (1114 – 1076) krallığı yeniden güçlendirmek için yoğun askeri seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin en önemlileri, giderek güçlenen ve özellikle Yeni Asur döneminde Asur için güçlü bir rakip olan Aramiler[48] üzerine yapılanlardır. I. Tiglat Pileser yılda 2 kez toplam 28 defa Fırat'ı geçerek Ahlamu- Aramileri ile mücadele etmiş ve Basra körfezini Akdeniz'e bağlayan önemli ticaret yollarını egemenlik altına almıştır.[49] Aramiler dışında I. Tiglat Pileser'in uğraştığı bir diğer topluluk Muşkiler'dir. Yazılı kaynaklar 12.

[44] Bu dönemde Nairi adı feodal beyliklerin oluşturduğu bir çeşit örgütlü toplumlar birliği olarak kullanılmaktaydı. Köroğlu 1998: 14.
[45] LAR I: 50–51.
[46] Gelb 1944: 43 vdd. Subaru adı Orta Asur yazılı kaynaklarında Toros dağları, Yukarı Dicle bölgesi ve Van gölü arasında kalan Asur'un kuzeyindeki toprakları tanımlamak için kullanılmıştır.
[47] Alzi- Enzite (Elazığ) ülkesi ile ilişkili olarak adı geçen Madani'nin, günümüz Maden ilçesi ile aynı yer olduğunu belirten Köroğlu'na göre Yeni Asur döneminde Ergani- Maden geçidi (Arqania- Amadani) aşılarak Enzite'ye ulaşılırdı. Bkz: Köroğlu 1998: 86–88 ve Köroğlu 1996: 53 vdd.
[48] Aramiler ile ilgili detaylı bilgi için bkz: "Arami Göçleri ve Diyarbakır Çevresinde Arami Hakimiyeti" bölümü.
[49] Grayson 1991: 248.

yüzyılda Anadolu'da yaşanan çalkantılı dönemde, Hitit Krallığı'nın yıkılmasında da etkili olduğu düşünülen Muşkiler'den ilk kez şöyle bahseder:

> *"…Saltanatımın başlangıcında Muşki ülkesinin 20.000 insanı ve 5 kralı ki Alzi ve Purulumzi ülkesini 50 yıldan beri ellerinde tutmaktaydılar ve bu ülkeler de önceki yıllar Asur'a haraç ve vergi verirlerdi. Bu insanları bir savaşta yendim…"*[50]

50 yıl gibi bir süre Muşki egemenliğinde olan ve önceleri vergi veren, Alzi ve Purulumzi ülkeleri Orta Asur Krallığı için önemliydi. Savaş sonunda kaybeden taraf olan Muşkiler özelikle Yeni Asur döneminde Frigler ile adı anılan bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diyarbakır'ın yaklaşık 90 kilometre kuzeyinde, Lice-Genç geçidi üzerinde bulunan Birklinçay[51], Orta Asur döneminde I. Tiglat Pileser, Yeni Asur döneminde ise III. Şalmaneser tarafından ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretler *Dicle nehrinin kaynağı* olarak bilinen Birklinçay'ın kutsallığına da işaret eder niteliktedir. Nairi ülkelerine yaptığı seferler sırasında Yukarı Dicle bölgesini kullanan I.Tiglat Pileser üçüncü seferinin dönüşünde, buradaki bir mağaraya hakimiyetinin ve gücünün simgesi olarak kendi betimlemesi olan bir kabartma yaptırmış ve yanına da bir yazıt yazdırmıştır.[52]

I. Tiglat Pileser'in halefi Asur-Bel-Kala (1073–1056) da hakimiyetinin ilk yıllarından itibaren krallık için tehlike oluşturan Aramiler ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Krala ait *Kırık Obelisk*[53] adı verilen Ninive'de bulunan ancak Asur kentinde dikilmiş olması muhtemel taş bir stel üzerine kazınmış, kralın seferlerinin anlatıldığı metinlerde, Aramiler'e karşı verilen mücadeleden bahsedilir. Orta Asur'da başlanan yıllık yazma geleneği ile krallar yaptıkları seferleri ve kazandıkları başarıları kaydetmiş, ele geçirdikleri toprakları kronolojik bir sıralama ile aktarmışlardır. Ancak bu yazıtlarda bir yenilgi ya da başarısızlıktan söz edilmediği için yazılanların objektif olduğunu

[50] LAR I: 74–75.
[51] Schachner 2005: 367.
[52] Schachner 2005: 368 Yazıtın tamamı için bkz Ek: 1.
[53] Grayson 1991: 99.

söylemek oldukça zordur. Asur-Bel-Kala'ya ait Kırık Obelisk'te de aylara göre düzenlenmiş olarak yapılan seferler aktarılmıştır.[54]

Orta Asur dönemindeki yerleşmelere bakacak olursak, bu dönemde Yukarı Dicle bölgesinde Nairi ülkeleri sınırında Sinamu, Tidu gibi garnizon şehirleri kurulduğu görülmektedir. Giricano tabletleri ve kazı sonuçları Tuşhan'ın da bu dönemde yerleşim görmüş önemli bir merkez olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu yerleşmeler Yukarı Dicle bölgesindeki üç büyük höyük (Üçtepe, Ziyaret Tepe ve Pornak) ile ilişkilendirilir ancak eşleşmeler konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz üç garnizon şehrinin adları ilk kez Eski Babil-Eski Asur dönemine ait belgelerde karşımıza çıkmaktadır. Tuşhum/ Tuşhan, Sinamu- Sinabu ve Taidu adlarının geçtiği yazışmalar ve Giricano'da[55] bulunan tabletler dışında Tuşhan adı Orta Asur metinlerinde geçmemektedir.[56] Mari mektupları bu üç kentin birbirleriyle yakınlığını gösterdiği gibi asıl açıklayıcı bilgiler Yeni Asur dönemi yazıtlarından elde edilmektedir. I. Şalmaneser'in "*...Taidu'dan İrridu'ya, Kaşiyari Dağı'ndan Eluhat'a, kadar ele geçirdim...*" diyerek bahsettiği alan ile birlikte muhtemelen Tuşhan da egemenlik altına alınmıştı. Bu düşünceyi destekleyen kaynak ise Yeni Asur krallarından II. Asurnasirpal'e ait sefer kayıtları olan ve özellikle Yukarı Dicle bölgesindeki yerleşmelerin lokalizasyonları konusunda oldukça açıklayıcı bilgiler sunan Kalhu yazıtıdır. Buna göre 882 yılında Nairi ülkesine yaptığı ilk seferin amacı; kendinden önce kral olan I.Şalmaneser zamanında Halziluha kentine yerleştirilen Asurlu ve Hulayalıların krali kent Damdammusa'ya yaptıkları saldırıdan ötürü onları cezalandırmaktır. Nirbu ülkesi ve Tela kentini de alarak Tuşhan'a ulaşır. Burada yaptıklarından yazıtta şöyle bahsedilir:

[54] Kırık Obelisk ve Giricano tabletlerinin Aramiler konusunda verdiği bilgiler için bkz: "Arami Göçleri ve Diyarbakır Çevresinde Arami Hakimiyeti" bölümü.
[55] Radner 2004: 153; Giricano'da bulunan tabletlerde, Dunu-sa-Uzubi adlı köyün sahibinden"Tuşhanlı Ahuni" olarak bahsedildiği görülmektedir.
[56] Groneberg 1980: 241. ;Kessler 1980: 79–84, ; Köroğlu 1998: 10 vdd. ;Tuşhan adının Orta Asur metinlerinde geçmediğini bildiren Radner-Schachner'e göre Nashef 1982: 226'da bu ismin Yeni Asur dönemine ait bir metinden alıntı yapılarak kullanıldığı belirtilmiştir.

"... Nirbu ülkesinden ayrılarak Tuşhan'a ulaştım. Yeniden inşa etmek için Tuşhan'ı aldım. Eski duvarı kaldırdım, bölgenin planını çizdim, temele ulaştım, baştan aşağı görkemli bir duvar inşa ettim ve tamamladım. Krali ikametgâhım için bir saray yaptırdım…"[57]

Metnin bu kısmı II. Asurnasipal'in Tuşhan'da yaptırdığı saray konusunda çok açık bilgiler verdiği gibi, ilk satırda kullandığı 'yeniden' kelimesi ile buranın daha önceden kurulmuş bir şehir olduğunu kanıtlamaktadır. Aynı zamanda "...eski duvarı kaldırdım... temele ulaştım..." sözüyle de Tuşhan'da kendinden önce birinin yaptırdığı sur duvarından bahsettiği görülmektedir. Asurluların bölgede yaşanan açlık ve kıtlık gibi sebeplerden dolayı Şubriya'ya gittikleri sırada Tuşhan'daki sur tahrip olmuş, ancak şehrin yeniden yapılandırılmasıyla, bölgeye geri getirildiklerinde sur baştan aşağı yeniden yapılmıştır. II. Asurnasirpal 879 ılında Nairi'ye düzenlediği 2. seferinde ise:

"...Benden önce gelen Asur kralı prens I. Şalmaneser'in Nairi ülkesinin sınırına kurduğu garnizonlar olan Sinabu ve Tidu kentleri Aramiler tarafından zorla ele geçirilmişti ama ben tekrar elde ettim…"[58]

Şeklinde bir ifade kullanarak Sinabu ve Tidu'nun da Tuşhan gibi Orta Asur döneminde kurulmuş yerleşmeler olduğunu göstermektedir.

Taidu-Tidu lokalizasyonu konusunda yukarıda bir açıklama yapmıştık. (Taidu'nun Yukarı Habur bölgesinde bir kent, Tidu'nun ise Yukarı Dicle bölgesinde bulunan bir kent olduğunu belirterek) Tuşhan için yapılabilecek lokalizasyon önerileri ise tartışmalıdır. II. Asurnasirpal'e ait, yukarıda alıntılar yaptığımız Nairi'ye düzenlediği seferlerden bahsettiği yazıtların Taylor tarafından Kuruh/ Üçtepe'de bulması üzerine, buranın yazıtların dikildiği kent olan Tuşhan olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Üçtepe'de ilk sistemli kazıları başlatan Sevin[59] de bu görüşü destekleyip

[57] Grayson 1991:201.
[58] Grayson 1991: 261.
[59] Sevin 1989: 7 vd. ; Sevin 1990: 103 vdd.; Sevin 1993: 175 vdd. ; Sevin 1994: 399 vdd.

özellikle Orta ve Yeni Asur dönemlerine ait arkeolojik verilerin çokluğunu da göz önüne alarak Tuşhan'ın Üçtepe ile eşleşmesi gerektiğini savunur. Bu görüşü savunan bir diğer isim ise K. Köroğlu'dur.[60] Sevin ile birlikte bölgede araştırma yapan ve bu merkez ile ilgili doktora çalışması da hazırlayan Köroğlu, Üçtepe'nin Tuşhan olduğunu kabul eder.

Kessler ise bu görüşe karşı bir lokalizasyon önerisi yaparak Tuşhan'ı Tepe höyüğü (Ziyaret Tepe) ile eşleştirir. Buna gösterdiği gerekçe ise; Kuruh Monolitleri'nin II. Asurnasirpal'in 879 yılına kadarki ilk beş seferini içermesi buna göre de 882 yılında yani 2. seferinde dikilmiş olmasının mümkün olmamasıdır. Aynı zamanda yine II. Asurnasirpal'in 882 yılı seferinde bahsettiği Tuşhan-Şubriya yakınlığı konusunda, Tuşhan'ın Ziyaret Tepe ile eşleşmesini Şubriya ve Urartu bölgesine daha hakim bir konumda olacağına dayandırır.[61] Bu görüşü Köroğlu Üçtepe'nin de aynı stratejik önemde olduğu ve üstelik Tuşhan'ın o dönemki sınırlarının kesin bir biçimde çizilmemiş olması ile açıklar. Orta Asur dönemi yazıtlarında Giricano tabletleri dışında Tuşhan'ın Orta Asur döneminde kurulduğunu gösteren yazılı belge bulunmamaktadır. Ancak burada yapılan kazı çalışmalarında 9. yapı katının Orta Asur dönemine ait olduğunu gösteren buluntular ele geçmiştir. Dar bir alanda incelenen 9. yapı katı basamaklı açmasında ele geçen çanak çömlekler Orta Asur için tipik örneklerdir. Aynı zamanda bu yapı katında bulunan anne ve çocuğuna ait bir mezarda ele geçen takılar ve diğer küçük buluntular da bunu destekler niteliktedir.[62] Ancak tüm bu öneriler Ziyaret Tepe'de halen sürdürülen kazı çalışmalarının bitip elde edilen tüm verilerin sistematik bir biçimde iyice analiz edilmesi sonucunda netlik kazanacaktır. Çünkü her iki merkez de Orta ve Yeni Asur döneminde yerleşim görmüştür. Mimari kalıntılar, özellikle saray ve sur yapılarına ait kalıntılar büyük bir yerleşim olduğunu gösterdiği gibi, buluntuların çokluğu ve yazılı belgelerin bölge ile ilgili verdikleri bilgiler bu yerleşmelerin önemini göstermektedir.

[60] Köroğlu 1998: 93.
[61] Kessler 1980: 106.
[62] Köroğlu 1998: 27 vdd.

Sinamu'nun lokalizasyonu ise Tuşhan ve Tidu'dan daha kolay yapılmış gibi görünmektedir. Yeni Asur yazıtlarında geçen Sinabu adının Sinamu ile aynı olduğu kabul edilmiştir.[63] Sinamu, Yukarı Dicle bölgesinde yer alır ve II. Asurnasirpal'e ait metinlerde belirtildiği üzere I. Şalmaneser zamanında kurulmuştur. Bununla birlikte 866 yılında Amedi (Diyarbakır) merkezli Bit Zamani'ye düzenlediği seferinin sonunda ele geçirdiği suçluları muhtemelen Amedi'ye yakın bir yerde olan Sinamu'da cezalandırmıştır. Bu iki kent arasındaki yakınlık, günümüz Diyarbakır ile Pornak (Murattaşı) arasında da bulunmaktadır. Kessler de Asur sınırının Dicle Nehri olduğunu varsayarak bu iki kentin yakınlığı için Sinamu'nun Pornak (Murattaşı) ile eşleşmesini uygun bulmaktadır.[64] Bu görüşe katılan Köroğlu da yapılan eşitlemenin daha güçlü arkeolojik kaynaklara dayandırılmasını gerektiğini vurgulayarak yaptıkları yüzey araştırmasında, Pornak'ta ele geçirilen Yeni Asur dönemi buluntularının varlığının bunu doğrulayabileceğini bildirir.[65]

Dicle Nehri'nin kuzey kenarında bulunan Giricano höyüğünde yapılan kazı çalışmaları sonucu Orta Asur döneminin son yıllarına ait bir kil tablet arşivi bulunmuştur.[66] Bu arşivin incelenmesi ile Yukarı Dicle bölgesinde kurulan bu yerleşmeler dışında Dunu-sa-Uzubi adlı bir köy yerleşmesi olduğu ortaya çıkmıştır. Orta Asur dönemindeki bir yerleşme türü olan *dunnular***,** tarım dışında bir faaliyeti olmayan ailelere verilen tarım şehirleri idi. Bu yerleşmenin sahibi olan Ahuni adlı kişi Tuşhan'da ikamet ederdi. Adı, 7 ve 10 numaralı tabletlerde "*Tuşhanlı Ahuni"* olarak geçer.[67] Bu belgeler Orta Asur döneminde Tuşhan kentinin varlığından bahsetmesi bakımından önemlidir. Asur-bel-kala'nın Kırık Obelisk'inde bu dunnulardan Sinamu çevresinde de bulunduğu görülmekle beraber, Tidu'nun çevresinde de bu türlü yerleşmeler olduğu düşünülmektedir.[68]

Kavuşan Höyük'te yapılan kazı çalışmaları ile burada Giricano gibi bir köy yerleşmesinin olduğunu gösteren mimari örnekleri ve küçük buluntular ele geçmiştir.

[63] Sinamu konusunda detaylı bilgi için bkz. Kessler 1980: 79 vdd.
[64] Kessler 1980: 79–84.
[65] Köroğlu 1998: 19.
[66] Radner 2004: 145 vd.
[67] Radner 2004: 153.
[68] Radner 2004: 154'te Yukarı Dicle bölgesindeki Tidu için Taidu-Üçtepe eşlemesini kullanmıştır.

Zengin çanak çömlek topluluğu içinde Üçtepe ve Ziyaret Tepe'den bilinen belirgin Orta Asur tipi buluntular teşhis edilmiştir.[69]

Orta Asur Krallığı I. Adad- Nirari ile birlikte Yukarı Dicle bölgesine yönelmiş, I. Tukulti Ninurta döneminde bölgede denetim sağlanmış ve Yeni Asur'un son dönemlerine kadar Asur egemenliği altında kamıştır. Bölge, konumu, verimli ovaları ve maden bölgelerine olan yakınlığı nedeniyle Asur Krallığı için bir kaynak bölge olurken krallar, buradaki hakimiyetini korumak için çeşitli devletlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Diyarbakır ve çevresinde düzenlenen kazı çalışmaları ile Orta Asur dönemine ait çeşitli merkezler saptanmıştır. Bu merkezlerde ele geçen buluntular ve özellikle yazılı kaynaklar dönemin siyasal olaylarına ışık tutar. Krallığın genişleyen sınırları içinde Taidu, Sinamu gibi garnizon şehirleri kurulmuş ve bölge denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Giricano tabletleri ve kazı sonuçları Tuşhan'ın da önemli bir merkez olarak varlığını göstermektedir. Orta Asur döneminin sonlarında yaşanan göç olayları tüm Önasya'da olduğu gibi Orta Asur Krallığı üzerinde de yıkıcı etkileri olmuştur. Özellikle bu dönemde bölgeye gelen Aramilerin Orta Asur'un yıkılmasında büyük payı olduğu bilinmektedir.

[69] Kozbe 2006: 497.

II- DEMİR ÇAĞI'NIN BAŞLANGICI

A- Erken Demir Çağı

12. yüzyıl başlarında Önasya'da, göçler ve iç karışıklıklar gibi sebeplerin yanı sıra o dönemde yaşandığı düşünülen iklim değişiklikleri ve özellikle kuraklık nedeniyle, Anadolu ve Mezopotamya için *karanlık* olarak nitelenen bir dönem başlamıştır. *Deniz kavimleri göçü* ile başlayan dönemde ekonomik, siyasal ve kültürel alanda giderek güçlerini kaybeden bölge devletlerinin bir kısmı yıkılırken, diğerleri ise sınırlarını daraltarak da olsa varlığını korumuştur.

Tunç Çağı'nın bitişi Demir Çağı'nın başlangıcı olarak kabul edilen bu döneme ait çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Sonraki dönemlere ait, bölgede yaşanan bu süreçten bahseden, az sayıdaki yazılı kaynağa göre ise Orta Asur Krallığı, artan Arami saldırılarına karşı koyamamış ve Asur-Bel-Kala döneminde Yukarı Dicle bölgesini bırakarak merkez topraklarına geri çekilmiştir. Yazılı kaynakların sustuğu, mimari alanda yeni eserlerin ve askeri alanda başarılı seferlerin yapılamadığı bu karışık dönemde Aramiler, Orta Asur'un, özellikle Yukarı Dicle bölgesindeki topraklarında kendi şehir devletlerini kurmaya başlamışlardır.

Orta Asur'dan Yeni Asur'a geçiş döneminde yaşanan bu sıkıntılı süreçte Asur kültürü kesintiye uğramamıştır. Bu dönemde bazı yerleşmeler terkedilmiş bazıları ise daha küçük bölgelere taşınmıştır. Bununla beraber krallığın merkezine yakın büyük kentlerde elit kültür devam etmiştir.[70] İşte bu karışık dönemde Yukarı Dicle bölgesinde yeni bir tür çanak çömlek kullanıldığı görülmektedir. Orta ve Yeni Asur dönemleri seramiklerinden farklı olan ve yerel kültür özelliği taşıyan bu tür seramikler literatürde *Grooved Ware*[71] olarak tanımlanır ve bölgede büyük bir değişim yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir. En belirgin özelliği, ağız kenarından boyun ve omuz kenarlarına

[70] Roaf 2001: 369.
[71] Köroğlu-Konyar 2005: 32.

kadar olan kısımlarında birden çok yiv bezemesinin bulunmasıdır.[72] Bu özellikleri sayesinde yivli çanak çömlekler diğer seramiklerden kolayca ayırt edilebilmektedir.

Yivli çanak çömleğin Orta ve Yeni Asur dönemlerine ait seramiklerden farkı, onlar gibi hızlı dönen çarklarda seri üretim olarak yapılmamış olmasıdır. Genelde ağır dönen çarklarda ya da elde yapılan bu seramiklerin, değişik merkezlerde bulunan ve bu döneme tarihlenen diğer seramikler ile aralarında faklılıklar olması, her merkezin kendine özgü yerel özellikleri olduğunu göstermektedir. Bu farklılıklar aynı zamanda seri üretim olmadıklarını da kanıtlamaktadır. Hem iyi pişirilmemiş olmaları hem de genelde elle şekillendirilmeleri bu seramiklerin kalitesinin düşük olmasına neden olmuştur.[73] Yukarı Dicle bölgesinde bulunan yivli çanak çömlekler genellikle koyu kırmızı veya kahverengi ile devetüyü renklerindedir. [74]

Bu seramik türü kuzeyde Transkafkasya'dan güneydoğuda Urmiye Gölü'nün batı kıyılarına, batıda Fırat Nehri'nden Toroslar'a kadar uzanan yaklaşık 500 kilometrelik geniş bir alanda yayılmıştır.[75] Bu tür çanak çömleğin Erken Demir Çağı boyunca Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaygın olarak kullanıldığı, son yıllarda Keban ve Karakaya bölgesinde yapılan kazı çalışmaları ile birlikte ortaya çıkmış olsa da Yukarı Dicle bölgesine kesin olarak nereden geldiği henüz netlik kazanmamıştır. Yapılan çalışmalar, Erken Demir Çağı döneminde yaşanan göçlerle birlikte toplumların yer değiştirdiklerini ve beraberlerinde de bu seramikleri getirdiklerini düşündürmektedir. Ancak göçlerle birlikte bölgeye gelen ve bu öneriye uyabilecek toplumlara bakıldığında, bu seramiğin yayılımına en çok Uruadri- Nairi ülkelerinin uygun olduğu görülmektedir.[76] Daha önce yivli seramiğin Muşkiler ile gelmiş olabileceği düşünülürken[77] yapılan araştırmalarla seramiğin yayılım alanının bu toplumun yayılım alanıyla örtüşmemesi bu iddiayı geçersiz kılmıştır. Ancak bölgede bu

[72] Köroğlu 1998: 54; Kozbe 2006: 498; Tekin 2006b: 155.
[73] Kozbe 2006: 498; Tekin 2006b: 153 vdd.
[74] Kase, çanak, dar ağızlı ve boyunsuz çömlek formlarının sıkça kullanıldığı bu seramikler hakkında daha fazla bilgi için bkz: Kozbe 2006: 498 ve Tekin 2006: 153 vdd.
[75] Bartl 2001: 385 vdd. ; Roaf-Schachner 2004: 5. ; Köroğlu 2003: 233; Tekin 2006: 156.
[76] Roaf-Schachner 2004: 5.
[77] Sevin 1988: 56, I. Tiglat Pileser'in sefer kayıtlarında Muşkiler'den bahsedişini kaynak göstererek bu yorumu yapmıştır.

döneme ait ele geçen yivli seramiklerin, farklı etnik grupların kullandığı ortak bir tür çanak çömlek olduğu da düşünülebilir.[78] Buna göre farklı bölgelerde birbirinden bağımsız çeşitli toplumların kullandıkları bu seramikleri sadece birine bağlamak mümkün görünmemektedir.

Yukarı Dicle bölgesinde yivli seramiğin buluntu yerleri Üçtepe[79], Ziyaret Tepe[80], Giricano[81], Kenan Tepe[82], Hakemi Use[83], Gre Dimse[84] ve Kavuşan Höyük[85] gibi yerleşmelerdir. Bu merkezlerden Kavuşan Höyük'te, genellikle Mitanni-Orta Asur dönemi katındaki buluntularla birlikte ele geçen yivli seramik buluntulardan Yeni Asur dönemi yapı katında da bulunması Yivli seramiklerin Yeni Asur döneminde de kullanılmış olabileceğini göstermektedir.[86] Bölgede yapılan kazı çalışmalarında çanak çömlek dışında Erken Demir Çağı'nı yansıtan herhangi bir mimari unsura rastlanmamıştır. Bu nedenle bu seramikleri kullanan halklar konusunda kesin bir bilgi vermek oldukça güçtür.

Yivli seramik buluntularının yanı sıra bölgede ele geçen bir başka seramik türü ise *boya bezemeli* çanak çömleklerdir. [87] Yivli çanak çömleğe göre çok az miktarda bulunan ve üzerlerindeki boya bezemeleri ile diğer seramiklerden ayrılan bu grup çanak çömleğin Doğu Anadolu'da da örneklerine rastlanmıştır.[88] Turuncu ve pembemsi-turuncu renkli boyalı bu seramikler çark yapımı ya da el işçiliğidir. Gre Dimse[89] 'de yivli bir çanak ile kapatılmış boya bezemeli tüm bir çömlek bulunmuştur. Bunun yanı sıra Ziyaret Tepe[90], Giricano[91], Kenan Tepe[92], Kavuşan Höyük[93] gibi merkezlerde az da

[78] Roaf-Schachner 2005: 120 vd.
[79] Köroğlu 1998, Res.9 / 21 ve 23, sayfa 72 ve 73 Res. 16.
[80] Matney 2005: 49, Ziyarettepe'de yürütülen kazı çalışmasındaki E açmasında Orta Asur yüzeyleri kesilerek, kenarlarında yatay yivlerin bulunduğu el yapımı çanak çömleklere rastlanmıştır. 2003–2004 yılları kazı sezonu sonunda, bu çanak çömleğin kataloğuna yer verilmiştir.
[81] Roaf-Schachner 2005: App. 2. ;Schachner 2002a:571 vd. res.5. ; Schachner 2002b: 31–35,Abb 21–26.
[82] Parker ve diğerleri 2002: 633; Parker ve diğerleri 2004: 556, 564–565 şekil 14.
[83] Tekin 2001: 429–430 şekil: 8 / 7–12; Tekin 2006: 151 vdd. katalog için bkz:158–161.
[84] Karg 2001,670 şek. 7–9.
[85] Kozbe ve diğerleri 2002:488; Kozbe- Köroğlu 2003, 287; Kozbe 2006, 506 /res. 13–18.
[86] Kozbe 2006:508, resim 20–24.
[87] Parker 2001: 27; Kozbe 2006: 498.
[88] Bartl 2001: 387 vd.
[89] Karg 2001, 650–652, 670 şekil 9.
[90] Matney 1999: 322, 2004: 396 vd. , 2005,23–26, 46–47 App. A.
[91] Schachner 2004: 511, 529/ şekil 18.

olsa, basit geometrik desenli bu türlü seramikler ve çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Bu çanak çömleklerin üzerinde genelde turuncudan kırmızıya ve kahverengi tonlarına kadar değişen renklerde boya bezemeleri bulunmaktadır.

Ilısu projesi kapsamında gerçekleştirilen Giricano kazılarında ele geçen çivi yazılı tabletler, Orta Asur Krallığı'nın son dönemlerine ait bilgiler verirken aynı zamanda Erken Demir Çağı'nın yaşandığı düşünülen dönemi tarihlemek için de kullanılmıştır. Buna göre Orta Asur Krallığı'nın yaklaşık 1050 yılından itibaren bölgeden çekildiği ve yivli seramiklerin bu dönemden itibaren kullanıldığı düşünülmektedir.[94] Yeni Asur Krallığı'nın bölgeye gelişi ile kurulan eyalet sistemine bağlı merkezler ve çevresindeki yerleşmelerde Asur kültürel unsurları ön plana çıkarken, bölgenin diğer kırsal alanlarında yivli seramik kullanılmaya devam etmiştir. Dolayısıyla bir tabakaya bağlı olmayan, Orta ve Yeni Asur seramiklerinden farklı özellikler gösteren bir yerel kültür ürünü olan yivli ve boyalı çanak çömlekler, Erken Demir Çağı'nda kullanılmaya başlanan ve Orta Demir Çağı'nda da kullanımına devam edilen bir çanak çömlek türüdür.

B- Arami Göçleri ve Diyarbakır Çevresindeki Arami Hakimiyeti

2. binyıl sonlarında tüm Önasya'da, özellikle Anadolu ve Mezopotamya'da yaşanan siyasal ve kültürel değişimlere neden olan deniz kavimleri göçlerinin ve devamında gelişen diğer göç olaylarının Orta Asur otoritesi üzerinde en büyük etkiyi göstereni kuşkusuz *Arami* göçleridir. Suriye-Arabistan çöllerinden Anadolu ve Mezopotamya topraklarına kadar ilerleyen bu yarı göçebe topluluğun kökeni konusunda tartışmalar[95] devam etse de Batı Sami grubundan bir topluluk oldukları düşünülmektedir. Genelde kabileler halinde yaşayan bu topluluk, gittikleri yerlerde güçlü bir siyasi otorite altında birleşip, büyük bir krallık kuramasa da, değişik

[92] Parker 2001: 27; Parker ve diğerleri 2004: 556 vdd. şekil 9.
[93] Kozbe- Köroğlu 2002: 283,286–287, Kozbe 2006:494, 509.
[94] Roaf-Schachner 2004: 5; Buna göre Giricano'da yivli seramik 1050- 950 yılları arasına tarihlenen tabakadan gelmektedir.
[95] Çalışmanın konu bütünlüğü dışına çıkmamak adına köken tartışmalarına değinilmemiştir. Köken tartışmaları için bkz. Zadok 1991:108 vd, Sader 2000: 70 vd. ; Schwartz 1989: 283.

bölgelerde irili ufaklı birçok şehir devleti kurarak hakimiyet alanlarını genişletmiştir. Hakim oldukları bölgelerdeki halklarla kaynaşmış, Asur, Babil ve özellikle Kuzey Suriye çevresinde bulunan Geç Hitit devletleri ile birlikte yaşamış hatta dönem dönem bu bölgelerde kendi krallıklarını kurarak adlarından söz ettirmişlerdir.

Orta Asur kaynaklarında adları anılmaya başlayan Aramiler ile ilgili, I. Tiglat Pileser'in *Ahlamu - Aramileri* tanımlaması Aramilerin varlığının daha erken dönemlerde de olduğunu gösterir. Öyle ki I. Adad Nirari, I.Şalmaneser ve I. Tukulti Ninurta dönemlerinde *Ahlamu* adlı bir toplulukla savaşıldığı görülmektedir. Buna göre Ahlamular ile Aramiler arasında nasıl bir ilişki bulunduğu açık olmamakla birlikte muhtemelen aynı yaşam kültürüne sahip bir soydan gelmiş olabilecekleri ya da Ahlamuların, Aramilerin ataları olabileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra ileriki dönemlerde bu topluluk sadece Arami adı ile anılmıştır.[96] Tiglat Pileser Ahlamu-Aramileri konusunda yazıtlarında şöyle bahseder;

"... Efendim Tanrı Asur'un düşmanları Ahlamu-Aramilerin üzerine yürüdüm. Suhu ülkesinden, Hatti ülkesinin Karkamış kentine kadar olan yerleri bir günde yağmaladım..."[97]

Krallığının ilk yıllarından itibaren bu toplulukla mücadele eden I. Tiglat Pileser'in ileriki dönemlerde de bölgeye sık sık gelişi Aramilerin ne denli güçlü bir rakip olduğunu göstermektedir. Yılda 2 kez toplam 28 defa Fırat'ı geçerek Aramiler üzerine seferler düzenleyen kral, yazıtlarında her defasında bölgede hakim olduğunu söylese de, bu kadar sık seferler düzenlemesi bunun tersi bir durum olduğunu ya da her başarılı sefer sonunda Aramilerin yeniden birleşip ayaklanma başlattıklarını göstermektedir.

I. Tiglat Pileser'den sonra kral olan Asur-Bel-Kala'ya ait Kırık Obelisk'te Orta Asur-Arami mücadelesi konusunda oldukça önemli bilgiler yer almaktadır. Kralın

[96] Ahlamu adı bir kez de II. Asurnasirpal döneminde Ahlamu-Arame biçiminde tekrar kullanılır bkz. Grayson 1991: 261.
[97] Grayson 1991: 23.

aylara bölünmüş seferlerini anlatan yazıtta Arami adı oldukça sık kullanılmaktadır. Kırık Obelisk'te anlatılanlara göre Aramiler, Diyarbakır ve çevresindeki önemli merkezleri de içine alacak şekilde, Kaşiyari Dağları'na (Tur Abdin- Mazıdağ) kadar uzanan bölgede Asur kralına karşı savaşmıştır[98]

Giricano arşivlerinde ele geçen eponim listeleri, Kırık Obelisk ile aynı döneme tarihlendiği gibi bu tabletlerin 11 tanesinin sahibi İli-İdina'dır.[99] İli İdina, Asur-Bel-Kala döneminde göreve getirilmiş yüksek rütbeli bir kişinin adıdır. Kırık Obelisk'te bu kişiden şöyle bahsedilir;

> *"... Kislev ayında, İli-İddina eponimi, Iaru ülkesinin Magrisu kentinde Aramilere karşı seferinde onlarla savaştı. O yıl aynı ay Dur-Katlimmu kentinde Aramilere karşı seferinde onlarla savaştı. O yıl aynı anda Aramileri Fırat Nehri yakınlarındaki Sangaritu kentinin karşısında yağmaladı. O yıl aynı ay Aramilere karşı seferinde onlarla savaştı...*[100]

Bu eponim listeleri Orta Asur döneminde kullanılan bir tür tarihleme yöntemidir. Buna göre yıllar kişiler göre tarihlenirdi. *Limmu* olarak bahsedilen bu yüksek rütbeli kişilere ait yaptıkları icraatları ya da katıldıkları seferleri anlattıkları listeler bulunmaktaydı. İşte bu listeler Giricano tabletleri ile Kırık Obelisk'in çağdaşlığını gösterdiği gibi kralların yıllıklarına göre daha tarafsız olmaları ve hukuki konularda bilgiler vermeleri bakımından da büyük önem taşır.[101] Giricano tabletleri ve Kırık Obelisk gibi birçok Orta Asur yazılı kaynağının belirttiği gibi güçlü rakip-düşman Aramiler Asur için büyük bir tehlikeydi. Asur-Bel-Kala döneminde son kez güçlü bir ayakta durma mücadelesi veren Asur Krallığı, Arami saldırılarına karşı koyamamış ve Yukarı Dicle bölgesinden çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda Aramiler Fırat bölgesinden çıkıp Yukarı Dicle bölgesine yerleşmeye başlamıştırlar.

---

[98] Bkz. Ek:1- Kırık Obelisk.
[99] Radner- Schachner 2001, 148.
[100] Grayson 1991: 102.
[101] Radner- Schachner 2001: 148 vd.

I.Eriba Adad ile birlikte Orta Asur Krallığı uzun süren karanlık bir döneme girmiş olur. Bu dönemin en önemli gelişmesi, eskiden Asur toprakları içinde olan bölgelerde giderek çoğalan Arami şehir devletlerinin kurulmasıdır. Bu döneme ilişkin çok fazla yazılı kaynak bulunmaması ancak sonraki yıllarda yazılan yazıtların bu döneme yaptığı ithaflar ile bölgede durumun Arami lehine ilerlediği görülmektedir. II. Asur-dan ile başlayan Yeni Asur dönemi konusuna ileriki bölümlerde detaylı bilgiler aktarılacağından bu bölümde sadece Arami-Yeni Asur ilişkileri kapsamında önemli birkaç konuya değinilecektir.

Yeni Asur döneminde önemli bir siyasi politika olan nüfus nakilleri çerçevesinde Aramiler yine önemli bir rol oynamıştır. Yeni Asur krallarının sivil halkı anayurtlarından başka coğrafyalara göndererek, istedikleri güven ortamını sağlama çalışmalarının yanı sıra imparatorluk için tehlike oluşturabilecek Aramiler gibi birçok etnik kökenli grubun birleşmelerine engel olmak amacı ile bu nüfus nakillerine başvurdukları bilinmektedir. Bununla birlikte imparatorluğun yapılanması ve genişlemesi için gerekli işgücünü bu tür nakillerle sağladığı da görülmektedir.[102] Orta Asur döneminde I. Tiglat Pileser'le birlikte temelleri atılan bu sistemin en çok uygulandığı dönem III. Tiglat Pileser ve ardılları II. Sargon ile Sanherib zamanlarına denk gelir. Bu krallar Arami kabilelerini daha çok imparatorluğun çeşitli bölgelerine yaymışlardır. Ayrıca yaptıkları bu nakillerin en uzak bölgelere ulaşması onlar için birer övünç kaynağıdır. [103]

Bir çeşit aşiret ya da kabile topluluklarından meydana gelen, Orta Asur Krallığı'na rakip olan ve özellikle Yeni Asur döneminde oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan Aramiler, bu çalışmanın coğrafi sınırları kapsamındaki Diyarbakır bölgesinde ise Amedi merkezli Bit Zamani Krallığı'nı kurmuşlardır.

[102] Oded 1979: 2, 43 vd.
[103] Oded 1979: 27.

C- Bit Zamani Krallığı

Aramilerin Anadolu topraklarında kurdukları şehir devletlerinden en önemlilerinden biri, Diyarbakır ili merkezli kurulan Bit Zamani Krallığı'dır.[104] Yeni Asur yazıtları dışında şehrin Aramiler tarafından kurulduğunu bildiren ve Yeni Asur dönemine kadar bölgede yaşanan olayların aydınlatılmasına yardımcı olacak farklı herhangi bir maddi kültür kalıntısı bulunmamaktadır. Şehir, Yeni Asur döneminde Asur vilayeti oluncaya kadar değişik isimler ile anılmıştır. Önceleri Nairi vilayeti olarak bilinmesine rağmen 8. yüzyıldan sonra Bit Zamani-Amedi adı kullanılmıştır.[105] Tam olarak kesin bir tarihleme olmamakla birlikte 856–849 yılları arasında Bit Zamani Krallığı'nın (Asur egemenliğine girmesinden itibaren) 11 vali tarafından yönetildiği bilinmektedir.[106] Aynı zamanda yazılı kaynaklardan anlaşıldığı üzere bu kent Aramilerin kuzeye doğru geldikleri son noktadır.

Bit Zamani adı ilk olarak II. Tukulti Ninurta dönemine ait yazıtlarda karşımıza çıksa da Orta Asur döneminde Asur-Bel-Kala'ya ait yazıtlarda kentin içinde bulunduğu Kaşiyari Dağları ve çevresindeki Aramilere karşı seferler düzenlendiği bilinmektedir. Kırık Obelisk'te Diyarbakır ve çevresinde bulunduğu düşünülen, Amedi yakınlarındaki Sinamu kentine yapılan Arami saldırılarından bahsedilir ancak yine Bit Zamani adı geçmez. II. Tukulti Ninurta döneminde seferlerin yönü Nairi ülkesi ve Dicle boyunca uzanan Arami devletleriydi. Arami devletleri içindeki en önemli hedef olan Bit Zamani'ye düzenlenen sefer konusunda oldukça hasar görmüş bir yazıtta:

> *" ...Efendim Asur'un yardımıyla Sivan ayında ilk gün, İli-Milku eponiminde, Ninive'den hareket ettim ve Nairi topraklarına doğru yürüdüm... Subnat Nehri'ndeki Kaşiyari Dağı'na geçtim. Bit Zamanili*

[104] Bit Zamani- Amedi, Bit Gabari- Samal, Bit Bahiyani- Tel Halaf gibi… Arami şehirlerinin isimleri, "ev" anlamına gelen Aramice Beth ve Akadça Bit kelimeleri ile kenti kuran ya da yöneten kişinin adının birleşiminden oluşurdu. Buna göre Bit Zamani adı "Zamani'nin evi" anlamına gelir. Dion 1995: 1287 vdd.
[105] Kessler 1980: 218.
[106] Radner- Schachner 2001: 735.

adam Ammebali'ye ait Patişkun kentine yaklaştım…[107] Şeklinde bir ifade görülmektedir.

Yukarıdaki yazıtın devamında Arami kralı Ammebaali'yi nasıl yendiğini anlatan ve ondan aldığı vergilerden bahseden kral, aynı zamanda nüfus nakilleri uygulaması kapsamında Aramileri bölgeden uzaklaştırdığını da aktarır. Ayrıca bu yazıt, yapılan seferlerin ekonomik nedenlere dayandığını gösterdiği gibi Bit Zamani'nin bir Asur vasal devleti haline getirilmeye çalışıldığını da ortaya koyar

II. Tukulti Ninurta'dan sonra kral olan II. Asurnasirpal de Bit Zamani kralı Ammebaali ile siyasi ilişkiler içinde olmuştur. 882 yılında yaptığı bir seferle vergiye bağladığı devletin başına, 879 yılında çıkan karışıklar sırasında Ammebali'nin kardeşi İlani'yi atamıştır. İlani'nin de adının anıldığı II. Asurnasirpal'e ait Kalhu Yazıtı'nın 866 yılı sefer metninde;

" ...Bit Zamanili adam İlani'nin tahkimli (güçlendirilmiş) kenti Damdammusa'ya yaklaştım ve kenti kuşattım. Savaşçılarım onların üstüne kuşlar gibi uçtular… Amedi kentinden ayrılarak, kral soyumdan atalarımın hiçbirinin ayak basmadığı Allabsiya kentinde, Kaşiyari Dağı'nın geçidine girdim..."[108] Şeklinde bir ifade yer alır.

Yazıtın bu bölümünde II. Asurnasirpal'in oldukça kanlı bir şekilde bölgeye hakim olduğu görülmektedir. Ancak Amedi kentine saldırdığından bahseden metinden anlaşıldığı üzere şehri tam anlamıyla ele geçirememiştir. İlani'nin güçlendirilmiş kenti Damdammusa'dan yola çıkarak Amedi'ye gelen kralın bu yazıtı aynı zamanda Yeni Asur dönemi önemli merkezlerinin lokalizasyon sorunlarına da ışık tutması bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra bir başka metinde;

"Tuşhan kentindeyken, Bit Zamanili adam Ammebali'den, Subru, İli-Hite'den, Nirdunlu Tupusu'nun oğlu Labturu'dan ve Urumu

[107] Grayson 1991: 171.
[108] Grayson 1976: 219–220.

ülkesinin içinden ve Nairi ülkelerinin krallarından savaş arabaları, atlar, katırlar, gümüş- altın- bronz kaplar, öküz, koyun ve şarap şeklinde haraç aldım. Böylece Nairi ülkelerine zorunlu hizmet yükledim...''[109]

Şeklindeki bu ifadeden Bit Zamani Devleti'nin de Nairi ülkeleri ile aynı bölgede olduğu ve vasal devlet olma durumunu sürdürdüğü görülmektedir. Aynı zamanda burada Nairi ülkeleri olarak bahsedilen bölgenin güney sınırının muhtemelen Yukarı Dicle bölgesi olduğunu düşünebiliriz.

III. Şalmaneser döneminde ise Bit Zamani adının geçtiği krallığının 3. ve 27. yıl kayıtları dışında Amedi (Diyarbakır) adından bahsedilmemiştir. Bu kayıtlarda da Bit Zamani adı Doğu Anadolu'ya geçmek için kullanılan bir güzergah olarak kullanmıştır.[110] Bunun dışında herhangi bir savaş ya da sefer ile ilgili yazıt bulunmaması bu dönemde Amedi'nin kesin olarak Asur hakimiyetinde olduğunu göstermesi bakımından önem taşır.

"... Kar-Şalmaneser kentinden ayrılarak Hasumu Dağı'nı aştım ve Bit Zamani ülkesine indim. Bit Zamani ülkesinden ayrılarak Namdanu ve Merhisu Dağları'nı aştım... Enzite ülkesini ele geçirdim, yaktım yıktım ve onların sayısız ganimetini ele geçirdim...''[111]

Yukarı Dicle bölgesi III. Şalmaneser ile birlikte kuzeye yapılan seferler sırasında kullanılacak bir askeri üs konumuna gelerek yeni bir özellik kazanmıştır. V. Şamşi Adad döneminde ise Amedi'nin de içinde bulunduğu 27 kentin ayaklanması yazıtta şöyle aktarılmıştır;

"... Asur-da'in-apla, babası III. Şalmaneser zamanında ayaklanmayı kışkırtarak ve Asur halkını Aşağıda ve yukarıda savaşa

[109] Grayson 1991: 243.
[110] Kessler 1980: 102.
[111] Grayson 2002: 19–20.

hazırlayarak haince davrandı... Kentlerin isyanına neden oldu ve savaşa hazırladı. Amedu, Til-abin, Hindanu ile beraber Ninive… Kaleleriyle beraber 27 kent, Dört bir yanın efendisi babam Şalmaneser'e isyan etti ve onun yanında yer aldılar...[112]

Bu yazıtta da görüldüğü üzere isyan Asur ülkesinin dört bir yanında Ninive, Asur gibi büyük kentlerin yanı sıra Yukarı Dicle bölgesindeki Amedi, Tidu gibi kentlere de yayılmıştır. Bundan sonra Amedi adı eponim listelerinde görülmeye başlanmıştır ve Asurlu vali isimleri ile anılması bu tarihten itibaren olmuştur.[113]

I.binyıl başlarında Yukarı Dicle bölgesinde Aramiler tarafından kurulan ve 9. yüzyılda Asurlu kralların bölgede yeniden hakimiyet kurdukları döneme kadar bir Arami krallığı olan Bit Zamani, II. Asurnasirpal ve III. Şalmaneser'in bölgeye düzenledikleri seferler ile Yeni Asur eyalet sistemi içine alınmıştır. 7. yüzyıldan sonra Amedi ve Bit Zamani vilayetleri birleştirilmiştir. Bu birleşmede Nairi ülkesi ile sınır olan Şubria'nın ele geçirilmesi ve Kullimeri ile Uppumu şehirlerinin yine Yeni Asur eyalet sistemi içine alınması etkili olmuş gibi görünmektedir.[114]

[112] Grayson 2002: 183.
[113] Radner- Schachner 2001:745 vdd.
[114] LAR II: 236.

III- YENİ ASUR KRALLIĞI'NIN BÖLGEYE YERLEŞMESİ

A-Siyasal Gelişmeler

Orta Asur döneminde, I. Tiglat Pileser ile başlayan yavaş yavaş gerileme ve krallığın Kuzey Suriye ve Yukarı Dicle bölgesinden merkez topraklarına çekilme süreci, Aramilerin bölgeye yerleşmesi ile sonuçlanmıştır. 2. binyılın sonlarına doğru Orta Asur Krallığı'nda yaşanan bu çalkantılı dönemin ardından Arami lehine el değiştiren siyasi üstünlük, II. Asur-dan dönemine kadar devam etmiştir. Ancak bölge, yapılan seferler ile 1. binyıl başlarında tekrar Asur egemenliğine geçmiştir. Mezopotamya tarihinde bu yeni dönem "Yeni Asur" dönemi (1000–612) olarak adlandırılmaktadır.

Yazılı kaynaklar, Yeni Asur döneminin ilk yıllarında kralların, ekonomik potansiyelini bildikleri ve eskiden sahip oldukları toprakları geri almak için Yukarı Dicle bölgesine seferlere başladığını gösterir. Dönemin ilk kralı II. Asur-Dan (934–912)'a ait çok fazla yazılı kaynak bulunmamakla beraber bulunan örneklerden anlaşıldığı üzere Aramiler tarafından ele geçirilen, eskiden Orta Asur Krallığı'na ait olan toprakların geri alındığı ve bu toprakları bırakmak zorunda olan Asurluların kararlı bir şekilde geri döndükleri dönemdir. [115] Oğlu II. Adad Nirari (911–891) döneminde ise ilk askeri seferler düzenlenmeye başlamıştır. Seferlerinin yönü öncelikle, batıda bulunan topraklarını ele geçiren Aramiler ve Nairi ülkelerini kapsayan kuzey bölgelerdi. Nairi ülkelerine karşı yaptığı seferlerle bölgeye dört kez gelerek Alzu'yu (Alzi-Elazığ) yağmalamıştır. Aynı zamanda Kaşiyari Dağları'nın (Tur Abdin- Mazıdağ) kuzeyinde bulunan kaynak bakımından zengin dağlık araziye ulaşma çabası ve Yukarı Dicle bölgesinin ekonomik getirilerinin korunması gibi sebeplerle o dönem önemli bir rakipleri olan Hanigalbat (Kuzey Suriye) üzerine seferler düzenlemiş, onları vergiye bağlamıştır.[116] II.Tukulti Ninurta (890–884) ise Yukarı Dicle bölgesinde Amedi (Diyarbakır) merkezli Bit Zamani Devleti üzerine seferler düzenlemiştir. Bölgede hakimiyetini korumak için 886 yılından itibaren düzenli olarak seferler yapan kral

[115] Grayson 1991: 132.
[116] Parker 2001:167; Grayson 1991:147–153.

sonunda Bit Zamani Krallığı'nı kendine bağlamayı başarmıştır. Böylece Asur'un etki alanı Diyarbakır'a kadar ulaşmıştır.

Yazıtında kenti ele geçirmesine rağmen Bit Zamani kralı Amme-baal'e karşı merhametli davrandığından bahseden II. Tukulti Ninurta, bölgede yaşayan Arami halkını sürgün edişinden ise "*...Onları terkedilmiş kentlere ve huzur dolu evlere yerleştirdim...*" diye bahseder. Bit Zamani kralına tanrılar huzurunda yemin ettirerek onun bir isyanla Asur kralından kopmasına engel olmuştur.[117]

II. Asurnasirpal' in (883–859) kral oluşu ile beraber Yeni Asur Krallığı da güçlü bir imparatorluk sürecine girer. Mezopotamya tarihinin de en önemli dönemlerinden biri olan bu süreçte, Yeni Asur Krallığı inşa faaliyetlerine hız vermiş ayrıca sınırlarını oldukça genişletmiştir. II. Asurnasirpal güçlü Asur ordusuyla her yıl düzenli olarak çıktığı seferler ile imparatorluğun sınırlarını kuzeyde Toroslar'dan güneyde Babil'e, batıda Akdeniz kıyılarından doğuda Zagroslar'a kadar uzanan alana yaymıştır. Bu geniş alanda, yönetimi tek başına merkezden idare etmek yerine, eyalet sistemi kurarak hakimiyetini güçlendirmiştir. Bu genişleyen topraklarının yönetimi için Asur'un uygun bir merkez olmadığını düşünerek başkenti kuzeydeki Kalhu'ya taşımıştır.[118] Krallığının ilk yıllarından itibaren kendinden önceki kralların da hedefindeki Yukarı Dicle bölgesine hakim olmak için Nairi ülkeleri üzerine seferler düzenlemiştir. II Asurnasirpal'e ait Kuruh Monoliti[119] ve Kalhu Yazıtı[120] Yukarı Dicle bölgesinin Yeni Asur dönemindeki siyasal durumu ile Orta ve Yeni Asur döneminde kurulan yerleşmeler konusunda açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. II. Asurnasirpal Yukarı Dicle bölgesine 882 yılında ilk, 879 yılında beşinci ve 866 yılında ise sekizinci seferini

[117] II. Tukulti Ninurta'ya ait bu yazıt için bkz. Ek: 1.
[118] Roaf 1996: 160, Dicle ve Büyük Zap ırmaklarının birleştiği yerin kuzeyindeki bir noktada bulunan Kalhu Orta Asur döneminde bir eyalet merkezi olarak kullanılmış ancak II. Asurnasirpal döneminden itibaren yaklaşık 150 yıl bir imparatorluk başkenti olmuştur. Burada kral için büyük bir saray ve tanrılar için çeşitli tapınaklar da inşa edilmiştir. Sarayın ve tapınakların duvarları kabartmalar ve resimlerle süslenmiştir.
[119]Grayson 1991: 198- 255, II. Asurnasirpal'in ilk 18 yıllık seferlerinin anlatıldığı ve Kalhu'da inşa ettirdiği Ninurta tapınağının duvarlarında ve zemininde bulunan bu yazıt şu ana kadar bilinen en uzun Asur krali yazıtıdır. Bkz. Ek:1.
[120]Grayson 1991: 256–258, Taş bir stel üzerine kazınmış ve Diyarbakır- Üçtepe'de bulunan bu yazıtın her iki yanında kralın kabartması bulunmaktadır. Bu stel şu an British Museum'da sergilenmektedir. Bkz. Ek:1.

yapmıştır. Bu seferlerin ilkini, krali kenti Damdammusa'ya yapılan saldırının öcünü almak için düzenlediğini belirten kral Kaşiyari Dağları'nı (Tur Abdin-Mazı Dağ) geçtikten sonra Hulaya'nın güçlendirilmiş kenti Kinabu ve yakınındaki Mariru kentini tahrip ederek almış, güçlü sur duvarları olan Tela kentini de alarak Nirbu ülkesi'ni ele geçirmiştir. Buradan da Tuşhan'a ulaşmıştır.[121] Kralın bu sefer sırasında isimlerini saydığı bu kentlerden Kinabu, Mariru ve Tela'nın yeri konusunda bu yazıt dışında bir kaynak bulunmamaktadır. Yine Kalhu yazıtında adı geçen Nirbu ülkesi ise Kaşiyari Dağı aşılarak gelinen bir yerleşmedir. Bu yerleşmelere Mardin Eşiği üzerinden geçilerek ulaşıldığı düşünülürse İncirtepe ve Tavşantepe'nin Kinabu ve Mariru ile eşleşmesi olası görünmektedir. Bununla beraber yazıtta dönüş güzergahı içinde olduğu belirtilen Nirbu kentinin de, Kaşiyari'nin (Tur Abdin- Mazıdağ) aşıldığı noktanın kuzeyindeki höyüklerden biri ile lokalize edilmesi uygun görünmektedir.[122]

Damdammusa adı Kalhu yazıtında krali kent ve Kuruh Monoliti'nde ise Tidu, Sinamu gibi kentlerle birlikte, bölgeden toplanan hasadın depolandığı yerlerden biri olarak anılır. Kalhu yazıtına göre Damdammusa'nın Amedi (Diyarbakır) yakınlarında bir yerleşme olduğu görülmektedir. 882 yılı seferinin güzergahında ise Kaşiyari'nin kuzeyinde, Amedi'nin güneyinde bir kent olduğu görülür. Kessler[123] kentin lokalizasyonu için, bu bölgede verilen konuma uygun üç höyükten[124] biri olan Kazıktepe'yi önermiştir. Bu görüşü kabul eden Köroğlu ise yaptığı yüzey araştırmalarında Kazıktepe'de Yeni Asur dönemi seramiklerine rastlamış aynı zamanda Orta Asur özellikleri gösteren bazı buluntuların varlığının, kentin Kuruh Monoliti'nde I. Şalmaneser zamanında kurulduğu bildirilen Tidu ve Sinabu gibi Orta Asur döneminde kurulmuş olabileceğini belirtmektedir. [125]

[121] Yazıtın tamamı için bkz Ek. 1; II. Asurnasirpal Dönemi.
[122] Köroğlu 1998: 96.
[123] Kessler 1980: 111 vdd.
[124] Bölgede bu konuma uygun 3 höyük vardır. Bunlardan biri Sinabu ile eşleşen Pornak, diğeri Forrer'ın da Damdammusa ile eşleştirdiği Tavşantepe ve Kessler'in önerisi olan Kazıktepe'dir. Bu yerleşmelerden Pornak'ı ayrı tutarsak, krali kent olduğu söylenen Damdammusa'nın, Tavşantepe'den daha büyük bir yerleşme olan Kazıktepe ile eşleşmesi daha doğru gözükmektedir.
[125] Köroğlu 1998: 22 vd ile 95.

"...Nirbu ülkesinden ayrılarak Tuşhan'a ulaştım. Yeniden inşa etmek için Tuşhan'ı aldım. Eski duvarı kaldırdım, bölgenin planını çizdim, temele ulaştım, baştan aşağı görkemli bir duvar inşa ettim ve tamamladım. Krali ikametgahım için bir saray yaptırdım. Girişine kapılar yaptırdım. Bu sarayı baştan aşağı ben yaptırdım ve tamamladım. Beyaz kireçtaşından bir heykelimi yaptırdım ve üstüne Nairi topraklarındaki başarılarımı, olağanüstü gücümü ve kahramanlığımı yazdım. Onu Tuşhan kentine diktim. Anıtsal yazıtımı yazdırdım ve duvarına yerleştirdim. Açlıktan ve susuzluktan zayıf düşen, Şubriya ülkesine, diğer ülkelere giden Asurluları geri getirdim. Onları Tuşhan kentine yerleştirdim…"[126]

Yukarıdaki yazıtta da görüldüğü üzere II. Asurnasirpal, Tuşhan'a gelerek burada yaptırdığı saraydan detaylı bir şekilde bahseder. Bu sarayın inşa edilmesi ile Yukarı Dicle bölgesinde kalıcı bir otorite kurmayı hedeflerken mevcut yerleşik halkın geçimini sağlayacak kadar tarım arazisinin olduğu stratejik bir merkezin seçilmesi oldukça anlamlıdır. Kentte sürdürülen çalışmalarda burada sadece bir saray değil, çeşitli idari yapılar ve yazıtlarda da belirtildiği gibi toplanan hasadın saklanması için çeşitli depo yapılarının da olduğu görülmüştür. Tuşhan'ın alınması ile Kuzey Suriye'den Toroslar'ı aşıp Anadolu'ya gelen yollar ve çevresindeki bölgeler üzerinde bir otorite sağlandığı gibi, Amedi'deki Bit Zamani Devleti'nin bölgedeki hakimiyeti de sınırlandırılmıştır.[127]

Kuruh Monoliti'nde, kralın 879 yılında Nairi'ye düzenlediği ikinci seferinden söyle bahsedilir:

"...Kaşiyari Dağı'nı geçtikten sonra ikinci kez Nairi ülkelerine geçtim. Sigisu kentinde kamp kurdum ve geceyi orada geçirdim. Sigişu kentinden Tupusu'nun oğlu Lapturu'nun tahkimli kenti Madara kentine geçtim. Kent iyi savunuluyordu, dört duvarla çevrilmişti. Kenti kuşattım…"[128]

[126] Grayson 1991: 201.
[127] Roaf 2001: 168.
[128] Grayson 1991: 209.

"Madara kentinden ayrılarak Tuşhan kentine girdim. Tuşhan'da Nirdun ülkesinden haraç olarak atlar, katırlar, bronz kaseler, bronz zırh, öküz, koyun ve şarap aldım. Tupuşu'nun oğlu Lapturu'nun yönettiği, Kaşiyari Dağı'nın eteğindeki 60 kenti ve güçlü garnizonları yaktım, yıktım ve harabeye çevirdim..." [129]

"...Efendim Assur'un yardımıyla Tuşhan kentinden ayrıldım. Güçlü savaş arabalarını, süvarileri ve askerleri aldım. Botla Dicle'yi geçtim. Tüm gece yolculuk ederek Dirru'nun tahkimli kenti Pitura kentine ulaştım..."[130]

Kral ilk seferinde Yukarı Dicle bölgesine, Kaşiyari Dağları'nı Subnat Nehri'nin kenarındaki bir suyolu ile geçmiştir.[131] Ancak bu ikinci seferinde güzergahını değiştirmiş ve Nirbu ülkesi ile Hulaya kentleri yerine Sigişu ile Madara'yı geçerek Tuşhan'a ulaşmıştır. Buradan ayrıldıktan sonra bütün gece ilerlemiş ve sonunda Pitura'ya ulaşmıştır. Bu yazıtta adı geçen yerleşmelerden Lapturu'nun krali kenti Madara'nın lokalizasyonu için Matar Höyük genel kabul gören bir öneridir. Matar ve Madara isimleri arasındaki fonetik benzerliğin yanı sıra, Tuşhan ile arasındaki coğrafi yakınlık ve yapılan yüzey araştırmalarında Yeni Asur döneminde iskan edildiğinin belirlenmesi bu eşlemeyi kabul edilir kılmaktadır.[132] Pitura'yı Olmstead[133] ve Kessler[134] Batrik höyük ile lokalize ederken, Köroğlu[135] ise bölgede yaptığı yüzey araştırmalarında Pitura'nın lokalizasyonuna uyabilecek Karaçalı, Yukarı Bağpınar, Yabacı ve Yarımca höyüklerinden en büyüğü ve Yeni Asur dönemi buluntularının ele geçtiği Karaçalı ile eşleşmesinin daha uygun olduğunu belirtmiştir.

[129] Grayson 1991: 210.
[130] Grayson 1991: 210.
[131] Parker 2001, 166.
[132] Köroğlu 1998: 92.
[133] Olmstead 1918: 238 vd.
[134] Kessler 1980: 104 vd.
[135] Köroğlu 1998: 96.

Yazıtın devamında, Tuşhan, Damdammusa, Sinabu ve Tidu isimleri ilk ve son defa bir arada görülmüştür ve bu merkezlerden, Nairi ülkelerinden toplanan hasadın depolandığı yerler olarak bahsedilmiştir. Sinabu ve Tidu'nun I. Şalmaneser döneminde kurulmuş olduğuna daha önceki bölümlerde değinmiştik. Aramiler tarafından zorla ele geçirilen Sinabu ve Tidu kentlerini geri aldığını bildiren kral, buralara tekrar Asurluları getirerek yerleştirdiğinden bahseder. Bununla birlikte yazıtta, Damdammusa ve Tuşhan'ın da adlarının geçmesi bu merkezlerin birbirleriyle ilişkili olduklarını ve Kaşiyari Dağları'nın kuzeyinde bulunduklarını göstermektedir. Böylece kral, Nairi ülkesinin sınırındaki bu büyük garnizon şehirlerini düzenleyerek bölgeyi tam bir denetim altına almayı başarmıştır.

Bu yazıtın geneline bakıldığında II. Asurnasirpal ile birlikte Yeni Asur döneminde daha düzenli ve planlı bir yayılım politikası izlendiği görülür. Ele geçirdiği merkezleri kendine bağlamış, bir kısmını garnizon, karakol gibi savunma amacı doğrultusunda düzenlerken bir kısmını ise tarımsal merkez, köy- kasaba gibi birimlerden oluşan merkezlere ayırmıştır.[136] Bu merkezlerden aldığı vergiler ve seferlerinde ele geçirdiği ganimetler ile şehrin yeniden yapılanmasını sağlamış ve özellikle bu kentlerdeki halkın geçimi için tarım ürünlerinin (arpa, buğday, saman vb.) depolanmasına önem vermiştir.[137]

866 yılındaki 3. ve son Nairi seferinde II. Asurnasirpal daha önceki seferlerinde kullandığı güzergahlardan farklı bir yol kullanarak Yukarı Dicle bölgesine gelmiştir. "*... Bit Zamanili adam İlanu'nun tahkimli kenti Damdammusa kentine ulaştım. Kenti kuşattım... Amedu kentinden ayrılarak, atalarım krallardan hiçbirinin ayak basmadığı Allabria kentinde Kaşiyari Dağı'nın geçidine girdim…"* sözleriyle daha önce hakimiyet altına alınan Bit Zamani Devleti'nin yeniden ayaklandığını belirten kral Damdammusa'yı alarak buradan krali kent Amedu'ya (Amedi) geçer. Amedi'yi kuşatmış ancak alamamış, kenti ve çevresini yakıp yıkarak buradan ayrılmıştır.[138] II. Asurnasirpal'in Yukarı Dicle bölgesine düzenlediği bu son seferinden sonra Kuzey

[136] Parker 2001: 250.
[137] Grayson 1991:260 vd.
[138] Yazıtın tamamı için bkz. Ek1: II. Asurnasirpal Dönemi.

Suriye üzerinden batıya ilerleyişi devam etmiştir. Fırat'ı geçerek ilerleyişini sürdürmüş 877 yılı seferinde Lübnan Dağı ve güçlü Amurru ülkesinin denizi olarak adlandırılan Akdeniz kıyılarına kadar ulaşmayı başarmıştır.[139] Yazıtlarından Fırat Nehri ve çevresinde yaptığı avcılık deneyimlerini aktardığı bir metinde Fırat'ın bir yakasında Kar-Asurnasirpal diğer yakasında ise Nebarti-Asur adını verdiği 2 şehir kurduğunu anlatmıştır.[140] Seferlerini, kazandığı ganimetleri, rakiplerini ve uyguladığı politikayı büyük bir övgüyle ve hep başarı ile sonuçlanmışçasına naklettiren II. Asurnasirpal'e ait metinler, dönemin siyasi ortamını göstermesi bakımından önem taşıdığı kadar, Yeni Asur kentlerinin lokalizasyon konusuna kaynaklık etmesi bakımından da önemlidir.

858–824 yılları arasında Yeni Asur kralı III. Şalmaneser olmuştur. Kendinden önce kral olan II. Asurnasirpal gibi yıllık seferler düzenlenmesine önem vermiştir ve askeri başarılarından bahseden birçok yazıt günümüze ulaşmıştır. Özellikle batıya doğru yaptığı seferler büyük bir başarıyla sonuçlanmıştır. Bunun dışında tıpkı ataları gibi O'da planlı bir şekilde yağmalama seferlerine çıkmış, elde ettiği ganimetler ile ordusuna destek olmuş ve böylece uzak bölgelere gidip sınırlarını genişletmeyi başarmıştır. III. Şalmaneser'in seferleri sırasında elde ettiği başarılarının anlatıldığı, saray duvarlarına asılmış kabartmaları, Birklinçay'daki yazıtı ve Üçtepe'de bulunan stelleri, kralın icraatlarını ölümsüzleştirmekle kalmaz bu dönemin siyasi olaylarını da aktarması bakımından da önemlidir.

Krallığının 34 yılı boyunca düzenlediği 34 sefere ait yazıtlardan sadece beş tanesi Yukarı Dicle bölgesi ile ilişkili metinlerdir.[141] III. Şalmaneser'e ait bölge ile ilgili çok fazla yazılı kaynağın bulunmaması, kendinden önceki kralların bölgede sağlam bir otorite kurduğunu ve buraya bir sefer yapılmasına gerek olmadığını gösterir. Kral bu bölgeyi batıya ve kuzeye yaptığı seferlerinde bir geçiş yolu ya da bir askeri üs olarak kullanmıştır. Dolayısıyla II. Asurnasirpal ile büyük ölçüde egemenlik altına alınan bölge III. Şalmaneser döneminde tehlike oluşturmamış gibi gözükmektedir. III.

[139] Roaf 1996: 159.
[140] Bkz. Ek1: II. Asurnasirpal dönemi, Grayson 1991: 215.
[141] Yazıtlar için bkz. Ek 1: III. Şalmaneser Dönemi.

Şalmeneser'e ait bir yazıtta; Kar-Şalmaneser'den yola çıkıp Bit Zamani'ye (Amedi-Diyarbakır) vardığını, buradan da Namdanu ve Mersihu ülkelerini geçerek Enzite'ye (Alzi-Elazığ) ulaştığından bahseder. Buna göre seferin Urartu bölgesine yöneldiği anlaşılmaktadır.

III. Şalmaneser'e ait yazıtların hiç birinde (Bit Zamani dışında) II. Asurnasirpal metinlerinde görülen yerleşmelerin adı geçmez. Bu dönemde Kuzey Suriye'yi denetim altına alan ve vergiye bağlayan III. Şalmaneser, etki alanını Kue (Çukurova), Melid (Malatya) ve Tabal (Kayseri) gibi Geç Hitit krallıklarına yani Anadolu içlerine kadar ulaştırmıştır. III. Şalmaneser'in bu geniş fetih sürecinin izlerinden bir bölümü de Diyarbakır bölgesinde karşımıza çıkar.

Krala ait, Birklinçay'daki yazıt ve kabartmasının varlığını kanıtlayan, en önemli belgeler 15. seferinin dönüşünde yazılan metinlerdir. Birklinçay'da bulunan kabartma ve yazıtlar, Balavat kapısının bronz süslemelerinde de betimlenmiştir.[142]

III. Şalmaneser'den sonra Yeni Asur krallığı yine zor bir döneme girmiş ve çıkan isyanlar ülke içinde karışıklığa neden olmuştur. III. Şalmaneser'in yaşlanması, seferleri kendi idare etmemesi, yerine veziri Dayyan-Assur'u[143] göndermesi gibi sebeplerle oğlu Asurdaninapla önderliğinde başlayan isyanlar, Ninive, Asur, Erbil gibi kentler başta olmak üzere yaklaşık 27 kentte kendini göstermiştir.[144] Limmu listelerine göre 828 yılında başlayan isyanlar, III. Şalmaneser'in 824 yılında ölümünün ardından, 823 yılında V. Şamşi Adad'ın krallığın başına geçtiği döneme kadar sürmüştür. Bu isyanlar ve iç karışıklıklar ülkenin ekonomisini oldukça etkilemiş ve seferlerden elde edilen ganimetler ile alınan haraçların kesilmesi büyük kentleri ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma getirmiştir. Asur tahtına, ülkede bunca sıkıntılı olayın

[142] Bu kapı Kalhu'ya 16 kilometre uzaklıkta bulunan İmgur-Enlil'e dikilen bir çift tunç kaplı ahşap bir kapıdır. 2m.genişliğinde ve 4m. yüksekliğindeki bu kapının üzeri 16 tunç levhaya yapılmış kabartmalardan oluşmuştur. Kabartmalarla ağırlıklı olarak III. Şalmaneser'in batı seferleri konu edilmişsede, buralardan aldığı ganimetler, yaptığı gezintiler, Kaldelilere karşı düzenlediği seferler, Dicle'nin kaynağına yaptırdığı kabartması ve yazıtı ile Urartularla olan mücadelesi anlatılmaktadır.
[143]Grayson 1972: 584. ; III. Şalmaneser'in 832 yılında yaptığı seferin başında Dayyan- Asur'ın bulunduğu Kalhu'daki Siyah Obelisk'te de belirtilmiştir ve muhtemelen bu durum kardeşi Asurdaninapla'nın hoşuna gitmemiş ve isyan başlatmasına sebep olmuştur. Roaf 1996: 174.
[144] Kuhrt 1995: 490.

yaşanmasına neden olan Asurdaninapla yerine, V. Şamşi Adad (823–811) geçince de ilk iş olarak bu isyanları bastırmıştır. İsyanlar konusunda krallığının ilk yıllarına ait bir yazıtında şöyle der:

> *"...Asur-da'in-apla, babası III. Şalmaneser zamanında ayaklanmayı kışkırtarak ve Asur halkını aşağıda ve yukarıda savaşa hazırlayarak haince davrandı. Kentlerin isyanına neden oldu ve savaşa hazırladı. Amedu... Ninive... Arafa ve Arbail kaleleriyle beraber 27 kent, 4 bir yanın kralı, babam III. Şalmaneser'e isyan etti ve Asur-danin-apla'nın yanında yer aldı. Efendilerim, büyük tanrıların emriyle onları zapt ettim."*[145]

Yukarıdaki yazıtta krala karşı isyan eden 27 kent arasında sayılan Amedi adı, bu dönemden itibaren eponim listelerinde görülür. Bu listelerde kente atanan valilerin isimleri verilmektedir. Dolayısıyla büyük ihtimalle III. Şalmaneser döneminde hakimiyet altına alınan Amedi kenti, yine bu dönemde Yeni Asur eyalet sistemine katılmıştır. Bu yazıt dışında bu dönemde Yukarı Dicle bölgesinin siyasi durumu ve yerleşmeleri konusunda yazılı bir kaynak bulunmamaktadır.

V. Şamşi Adad'ın isyanları bastırmasıyla birlikte ülkenin ekonomik ve siyasal düzeni de sağlanmaya başlamıştır. Kendinden önceki kralların aksine daha az sayıda yaptığı askeri seferlerinin yönü ise, at ihtiyacını karşılamak için Nairi ülkelerine ve zengin ganimetler elde etmek içinde Babil ülkesine doğrudur.[146] Burada Nairi ülkeleri olarak bahsettiği bölgenin Yukarı Dicle bölgesindeki Amedi ve burada kurulan Bit Zamani krallığı olduğu düşünülmektedir.[147] Öyle ki III. Adad Nirari dönemine ait bir yazıtta "*...Nairi ülkesinin valisi Marduk İşmanni, Andi şehri, Sinabu şehri, Mallani, Alzi...*"[148] Şeklinde bir ifade ile tüm bu saydığı yerlerin Bit Zamani toprakları içinde kaldığı düşünülürse, Nairi adı ile Arami bölgesi Bit Zamani'den bahsedilmek istendiği

[145] Grayson 2002: 183.
[146] Roaf 1996,174. Grayson 2002: 180.
[147] Radner-Schachner 2001: 735.
[148] LAR I: 262.

ortaya çıkar. Burada Andi olarak bahsedilen şehrin, Amedi adının değişik bir şekilde yazılışı olduğu da Kessler tarafından önerilmiştir. [149]

III. Adad Nirari (810–783) Şamşi Adad'ın ölümü ile küçük yaşta devletin başına geçmişti. Devletin girdiği zayıflama süreci nedeniyle oldukça sıkıntılı günler geçirmesine rağmen kısa süreli başarılara ulaşmıştır. Bu dönemde karşılaşılan en önemli mesele yüksek rütbeli Asurlu memurların yönetimde ön plana çıkması ve yaptıkları işlerin krali yazıtlarda yer bulmasıdır. Bu güç göstergesi devlet yönetiminde de etkili olmuş, küçük yaşta tahta geçen kralın annesi, adına bir de stel dikilen Sammuramat ile yönetimde ilk kez ana kraliçe kültürü ortaya çıkmıştır. Kralın yönetimde ve seferlerinde batıdaki düzenlemelerini yapan Şamşi-İlu idi. Kendi adına stel diktirecek kadar yönetimde söz sahibi olan bu eyalet yöneticisinin yazıtında kralın adı geçmez.[150]

Asur'un giderek zayıflamaya başladığı bu süreçte bir başka büyük güç kendini göstermeye başlamıştır. Doğu Anadolu'da Van Gölü ve çevresinde, Menua döneminde başlayan Urartu ilerleyişi I. Argişti ve II. Sarduri ile devam etmiştir. Menua ile birlikte genişlemeye başlayan devlet Urmiye Gölü'nün batı ve güney kıyılarını, Melid, Kummuh gibi çeşitli Geç Hitit devletlerini vergiye bağlamıştır.[151] III. Tiglat Pileser'in tahta geçip devlet yönetimini devraldığı 745 yılına kadar yönetimdeki krallar[152] sürekli iç karışıklıklar ve salgın hastalıklar ile uğraşmışlardır.

III. Tiglat Pileser (745–727) ile Yeni Asur Krallığı gücünün zirvesine ulaşmıştır. Tahta çıkar çıkmaz ilk iş olarak isyanları bastırmış ve askeri seferlerine başlamıştır. Batıda ve kuzeyde Urartu ile karşı karşıya gelmiş, güneyde ise Babil bölgesinde Kaldeliler ile Aramilere karşı mücadele etmiştir. Kendinden önceki dört kralın yönetimi paylaşmak zorunda kaldığı ve yetkileri dışına çıkıp, kendilerini kral gibi görüp, adlarına yazıtlar yazdırıp steller diktiren üst düzey yöneticilerin yetkilerini kısıtlaması oldukça önemlidir. Bu önemli görevlere Asurlu kişiler yerine hadım edilmiş

[149] Kessler 1980: 101.
[150] Grayson 2002: 232.
[151] Köroğlu 1996:
[152] Bu dönemde yönetimde sırasıyla IV. Şalmaneser, III. Asur-dan ve V. Adad Nirari adlı 3 kral hüküm sürmüştür. Bkz: Ek 2: Yeni Asur Kral Listesi.

görevliler getirmiş ve eyalet sistemi uygulamasını kullanmaya devam etmiştir. Ordusuna Arami kökenli askerler almış ve nüfus nakli uygulamasını başarıyla uygulamıştır. Öyle ki ele geçirdiği şehirleri boşaltmış ve halkını uzak bölgelere sürgün etmiştir. Bu dönemde oldukça geniş bir alanda kendini gösteren bu nüfus nakilleri III. Tiglat Pileser için gerçek imparatorluğun temelini sağlamlaştırmak adına önemli bir hareketti. Özellikle çok uzun mesafelere nakiller yapmıştır. Nüfus nakillerinde ele geçirilen, esirler arasında Tyre'den getirdiği yüksek memurlar ve şarkıcılar olması nakillerin sadece askeri amaçlı yapılmadığını gösterir.[153] Krallığının ilk yıllarında Arami ve Sam'al devletleriyle mücadele etmiş, Basra Körfezi'ne kadar ilerledikten sonra kuzeydeki Urartu Devleti'ni hedef almıştır. 743 ve 735 yıllarında yaptığı 2 büyük seferle yıprattığı Urartu Devleti'nin geçici bir süre tehlike oluşturmasını engellemiş ve daha sonra Yukarı Dicle bölgesindeki Tuşhan'da yeniden hakimiyet sağlayarak Nairi topraklarını eyalet sistemi içine katmayı başarmıştır. Bir kısmı kırık olan yazıtında bazı yer adları sıralayarak, bu kentleri aldığını, yeniden inşa ettiğini ve onları Nairi eyaletine kattığını bildirir.[154]

Halefi olduğu III. Tiglat Pileser'in bıraktığı büyük krallığı kısa bir süre yöneten V. Şalmaneser'e (726–722) ait çok fazla bilgimiz yoktur. 8. yüzyılın güçlü krallarından II. Sargon, 721–705 yılları arasında hüküm sürmüştür. III. Tiglat Pileser döneminde güneyde Mısır'dan Babil'e, kuzeyde ise Toros Dağları'na kadar uzanan imparatorluk sınırları, II. Sargon ve ardılları ile çok daha geniş bir alana yayılmıştır. Krallığının ilk yıllarına ilişkin çok fazla kaynak bulunmamasına rağmen hakimiyetinin ilerleyen yıllarına ait kendini övdüğü ve kendinden önceki kralların adlarını anmadan yazdırdığı bol miktarda yazıt bulunmaktadır. Yönetimi sırasında Geç Hitit krallıkları ve Arami krallıkları üzerinde tam bir otorite kurma ve Doğu Akdeniz kıyılarına hakim olma düşüncesinde olan II. Sargon döneminde yaygın bir biçimde kullanılan *casus- posta teşkilatı* ile seferler sırasında düşman bölgenin durumu gizlice öğrenilirdi. II. Sargon döneminde Diyarbakır ve çevresi ile ilgili bu tür bilgileri Tuşhan valisi Sa-Assur-Dubbu aktarmaktaydı. Tuşhan ve civarında gerçekleşen olayları, Şubriya ile ilgili bilgileri krala haber vermiş olmalıdır – ki bölge ile ilgili herhangi bir savaş ya da mücadele kaydı

[153] Oded 1979: 18, 27, 55 vdd.
[154] LAR I: 278.

bulunmamaktadır.[155] Bu dönemde Yeni Asur'un ilgisi Anadolu içlerine ve Urartu üzerine yöneldiğinden, Diyarbakır bölgesi ile ilgili çok fazla yazılı kaynak bulunmamaktadır.

II. Sargon'un ölümü ile oğlu Sennaherib 704–681 yılları arasında tahta çıkmış ve hakimiyeti boyunca Asur'u Mezopotamya kültürünün merkezi haline getirmeyi hedeflemiştir. Sennaherib ve oğlu Esarhaddon dönemine ilişkin yazıtlarda da Yukarı Dicle bölgesinden fazla söz edilmez. Esarhaddon dönemine ait, Yukarı Dicle bölgesinin kuzeyindeki Şubriya'ya giden kaçakları konu eden bir yazıtta şunlar aktarılmıştır:

> "*...Urartu'dan Şubriya'ya kaçanlar hakkında Urartu kralı Rusa'nın yazdığı, Urartular... Aşağılayıcı biçimde yazıp düşmanlıkla cevap vermişti. Şubriya'yı ele geçirdikten sonra... Halkı ile ilgili araştırdım ve tek bir Urartulu kaçağı bile tutmadım… Onları ülkelerine döndürdüm…*"[156]

Bir kısmı kırık olan bu yazıt, Yukarı Dicle bölgesinin Asur'un güvenliği açısından önemini belirttiği gibi Urartu ile ilişkilerinin buradan yürütüldüğünü göstermesi bakımından önem taşır. Aynı zamanda Asur kralının uyguladığı nüfus naklinden bahseder ve bununla birlikte yaptığı inşa faaliyetleri neticesinde *Kullimeri* adlı bir kent kurduğunu bildirir. Bütün bunlar Yukarı Dicle bölgesi ve çevresinde yaşanan yapılaşmanın ve bölgenin Asur güvencesi altında tutularak Asurlaştırılmasının da bir göstergesidir. Şubriya, Asur ile Urartu arasında uzun yıllar tampon bir bölge olmuştur.[157] Şubriya'nın Esarhaddon döneminde ele geçirilmesi ve Uppumu ile Kullimeri kentlerinin kurulması ile bu doğal sınır yerini daha kuzeydeki bu kentlere bırakmıştır.[158] Uppumu, Şubriya ülkesinin başkenti olmakla beraber Kullimeri ile birlikte ele geçirilmelerinden sonra isimleri değiştirilerek Asur eyalet sistemine katılmışlardır. Bu merkezlerden Uppumu'nun lokalizasyonu için, kentin Doğu Toroslar'ın güney kesimi boyunca uzanan doğu-batı yolunu kontrol altında tutan bir

[155] Radner-Schachner 2001, 743.
[156] LAR II: 236.
[157] Kessler 1995: 55.
[158] Radner-Schachner 2001: 741.

noktada olması gerektiği dolayısıyla Lice ve çevresinde yapılması gerektiğini savunan Kessler, kenti Lice'nin 5 kilometre yakınındaki bir köy olan Fum ile eşleştirmiştir.[159] Kullumeri için yapılan lokalizasyon için asıl sorun aynı bölgede 2 ayrı kuzey vilayeti kurulmasıydı. Şubriya'nın Batman Nehri ile ikiye bölündüğü düşünülürse doğuda kalan kısmıyla yani Gre Migro ile eşleşmesi uygun görünmektedir.[160]

Esarhaddon'dan sonraki krallar döneminde Yukarı Dicle bölgesi ile ilgili herhangi bir yazılı kaynak bulunmamıştır Ancak özellikle Ziyaret Tepe kazıları, bölgedeki yerleşmelerin Asur'un yıkılışına kadar varlığını koruduğunu gösterir.

Diyarbakır ve çevresinde, Yeni Asur krallığının hüküm sürdüğü döneme ilişkin yazılı kaynaklar doğrultusunda ele aldığımız bu bölümü kabaca özetleyecek olursak; Asurlu kralların başlangıçta bölgeye ekonomik çıkarları doğrultusunda geldikleri ancak ilerleyen dönemlerde bölgede kurulan hakimiyet sonrasında buranın çevredeki diğer ülkelere düzenlenen seferler sırasında bir üs ya da geçiş yolu olarak kullanıldığı görülür. Her zaman elde tutulmak istenen bölge, Mezopotamya ile Suriye arasındaki ticaret yollarına ve çeşitli maden yataklarına olan yakınlığı nedeniyle Yeni Asur kralları tarafından da oldukça önemsenmekteydi. Bölgedeki ülkelerden elde edilen çeşitli tarım ürünleri, hayvanlar, madenler ve en önemlisi de yeniden yapılanma sürecinde gereksinim duyulan insan gücü Asur'un genişleme sürecinde büyük rol oynamıştır. Elde edilen bu ganimetlerin büyük bir kısmı tek başına Bit Zamani Krallığı'ndan elde edildiği gibi, çevresinde bulunan Nairi ülkeleri, Şubriya, Nirbu ülkesi ve Kaşiyari (Tur Abdin- Mazıdağ) dağlarındaki kentlerden de sağlanmaktaydı. Yukarı Dicle bölgesi dışında ele geçirilen diğer merkezlerden de ganimetler alınmakta ve bunlar güvenliği sağlanmış bu bölgenin yapılandırılmasında kullanılmıştır. Aynı zamanda kralların icraatlarından örnekler aktardığımız yazıtlarda da görüldüğü üzere bu şehirlerde kurulan depolar sayesinde elde edilen tarım ürünleri kıtlık ya da savaş zamanlarında kullanılmak üzere saklanmıştır.

[159] Kessler 1995, 55–57.
[160] Kessler 1995: 58.

Yeni Asur döneminde Bit Zamani Devleti'nin yanı sıra madencilik konusunda bir diğer önemli bölge Nairi ülkelerinin bulunduğu bölgedir. Bit Zamani'den elde edilen bakır madenine karşı, Nairi ülkelerinden yoğun olarak kullanılmasından ötürü olsa gerek bir döneme adını veren demir madeni elde edilmekteydi. Askeri başarıların, savaşların ya da yağmalama seferlerinin anlatıldığı hemen hemen tüm yazıtlarda krallar, ele geçirdikleri merkezden aldıkları ganimetler arasında madenlerin çokluğundan, tarımsal ürünlerin ve hayvanların miktarından övgüyle bahsederler. Çok güvenilir olmasalar da bu yazıtlarda aktarılan bu miktarlar, o dönemde ele geçirilen ganimetlerin kendileri için ne denli değerli olduğunu göstermesi bakımından önem taşır. Bu bölgeden ve çevre bölgelerden elde edilen ganimetler yeni kurulan şehirlerdeki halkın geçimi için kullanıldığı gibi ordunun da ihtiyaçları için kullanılıyordu. Böylece uzak ülkelere yapılan seferlerde orduya destek olunuyor, dolaylı olarak ta olsa ordunun başarıları neticesinde sınırların genişletilmesi mümkün oluyordu. Böylece Mitanni egemenliğinden sonra Orta Asur hakimiyetine giren ve Arami saldırılarına direnemeyip Aramileşen bölge, 1. binyılda Yeni Asur hakimiyetine girmiş ve Yeni Asur İmparatorluğu yıkılana kadar da Asur sınırları içinde kalmaya devam etmiştir.

B- EYALET MERKEZLERİ

Daha çok yazılı belgeler ışığında değerlendirdiğimiz tarihsel süreçten sonra, bu belgelere arkeolojik verileri de katarak Asur yerleşmelerini sınıflamak istiyoruz. Buna göre; yazıtlar ve kazı yapılan merkezlerdeki bulgular bize Yukarı Dicle bölgesinde eyalet merkezi, garnizon şehri, krali kent ve tarım köyleri şeklinde organize olmuş yerleşmeler olduğunu göstermektedir. Yukarı Dicle bölgesinde Yeni Asur döneminde 2 önemli eyalet merkezi kurulmuştur: Amedi ve Tuşhan.

1- Amedi

Amedi kenti, Yeni Asur eyalet merkezi olmadan önce Arami devleti Bit Zamani'nin krali kenti idi. Orta Asur kaynaklarında sık sık bahsedilen Aramilere karşı yapılan seferlerde, adı anılmasa da Amedi ve çevresine gelmiş oldukları bilinmektedir.[161] Bundan sonra Bit Zamani adı ilk olarak II. Tukulti Ninurta dönemindeki yazıtlarda karşımıza çıkmaktadır. Burada Nairi toprakları olarak bahsettiği Kaşiyari (Tur Abdin – Mazıdağ) Dağları'nın ardındaki Bit Zamani ülkesine gelen kral, buranın Ammebaali tarafından yönetildiğini belirtmektedir. II. Asurnasirpal döneminde ise Ammebaali'nin öcünü almak için bölgeye bir sefer düzenlenir. Bölgeden Nairi diye bahsederek lokalizasyon konusunda bizlere yardımcı olan şu kentleri sıralar: *"...Ülkemin kentleri Tuşhan, Damdammusa, Sinabu ve Tidu'nun geçimi için Nairi ülkesinin ürününü kaldırdım ve depoladım..."* Burada denetimi sağlamak ve yeni bir isyanın çıkmasını önlemek adına kardeşi İlanu'yu Bit Zamani'ye kral olarak atar.[162] Ancak İlanu da nedeni bilinmeyen bir şekilde 886 yılında krala karşı ayaklanmıştır. Bunun üzerine İlanu'nun güçlendirilmiş kenti Damdammusa'ya doğru sefere çıkan II. Asurnasirpal Amedi'ye de saldırmıştır.

III. Şalmaneser'in yazıtlarında da Bit Zamani Devleti'nden bahsedilmiştir. Bu yazıtlarda kral Bit Zamani adını, yaptığı seferler sırasında kullandığı yollardan

[161] I. Tukulti Ninurta ile başlayan Arami mücadeleleri, Asur-bel-Kala ve sonrasında devam etmiştir, bölgeye yapılan seferler konusunda Kırık Obelisk detaylı bilgiler vermektedir. Bkz. Ek.1. Kırık Obelisk
[162] Grayson 1991: 261.

bahsederken anmaktadır.[163] Bu dönemde Amedi valisinin Ninurta-kibsi-usur olduğu bilinmektedir. Ninurta-kibsi-usur, Andi, Sinabu, Sunhu, Mallani ve Alzi'nin valisi olduğunu söyler. Bu kentler Nairi bölgesindeki Bit Zamani Devleti'nin merkezi Amedi'ye bağlıydı. [164] Daha sonra Amedi adı krala karşı ayaklanan 27 şehir ile birlikte görülür.[165] Diğer kentlerle birlikte Amedi de V. Şamşi Adad döneminde denetim altına alınır. Amedi adı bu tarihten sonra eponim listelerinde geçer. İmparatorluğun son dönemlerine ait yazıtlarda Amedi ya da Bit Zamani adı geçmemesi 856- 849 yılları arasında bölgede kesin bir denetim sağlanarak, Amedi'nin bir Asur eyaleti konumuna getirildiğini gösterir. III. Şalmaneser döneminden itibaren eponim listelerinde Nairi- Bit Zamani-Amedi'nin 11 valisi[166] bulunduğu görülmektedir. Bunlardan kent adı belirtilmeyenlerin genel olarak Yukarı Dicle bölgesine atandığı anlaşılmakla birlikte hangi eyaleti yönettiği kesin değildir.

849 yılı	İhtadi- lipuşu (III. Şalmaneser dönemi Nairi Valisi.)
838 yılı	Ninurta- kibşi- uşur (III. Şalmaneser dönemi Nairi, Andi, Sinabu, Suhnu, Mallani ve Alzi'nin valisi.)
799 yılı	Marduk- işmanni (III. Adad Nirari dönemi Nairi, Andi, Sinabu, Mallani, Alzi ve Suhnu'nun valisi.)
768 yılı	Aplaya (III. Asur-dan dönemi Amedi ve Assur'un valisi.)
762 yılı	Tab-bel (III. Asur-dan dönemi Amedi- Bit Zamani valisi.)
726 yılı	Marduk-belu- uşur (V. Şalmaneser dönemi Bit-Zamani valisi)
712 yılı	Sarru-emuranni (II. Sargon dönemi Bit Zamani valisi.)
705 yılı	Nashur-Bel (II. Sargon'un öldüğü yılın Amedi valisi.)
?	Assur- Bahianni (Esarhaddon dönemi Bit Zamani valisi.)
?	Baiadi- il (Asurbanipal dönemi Amedi valisi.)
?	Bel-igbi (Asurbanipal'in hükümdarlığından sonra Tuşhan Bit Zamani valisi.)

[163] Grayson 2002: 19, 69.
[164] Kessler 1980: 95–102.
[165] Bkz Ek 1: V. Şamsi Adad Dönemi.
[166] Radner-Schachner 2001: 745–747.

Yeni Asur dönemindeki yazıtlarda Amedi olarak bahsedilen bu kent, tarih boyunca Amid-Kara Amid gibi isimler ile anılan günümüz Diyarbakır ili ile eşleşmiştir.[167] Diyarbakır merkezindeki, Dicle Nehri'nin sağ kıyısındaki İçkale höyüğü ile eşleştirilen merkez, askeri alan içinde bulunduğundan araştırmalar tamamlanamamış ve arkeolojik kalıntıları konusunda bilgi edinilememiştir. [168]

2- Tuşhan

Orta Asur döneminden itibaren yerleşim gördüğü belirlenen Tuşhan kentinin lokalizasyonu için yapılan önerilerde iki merkez ön plana çıkar: Üçtepe ve Ziyaret Tepe.

Tuşhan kenti, uzun yıllar Kuruh Monolitleri'nin buluntu yeri olan **Üçtepe** höyüğü ile eşleştirilmiştir. Diyarbakır'ın 40 km. güneydoğusunda, Dicle Nehri'nin sağ kıyısında bulunan 350 x 400 x 35- 50 metre boyutlarındaki Üçtepe höyüğü, bölgedeki en büyük höyüklerden biridir.[169] Veli Sevin başkanlığında 1988- 1992 yılları arasında sürdürülen kazı çalışmaları[170] ile Üçtepe'de yerleşim gören yapı katları saptanarak incelenmiştir. Buna göre Roma döneminden İlk Tunç Çağı'na (yukarıdan aşağıya) kadar olan yapı katlarından 7–8 numaralı katlarda Yeni Asur, 9. yapı katında ise Orta Asur dönemi buluntularına rastlanmıştır. Birbirini takip eden bu üç tabaka, benzer teknikte yapılmış kerpiç duvarlar ile arada boşluk olmadan kesintisiz bir biçimde üst üste kurulmuştur ve bu üç tabakadan elde edilen çanak çömlek de bu sürekliliği kanıtlar niteliktedir.[171] Bir stadel ve onu çevreleyen sur duvarlarından oluştuğu görülen 7. yapı katında Geç Yeni Asur dönemine ait buluntular ele geçmiştir. Mimari kalıntıların büyüklüğü, bazı duvarların resimlerle süslü olması ve tabanlarının pişmiş tuğla ya da çakıl döşeli olması burada anıtsal bir yapı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu yapı katında ele geçirilen saray malı olarak nitelenen özel formları olan çanak çömleklerin

[167] Olmstead 1918. not 44; Forrer 1920: 27 vd. ; Kessler 1980: 99 vd.
[168] Köroğlu 1998: 63 ve 91.
[169] Köroğlu 1998: 25. ; Köroğlu 2002: 451.
[170] Sevin 1989: 9 vd. ; Sevin 1990: 103 vdd. ; Sevin 1992: 12 vdd. ; Sevin 1993: 175 vdd. Sevin 1994: 399 vdd. ; Köroğlu 1998: 25 vdd.
[171] Köroğlu 1998: 37; Köroğlu 2002: 451.

varlığı da burada anıtsal bir yapı olduğu fikrini desteklemektedir. [172] 8. yapı katı da aynı kerpiç duvar ve tabanlardan oluşarak devam eder. Orta Asur ile Geç Yeni Asur yapı katı arasında kalan, Erken Yeni Asur dönemine ilişkin az sayıda mimari buluntular veren bu tabakanın büyüklüğü konusunda kesin bir bilgi verilememektedir.

Orta Asur dönemine ait buluntular veren 9. yapı katı da iki evreli kerpiç bir duvar ve iki tabandan oluşmaktadır.[173] Çok sayıda çanak çömlek ile bir anne ve çocuğuna ait olduğu düşünülen mezardan elde dilen zengin buluntu örnekleri bu yapı katının Orta Asur dönemine ait olduğunu göstermektedir.

Her üç tabakada da önemli mimari unsurların varlığı, bu kalıntıların büyüklükleri ile bazı duvarlarda bulunan resimler ve taban döşemeleri Üçtepe'nin Yeni Asur döneminde bir eyalet merkezi olabileceğini göstermektedir. Bunun yanı sıra bu yapı katlarında ele geçirilen çok sayıda çanak çömlek ve diğer küçük buluntular da bu görüşü destekler. Burada ele geçen seramikler incelendiğinde *Asur tipleri* ile *Orta ve Yeni Asur dönemi yerli seramiği* olarak adlandırılan iki tür seramiğin kullanıldığı görülmektedir. Bu çanak çömlekler arasında en belirgin grubu çeşitli türleri olan kadehler oluşturmaktadır.[174] Bunun yanı sıra yerli çanak çömlek grubundaki çanak-çömlekler, depo kapları, vazolar ve şişeler arasında en belirgin ve alt gruplara ayrılabilen çanaklar ön plandadır. Çeşitli formlardaki bu çanakların sayıca çokluğu ve yaygınlığı Orta ve Yeni Asur dönemlerinde kesintisiz bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.[175] Bu seramikler dışında Yeni Asur dönemi yerli seramiği arasında rastlanan ve Erken Demir Çağı türü olarak bilinen yivli seramiklere de rastlanmıştır. Ancak Üçtepe'den ziyade özellikle Dicle'nin kuzeyindeki höyüklerde bu tür yivli seramiklere daha çok rastlanmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz üzere Üçtepe'de yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen buluntular ile yazılı kaynaklarda anlatılanlar ile benzerlikler göstermektedir. Asur malları olarak bilinen çanak çömlekle birlikte burada önemli bir yapı olduğunu gösteren

[172] Köroğlu 2002:452 vdd.
[173] Köroğlu 2002: 451.
[174] Burada bulunan kadeh türleri konusunda detaylı bilgi için bkz: Köroğlu 1998: 38 vdd.
[175] Köroğlu 1998: 39 vdd. ; Köroğlu 2002: 352 vdd.

mimari kalıntıların varlığı Üçtepe'nin sadece bir garnizon şehri olmadığını göstermektedir.

Üçtepe dışında bölgede Tuşhan ile eşleştirme konusunda Ziyaret Tepe'nin de adı geçmektedir ve bu merkezde sürdürülen kazılarda, Asur hakimiyeti boyunca kesintisiz bir yerleşim olduğu görülmektedir.

Ziyaret Tepe, Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Tepe kasabasının doğusunda, Batman Su ile Dicle Nehri'nin birleşme yerinin 20 km. batısında yer alır.[176] 1997 yılından itibaren T. Matney[177] ve ekibi tarafından Ilısu projesi kapsamında 1997- 2007 yılları arasında sürdürülen kazı çalışmaları ile Ziyaret Tepe'nin, özellikle Yeni Asur döneminde önemli bir yerleşme olduğu ortaya çıkmıştır. Ortaçağ'dan Erken Tunç Çağı'na (yukarıdan aşağıya) kadar birçok dönemde yerleşim gören merkezin, Yeni Asur döneminde büyük bir kent olduğu görülmektedir.[178] Orta ve Yeni Asur dönemlerinde yerleşim gören höyük, merkezi bir stadel ve onu çevreleyen büyük bir aşağı şehirden oluşmaktadır.

Ziyaret Tepe'de 2000 yılında başlayan çalışmalar ile toplam 13 farklı alanda kazı yapılmıştır. Bu alanların en önemlileri; Geç Yeni Asur dönemine tarihlenen ve bir saray yapısına ait olduğu düşünülen *A alanı*, derin basamaklı açma olarak bilinen höyüğün kuzeydoğu köşesindeki Erken Tunç Çağı'ndan Yeni Asur dönemine kadar yerleşim sırası veren *E alanı*, Geç Yeni Asur dönemine tarihlenen, aşağı şehrin güneyindeki bir tapınak yapısına ait olduğu düşünülen *G Alanı,* yine Geç Yeni Asur dönemine ait olduğu belirlenen, aşağı şehrin sur kalıntılarının ve anıtsal kapı yapısının bulunduğu *K ve Q alanı* ile höyüğün kuzeyindeki Ortaçağ yapılarının ve son olarak Osmanlı dönemine tarihlenen taş sıralarının bulunduğu *L alanıdır.* [179]

---

[176] Matney 1999a: 297.
[177] Matney 1998a: 7 vdd. ; Matney 1998b: 255 vdd. ; Matney 1999: 297 vdd. ; Matney 2001b: 37 vdd. ; Matney 2001a: 547 vdd. ; Matney-Somers 1999: 203 vdd. ; Matney-Bauer 2000: 119 vdd. ; Matney ve diğerleri 2001: 517 vdd. ; Matney ve diğerleri 2002: 47 vdd. ; Matney ve diğerleri 2003a: 387 vdd. ; Matney ve diğerleri 2003b: 175 vdd. ; Matney (ed.) 2005: 19 vdd. ; Matney ve diğerleri 2007: 23 vdd. Matney- Köroğlu 2007: 12 vdd.
[178] Matney ve diğerleri 2007: 23 vdd.
[179] Matney- Köroğlu 2007: 12- 13. ; Matney ve diğerleri 2007: 23 vdd.

Höyük üzerindeki A ve N alanlarında Yeni Asur dönemine ait, tuğla döşemeli geniş bir avlusu olan anıtsal kerpiç bir yapı tespit edilmiştir. Bu avlunun tabanındaki 4 metal işleme çukurunda çok sayıda adak eşyası oldukları düşünülen bronz kaplar, demir buluntular, mobilya aksamları, lüks çanak çömlekler, mermer vazolar ve fildişi buluntular ele geçmiştir. Ele geçen bu malzemenin kalitesi ve işçiliği Asur karakterini yansıtması bakımından önemlidir. Avluyu çevreleyen 5 odanın da varlığı bu yapının bir saray yapısı olduğu fikrini desteklemektedir.[180] Bu alanda ele geçen saray malı kalitesindeki seramikler Yeni Asur dönemine tarihlenirken, bu seramikler arasında kadehler, kaplar ve çanak çömlekler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca az sayıda boya bezemeli kap ta buluntular arasındadır. [181]

Kazı yapılan en geniş alan ise G Alanıdır. 3 açık avlu etrafında inşa edilmiş büyük bir yapı ve bu yapıya bağlı 39 odanın bulunduğu alanın tabanında, siyah- beyaz dere taşlarından yapılmış, satranç tahtasını andıran motifli taban döşemesi en dikkat çekici mimari unsurdur. [182] Bu alan içinde bol miktarda büyük tahıl depolama küpleri bulunmuştur. Aynı zamanda ekonomik içerikli oldukları anlaşılan 29 çivi yazılı tablet (29 tabletten 1 tanesi mektuptur) arşivi bulunmuştur. Bu tabletler kentin, Asur'un son dönemlerine tarihlendirilmesine ve tahıl depolama küplerinin bulunduğu büyük bir depo olarak kullanıldığını destekler niteliktedir.

Yukarıda Tuşhan ile ilgili lokalizasyon önerilerini karşılayabilecek merkezler olarak bahsettiğimiz Üçtepe ve Ziyaret Tepe konusunda verdiğimiz arkeolojik veriler, yazılı kaynakları destekler biçimde her iki merkezin de Orta ve Yeni Asur dönemlerinde yerleşim gördüğünü göstermektedir. Ancak Kuruh Monolitleri'nin buluntu yeri olan Üçtepe mi yoksa Ziyaret Tepe mi olduğu konusunda kesin bir görüş bildirmek için Ziyaret Tepe'de sürdürülen kazı çalışmalarının da tamamlanarak analizlerinin yapılmasını beklemek daha doğru görünmektedir. Öyle ki son yıllarda sürdürülen kazı

[180] Matney ve Köroğlu 2007: 13.
[181] Matney (ed.) 2005: 45
[182] Matney (ed.) 2005: 23 vdd.

çalışmalarından elde edilen veriler birçok bilim adamını Tuşhan'ın Ziyaret Tepe ile eşleşmesi konusunda aynı görüşte birleştirmektedir.[183]

Yazılı kaynaklar Tuşhan'a atanan valilerin de isimlerini sıralayarak bu bölümü bitirmek istiyoruz. Buna göre:

882? Yılı Işşar-emuqaya (II. Asurnasirpal dönemi Tuşhan valisi.)

794 Yılı Ken- abu'a (III. Adad Nirari dönemi Tuşhan valisi.)

764 Yılı Şidqi-il (Asur-dan dönemi Tuşhan valisi.)

728 Yılı Dun-Assur (Tiglat Pileser dönemi Tuşhan valisi.)

707 Yılı Asipa ve Sa-Assur-dubbu (II. Sargon dönemi valisi.)

(Sanherib ve Esarhaddon dönemlerine ait vali isimlerini veren bir yazıt yoktur.)

? Sarru-nuri, Sarru- lu-dari ve/ veya Baiadi-il Asurbanipal döneminde yazıtlarda adları belirlenmiş vali isimleridir.)

619–616 arası Bel-İqbi (Asurbanipal'den sonra vali olmuştur ve Tuşhan ile birlikte Bit Zamani'nin de valisidir. Buna dayanarak Amedi ve Tuşhan'ın birleştirilmiş oldukları önerilmektedir.[184]

[183] Kessler 1980:106 vdd.; Radner-Schachner 2001: 730 vdd. ; Roaf- Schachner 2004: 2 vdd.
[184]Radner- Schachner 2002:747.

C- YENİ ASUR YERLEŞMELERİ VE KÖYLER

Önceki bölümlerde Tuşhan ve Amedi kentlerinin çevresindeki bazı kentlerin Yeni Asur kralları tarafından ele geçirildiğini ve ihtiyaca göre düzenlendiğini belirtmiştik. Yukarı Dicle bölgesindeki bu kentlerden Sinabu, Damdammusa ve Tidu Orta Asur döneminden itibaren yerleşim görmüş merkezlerdir. Yeni Asur döneminde kralların askeri seferlerinin anlatıldığı yazıtlarda Tuşhan ve Amedi'ye göre konumları belirtilen bu merkezler, Dicle'nin güneyinde yer alan Nairi sınırındaki önemli garnizon şehirleridir.

II. Asurnasirpal dönemine ait yazılı kaynaklarda daha önce adından bahsettiğimiz Madara kenti Tuşhan'a olan yakınlığı nedeniyle dikkati çeker. Nairi ülkelerine yaptığı seferler sırasında Tupuşu oğlu Lapturu'nun tahkimli kenti Madara'ya gelen II. Asurnasirpal bu savunma açısından güçlü olan bu kenti alarak buradan Tuşhan'a geçtiğini bildirir. Bu yakınlık her iki kentin aynı güzergah üzerinde olmasına dayansa da, Kessler'e göre Madara, Tuşhan'a gitmek için izlenen yol üzerinde bulunan bir ara istasyon şehridir.[185] Kaşiyari Dağları olarak bilinen Modern Tur Abdin Dağları'nın Savur Çayı tarafından kesildiği noktanın kuzeyinde bulunması, Asur kayıtlarında Madara olarak anılması ve günümüzdeki isim benzerliği nedeniyle Matar höyük ile eşleşmesi uygun olan kent ile ilgili arkeolojik buluntular da bu eşleşmeyi desteklemektedir. [186]

Dicle'nin kuzeyinde olduklarını öğrendiğimiz iki bölge Şubriya ve Dirru'dur. Nairi ülkelerine karşı 879 yılında yaptığı ikinci seferinde, Tuşhan'dan yola çıkarak Dicle nehrini geçip, güçlü surlar ile çevrili Dirru ülkesine geldiğini ve güçlendirilmiş kenti Pitura'yı ele geçirdiğini bildiren II. Asurnasirpal'in buraya 1 gece yürüyüşü ile geldiğini bildirmesi kentin lokalizasyonunun yapılması konusunda yardımcı olur. Öyle ki Tuşhan'a bir gece yürüyüşü mesafede (yaklaşık olarak 15–25 kilometrelik bir alan olması gerekir) olabilecek merkezlerden özellikle Dicle Nehri'nin kuzey kesiminde olan ve metnin devamında bahsedilen Arbakku'ya doğru gitmek için aşağı yani Dicle

[185] Kessler 1980: 74 vd.
[186] Köroğlu 1998: 16 vd. , 91 vdd.

Nehri'nin akış yönünde ilerlemeyi gerektiren merkezin lokalizasyonu için Ökse[187] Salat Tepe ile eşleşmesini önerirken, Köroğlu ise bölgede yaptığı yüzey araştırmaları ile Pitura'nın Karaçalı ile eşleşmesinin uygun olduğunu bildirmektedir.[188] Pitura'dan aşağı giderek ulaşılan Arbakku'nun lokalizasyonu için ise, Asur seramiklerinin bulunduğu Batman Su'nun Dicle Nehri ile birleştiği noktaya yakın bir yerde bulunan Gre Dimse'yi öneren Radner ve Schachner[189], Gre Dimse'de[190] yapılan kazı çalışmalarında ele geçen yerel ve tipik Asur seramiklerinin varlığını gerekçe gösterirler. Ancak bu öneriye de dikkatli yaklaşmak gerekmektedir.

Sinabu'nun Amedi çevresinde bir kent olduğunu bildiren yazıtlar dışında bölgede yapılan araştırmalarda saptanan Yeni Asur tipi seramiklerin varlığı kentin Pornak ile eşleşmesinin uygun olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Sinabu ile birlikte adı anılan Damdammusa kenti için düşünülen lokalizasyon önerilerinden, Dicle Nehri'nin güneyindeki yerleşmelerden, Amedi'ye en fazla 1 günlük mesafede olan Kazıktepe eşlemesi uygun görünmektedir. Tidu'nun lokalizasyonu için ise Tuşhan ve Ziyaret Tepe gibi iki farklı görüş bulunmaktadır. Her iki merkezde de Orta ve Yeni Asur dönemlerine ait çok sayıda buluntu ve mimari tabakalar ele geçmiştir. Bu nedenle bu lokalizasyon konusunda kesin bir görüş bildirmek oldukça zordur.

Bu önemli şehirler dışında kazı çalışmaları sırasında bölgede çeşitli köy yerleşmelerinin de varlığı saptanmıştır. Büyük eyalet merkezleri ve garnizonlar çevresinde kuruldukları anlaşılan Yeni Asur köy yerleşmelerinin bir bölümü kazılarla incelenmiştir. Bu merkezlerin mimarisi genel olarak zayıf karakterlidir. Çanak çömlek ve küçük buluntular ise büyük merkezlerdekine benzer örnekler vermektedir.

Parker'ın[191] tarıma dayalı kolonicilik olarak adlandırdığı sisteme göre merkezde ve merkeze yakın şehirlerde yaşayan halkın geçimini sağlayacak çeşitli merkezler kurulmuştur. Özellikle Dicle Nehri ve çevresindeki bu tarım alanlarına yapılan nüfus

[187] Ökse 1999: 348 vdd.
[188] Köroğlu 1998: 96.
[189] Radner-Schachner 2004: 740.
[190] Karg 1999: 284–286.
[191] Parker 2001: 99 vdd.

nakilleri ile tarım için gerekli insan gücü de elde edilmiş oluyordu.[192] Bu tür bir tarım köyü olduğu bilinen Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Yenice Köyü İnardı mezrasındaki Kavuşan Höyük'te[193] sürdürülen kazı çalışmalarında Yeni Asur dönemine ait karakteristik çanak çömlekler ve diğer küçük buluntular ele geçmiştir. Bunun yanı sıra Erken Demir Çağı seramik örneklerinin de ele geçtiği bu merkez dışında bölgedeki bir diğer köy yerleşmesi Hakemi Use'dir.[194] Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Tepe beldesinin yaklaşık 3 km. batısında bulunan Hakemi Use'de, Geç Tunç Çağı, Erken Demir Çağı ve Yeni Asur dönemi buluntularının büyük kısmının, günümüzde tahribata uğraması nedeniyle bu dönemlerin mimari kalıntıları konusunda bilgi verilememektedir. Çanak çömlek ve küçük buluntular ise alt tabakalarla karışmıştır. Belirgin Asur tipleri ve yivli seramik türlerinin varlığı, höyükte Erken Demir Çağı ve Yeni Asur dönemlerinde yerleşim olduğunu göstermektedir.[195]

Diyarbakır'ın Bismil ilçesinin 8 km. doğusundaki Boztepe[196], yukarıda bahsedilen merkezlere göre çok daha küçük boyutlu bir yerleşmedir. *Demir Çağ Evi* olarak adlandırılan ve Asur imparatorluk dönemine ait olan bir mimari yapı içinde çok sayıda havan, ağırşak ve dokuma ağırlıklarının varlığı Boztepe'nin küçük üretim yapan bir çeşit çiftlik olduğu fikrini vermektedir.[197]

Diyarbakır'ın Bismil ilçesine 15 km uzaklıktaki Kenan Tepe'de ise bölgenin yerel kültürünü yansıtan, özelikle yivli çanak çömlek buluntuları ile dikkat çeken, erken Demir Çağı'nda yerleşim gören bir merkezdir. Yeni Asur döneminde yerleşim gördüğü konusunda kesin bir kanıt bulunmamaktadır. [198]

Bu kazı çalışmaları dışında Yukarı Dicle bölgesinde yapılan yüzey araştırmalarından birçok höyükte Yeni Asur tipi çanak çömlek bulunmuştur. Dicle'nin

[192] Oded 1979: 67 vdd.
[193] Kozbe 2006: 496 vdd.
[194] Tekin 2004a: 425 vdd. ; Tekin 2007b: 717.
[195] Tekin 2007a: 368–369.
[196] Parker -Creekmore 2002: 65 vdd.
[197] Parker -Creekmore 2002: 67 vdd.
[198] Parker ve diğerleri 2004: 556.

güneyindeki höyüklerin bazılarında ise Asur tipleri bulunuştur.[199] Bu çanak çömleklerin dağılımı Yeni Asur etkili kültürün, büyük merkezlerin çevresinde yoğunlaştığını göstermektedir. Dağlık alanlara doğru bu çanak çömlekler azalmakta, bunların yerine yerel kültür unsurları ön plana çıkmaktadır.

[199] Köroğlu 1998: 54–55 ayrıca tablo için bkz. 74.

D- YENİ ASUR'UN YIKILIŞI

III. Tiglat Pileser ve ardından II. Sargon dönemlerinde başlayan Yeni Asur İmparatorluğu'nun sınırlarının genişletilmesi, Asurbanipal dönemine kadar devam etmiştir. Esarhaddon ve Asurbanipal dönemlerinde sınırların Mısır'a kadar genişlemesi ve bu bölgede kısa süreli bir denetim sağlanmasının ardından Asurbanipal'in Elam'ı yenmesi ve başkent Susa'yı yağmalaması Yeni Asur döneminin son başarılı işleri arasındadır.

Yeni Asur İmparatorluğu'nun yıkılma sürecine girmesinde hiç kuşkusuz birçok krallığın yıkılma sebebi olarak gösterilen iç karışıklıklar ve taht sorunlarının büyük etkisi olmuştur. Bunun yanı sıra Asur tarihi boyunca dönem dönem savaşmak zorunda kaldıkları ve bir şekilde etkileşim içinde oldukları Babil ülkesi, yeniden güçlenip bağımsızlığını kazanmak için mücadele etmeye başlamıştır.

Asurbanipal 652 yılında kardeşinin başında olduğu bir ayaklanma ile karşı karşıya gelmiştir.[200] Bu ayaklanmada Elam ve bazı Arap kabilelerinin desteğini alan kardeşine karşı üstünlüğü ele geçiren Asurbanipal, Babil ülkesinde denetimi yeniden sağlamıştır. Ancak bu karışıklığın etkileri uzun süre devam etmiştir. Asurbanipal'den sonra Asur-etel-ilani, Sin-şumu-lişir ve Sin-şarra-işkun sırasıyla Yeni Asur İmparatorluğu'nun başına geçmiştir.[201] Haklarında çok fazla yazılı kaynağın bulunmadığı bu kralların da Babil ülkesi ile uğraştıkları bilinmekle beraber, artık Asur ülkesinde güven ortamının kalmadığı görülmektedir. İşte bu karışıklıktan faydalanan Kaldeliler, Babil'i ele geçirmiş ve bir süre sonra Nabupolassar önderliğinde Yeni Babil Krallığı'nı kurmuşlardır.

615 yılında Asur kentine saldıran Babil'in ardından Medler de bölgeye gelerek Asur ve Nimrud'u ele geçirmiştir. Yeni Asur İmparatorluğu'nun egemenliğine büyük darbe vuran bu gelişmeler sonunda Ninive'ye gelmek zorunda kalan idari yönetim

[200] Roaf 1996: 191.
[201] Kuhrt 1995:544.

burada da Babil-Med-İskit koalisyonuna karşı mücadele etmiş ancak daha fazla direnemeyip 612 yılında Ninive'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Son olarak Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Harran'a kaçmayı başaran Asurlular, Mısır'ın da desteğiyle bir süre daha varlığını sürdürse de 609 yılında Babil ve Medlerin saldırıları neticesinde yenik düşmüş ve tarih sahnesinden silinmiştir.[202]

Yeni Asur İmparatorluğu'nun 400 yıl boyunca ulaştığı başarılar böylece son bulmuş ve başta Yukarı Dicle bölgesi olmak üzere Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan Asur eyalet merkezleri bir süre için kendi yöneticilerinin hakimiyetleri altında kalmışlardır. Bu dönemde giderek güçlenen Yeni Babil Krallığı ise bir süre sonra bu merkezleri ele geçirip kendi sistemine dahil etmiştir.

Bu yıkılış sürecinde Diyarbakır bölgesinde yaşananlar hakkında fazla bilgimiz yoktur. Ancak hem arkeolojik veriler ve hem de Ziyaret Tepe'de bulunan tabletler Ninive'nin düşüşünden sonra buradaki Asur garnizonlarının yavaş yavaş boşaldığını gösterir. Yeni Asur tabakalarının bir yangınla son bulmadığı Ziyaret Tepe'de A-N, L, K ve G alanlarında yapılan çalışmalar ile belgelenmiştir.[203]

[202] Köroğlu 2006: 181
[203] Matney ve diğerleri 2007: 23 vdd.

IV- SONUÇ

Güneydoğu Anadolu bölgesinin önemli merkezlerinden biri olan Diyarbakır, kuzeyinde Güneydoğu Toroslar, güneyinde Tur Abdin Dağları, batıda Karacadağ ile çevrelenir. Doğu sınırını belirleyecek coğrafi bir engel bulunmaz ancak Dicle vadisinin daraldığı Batman ili içlerine kadar uzanan alanda benzer özellikler gösteren bir coğrafyası vardır. Ergani – Maden bölgesindeki bakır yataklarına yakınlığı, Dicle gibi bölgeye hayat veren bir kaynağın sulama imkanlarından yararlanması ve Anadolu ile Mezopotamya arasında bir geçiş yolu üzerinde olması gibi sebeplerle tarih boyunca yerleşim görmüş bir merkezdir.

Yukarı Dicle bölgesindeki bu önemli merkez ve çevresinde yaşananlar, özellikle Orta Asur döneminde bilgi vermeye başlayan yıllıklar sayesinde belirginleşmeye başlar. Yazılı belgelerin eksik bıraktığı birçok nokta bölgede yürütülen arkeolojik kazı verileri ile tamamlanabilecek duruma gelmiştir. Bölgeye gelen gezgin ve araştırmacıların notları da Demir Çağı konusunda bir tartışma ortamının doğmasına ve bilimsel yayınlarda değerlendirilmesine olanak tanımıştır. Örneğin İngiliz Başkonsolosu J. G. Taylor'un Kuruh Monolitleri'ni bulması ile bölgenin Asur açısından önemi anlaşılmış bunu diğer araştırmacılar izlemiştir. Üçtepe'de yüzey araştırmaları ve ilk sistemli kazı çalışmasını başlatan Veli Sevin'in çalışmaları ile birlikte bölgenin özellikle Orta ve Yeni Asur dönemlerinde yerleşim görmüş önemli bir merkez olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın ardından yazılı kaynakların da bildirdiği, bölgedeki diğer merkezlerde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

H. Çambel- B. J. Braidwood tarafından başlatılan Güneydoğu Anadolu Karma Projesi ile başlayan süreç bölgenin yerleşim tarihinin Neolitik dönemin başlarına kadar gittiğini ortaya koymuştur. Son yıllarda Ilısu Projesi kapsamında bölgede sular altında kalacağı düşünülen birçok merkezde yapılan kurtarma çalışmaları ile Diyarbakır ve çevresindeki Hallan Çemi, Hakemi Use, Kavuşan Höyük, Kortik Tepe, Kenan Tepe gibi merkezlerin tarih öncesi dönemde yerleşim gördüğü tespit edilmiştir.

13. yüzyılda Yukarı Dicle bölgesinin ekonomik potansiyelini fark eden ve sınırlarını genişletmek adına bölgeye yönelen Asur devleti, kısa süre içinde bölgede hakimiyetini kurmuştur. I. Adad Nirari ile birlikte başlayan bu yayılım süreci ile ele geçirilen topraklar, Yeni Asur İmparatorluğu'nun sonuna kadar Asur Devleti'nin hakimiyetinde kalmıştır. Yazılı kaynakların belirttiği üzere, Orta Asur döneminde ele geçirilen bu topraklarda Tidu, Sinamu, Tuşhan gibi garnizon şehirleri kurularak bölgenin güvenliği sağlamıştır. Bu merkezlerden Tuşhan'ın lokalizasyonu için önerilen Ziyaret Tepe ve Üçtepe'de yapılan çalışmalarda özellikle Üçtepe'de Orta Asur dönemine ait çok sayıda buluntu ele geçmiştir. Ziyaret Tepe'de Üçtepe'ye göre daha az miktarda Orta Asur dönemine ilişkin buluntu ele geçmiştir ancak bölgede kazı çalışmaları devam etmektedir.

12. yüzyıl başlarında tüm Önasya'yı etkileyen göç dalgaları ve iklim değişiklikleri gibi sebeplerle yaşanan karanlık olarak nitelenen dönemde, Orta Asur Krallığı da sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. Bu dönemde Suriye-Arabistan çöllerinden, Anadolu ve Mezopotamya topraklarına gelen, Orta Asur Devleti için büyük bir tehlike oluşturan Aramiler, krallığı kısa bir süre Yukarı Dicle bölgesinden çekilmek zorunda bırakmıştır. Yine bu dönemde bölgedeki merkezlerde yerel kültür özellikleri taşıyan küçük yerleşmeler bulunduğu görülmektedir. Üçtepe, Ziyaret Tepe, Hakemi Use, Kavuşan Höyük gibi merkezlerde yapılan çalışmalarda Erken Demir Çağı olarak adlandırılan bu döneme ait seramik örnekleri ele geçmiştir. Doğu Anadolu'daki merkezlerde ele geçirilen yerel kültür özellikleri taşıyan yivli seramiklerin benzerleri Yukarı Dicle bölgesindeki bu merkezlerde de saptanmıştır. Orta Asur'un son dönemlerine ait bilgiler veren Giricano tabletlerine göre 1050 yıllarından sonra bölgede yerel unsurların öne çıktığı anlaşılmaktadır. Yivli çanak çömlekle temsil edilen bu yerel kültür bölgenin Asur denetiminden uzak bölgelerinde Yeni Asur dönemi boyunca da varlığını korumuştur.

Orta Asur hakimiyetinin zayıflamasıyla birlikte Kuzey Suriye ve Yukarı Dicle bölgesi Arami göçüne sahne olmuştur. Batı Sami kökenli Arami kabileleri, başta Diyarbakır ve çevresi olmak üzere bölgede birçok küçük krallık kurmuşlardır. Amedi (Diyarbakır) merkezli kurdukları Bit Zamani Devleti ancak Yeni Asur İmparatorluğu

döneminde eyalet sistemine katılmış ve Tuşhan ile birlikte Nairi sınırındaki güçlü eyalet merkezleri olmuşlardır.

Orta Asur döneminden itibaren krallık için büyük bir tehlike olan Arami saldırıları Yeni Asur döneminde de devam etmiştir. Birinci binyıl başlarında bölgeye yeniden hakim olmaya başlayan Yeni Asur kralları Aramilerle de sık sık mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle II. Asurnasirpal'e ait yazıtlar bu dönemde ve hatta kendinden önceki dönemlerde yaşanan olaylara ışık tutması bakımından büyük önem taşır.

Yeni Asur döneminde Yukarı Dicle bölgesinde Tuşhan ve Amedi adlı iki eyalet merkezi oluşturulmuştur. Bu merkezler çevresinde oluşturulan garnizonlar ve ele geçirilen çeşitli merkezler de ihtiyaca göre yeniden düzenlenmiştir. Buna göre Tidu, Sinabu, Damdammusa gibi garnizon şehirlerinin yanı sıra Madara, Pitura, Kinabu gibi güçlendirilmiş kent olarak tanımlanan merkezlerde denetim sağlanmıştır. Ilısu Projesi kapsamında bölgede Yeni Asur döneminde yerleşim gördüğü saptanan merkezlerden özellikle Üçtepe ve Ziyaret Tepe'de çok sayıda saray malı kalitesinde buluntu ile önemli mimari unsurlar tespit edilmiştir. Aynı zamanda Yeni Asur etkili bu büyük merkezler çevresinde, yerel kültür özellikleri taşıyan Hakemi Use, Kavuşan Höyük, Boztepe gibi merkezlerde küçük köy yerleşmeleri olduğu saptanmıştır.

İç karışıklıklar, bölgeye yapılan göçler ve özellikle Babil ülkesinin giderek güçlenmesi ile krallık için büyük tehlike oluşturması gibi sebeplerle yıkılma sürecine giren Yeni Asur İmparatorluğu, 612 ve son olarak 609 yılında Medler ve Babil'in saldırılarına daha fazla dayanamamış ve yıkılmıştır. Bu dönemde Diyarbakır ve çevresinde gelişen olaylar konusunda elimizde çok fazla kaynak bulunmamakla beraber Ziyaret Tepe'den ele geçen tabletler ve arkeolojik bulgulara göre Yeni Asur tabakaları bir yangınla son bulmamış, garnizon şehirleri boşaltılarak terk edilmiştir.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Algaze 1989 : G. Algaze, "A New Frontier: First Results Of The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaisance Project, 1988" *Journal of Near Eastern Studies,* vol. 48/4, 241–281.

Algaze ve diğerleri 1991: G. Algaze, R. Breuninger, C. Lightfoot, M. Rosenberg, "The Tigris Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989–1990 Seasons" *Anatolica XVII,* 175–240.

Algaze 1992: G. Algaze, "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project 1990", *IX. Anatolian Studies*, 425–445.

Ay 2002: E. Ay, " 2000 yılı Müslümantepe Kazısı" , 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*- 2, 415- 422.

Ay 2004: E. Ay, "2001 Yılı Müslümantepe Kazısı" *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları, 375–386.*

Bartl 2001 : K. Bartl, "Eastern Anatolia in the Early Iron Age", *Migration Und Kulturtransfer*, 384–410.

Baştürk 2006: E.Baştürk, *Assur Devleti'nin Yukarı Dicle Yayılımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Benedict 1980: P. Benedict, "Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması", *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları,* İstanbul, 107–191.

Çambel- Braidwood 1980: H. Çambel – R.J. Braidwood, " İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi 1963–72 Çalışmalarına Toplu Bakış", *Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, İstanbul, 1–64.

Çambel ve diğerleri 1983: H. Çambel- R.J. Braidwood- M. Özdoğan, "Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları", *4. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 9–24.

Çambel ve diğerleri 1985: H. Çambel- R.J. Braidwood- M. Özdoğan- W. Shirmer, " 1984 Yılı Çayönü Kazısı", *7. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37–52.

Çambel ve diğerleri 1986: H. Çambel- R.J. Braidwood- M. Özdoğan- W. Shirmer, "1985 Yılı Çayönü Kazısı", *8. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 51–66.

Çambel ve diğerleri 1987: H. Çambel- R.J. Braidwood- M. Özdoğan- W. Shirmer, "1986 Yılı Çayönü Kazısı", *9. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39–64.

Çambel ve diğerleri 1988: H. Çambel- R.J. Braidwood- M. Özdoğan- W. Shirmer, "1987 Yılı Çayönü Kazısı", *10.Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37–56.

Çambel ve diğerleri 1989: H. Çambel- R.J. Braidwood- M. Özdoğan- W. Shirmer, " 1988 Yılı Çayönü Kazıları", *11. Kazı Sonuçları Toplantıs, 59–79.*

Dion 1995: P. E. Dion, " Aramaean Tribes and Nations of First Millennium Western Asia", *Civilizations of The Ancient Near East vol.I,* (ed. J. M. Sason), 1281- 1294.

Dodd ve diğerleri 2005: L. Dodd, B. Parker, A. Creekmore, E. Healey, "The Upper Tigris Archaeological Research Project (Utarp): Research Kenan Tepe in 2003" 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 357- 370.

Forrer 1920 : E. Forrer, *Die Provinzeinteilung Des Assyrischen Reiches*, Leipzing.

Gelb 1944 : I. J. Gelb, *Hurrians and Subarians, Chicago*.

Grayson 1972 : A. K. Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions I*, Wiesbaden.

Grayson 1976 : A. K. Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions II*, Wiesbaden.

Grayson 1991 : A. K. Grayson, *Assyrian Rulers Of The Early First Millennium BC I (1114–859 BC)*, Toronto.

Grayson 2002 : A. K. Grayson, *Assyrian Rulers Of The Early First Millennium BC II (858–745 BC),* Toronto.

Groneberg 1980 : B.Groneberg, "Die Orts-Und Gewassernamen der Altbabylonischen Zeit", *Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes 3*, Wiesbaden.

Karg 1999 : N. Karg, "Gre Dimse 1998:Başlangıç Raporu", *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, 643–693.

Karg 2001 : N. Karg, "Gre Dimse 1999, İlk Sonuçlar", *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, 643–693.

Karg 2002 : N. Karg, " 2000 Yılı Gre Dimse (Ilısu) Kazı Çalışmaları", *Ilısu* ve *Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, 699–737.

Kessler 1980 : K.Kessler, *Untersuchungen zur Historischen Topographie Nordmesopotamiens,* Beihefte zum Tübingen Atlas des Vorderen Orients, Wiesbaden.

Kessler 1995 : K. Kessler, "Subria, Urartu and Assur: Topographical Questions Around the Tigris Sources", *Neo-Assyrian Geography*, 55–67.

Kozbe ve diğerleri 2002: G.Kozbe - K.Köroğlu - H. Sağlamtimur, " Kavuşan Höyük 2001 yılı Kazıları" *Türk Eskiçağ Bilimleri Ensititüsü Haberler 14*,13–14.

Kozbe ve diğerleri 2003: G. Kozbe - K.Köroğlu - H. Sağlamtimur, "Kavuşan Höyük 2001 Yılı Kazısı" 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*- 1, 139–150.

Kozbe- Köroğlu 2004 : G.Kozbe - K. Köroğlu "Kavuşan Höyük 2002 Yılı Kazısı*" 25.Kazı Sonuçları Toplantısı*–2, 279–288.

Kozbe ve diğerleri 2004: G. Kozbe - K.Köroğlu - H. Sağlamtimur, "Kavuşan Höyük 2001 Yılı Kazısı", *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları,* 463–492.

Kozbe 2006: G.Kozbe, "Çanak Çömlek Gelenekleri Işığında Geç Tunç Çağı Sonundan Geç Demir Çağ Sonuna dek Yukarı Dicle Bölgesi'nde Assur Varlığı", *Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması*, 496–509.

Kozbe 2007: G. Kozbe, "Kavuşan Höyük 2005 Yılı Kazısı", *28. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*, 573- 588.

Köroğlu 1996: K. Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi,* İstanbul.

Köroğlu 1998 : K. Köroğlu, *Üçtepe I,* Ankara.

Köroğlu 2002 : K. Köroğlu, "Demir Çağında Yukarı Dicle Bölgesi", *Anadolu Araştırmaları XVI*, 449–475.

Köroğlu- Konyar 2005: K. Köroğlu – E. Konyar , " Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı Problemi", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*–119, 25- 38

Köroğlu 2006 : K. Köroğlu, Eski *Mezopotamya Tarihi*, İstanbul.

Kuhrt 1995 : E.Kuhrt, *The Ancient Near East- I*, London.

LAR I 1926 : D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria And Babylonia I.* Chicago.

LAR II 1927 : D.D.Luckenbill, *Ancient Records of Assyria And Babylonia II.* Chicago.

Matney 1998a : T. Matney, "Preliminary Report on the First Season of Work at Ziyaret Tepe, Diyarbakır Province', *Anatolica* 24, 7–30.

Matney 1998b: T.Matney, "Preliminary Report on Survey at Ziyaret Tepe (Diyarbakir Province), 1997" *16. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 255–266.

Matney 1999 : T.Matney, "Ziyaret Tepe'de Yüzey Araştırması ve Yüzey Altı Araştırması, Diyarbakır İli, 1997–1998", *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, 297–318.

Matney 2001a : T. Matney, "Ziyaret Tepe Yüzeyaltı Jeofiziksel Haritalama Çalışmaları", *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları,* 547–556.

Matney 2001b : T. Matney, "Third Preliminary Report on Survey At Ziyaret Tepe (Diyarbakır Province):subsurface Mapping", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 18: 37–44.

Matney-Somers 1999 : T. Matney, L Somers, "The Second Season of Archaeological Survey at Ziyaret Tepe Diyarbakır Province: Preliminary Report" *Anatolica 25*, 203–219.

Matney-Bauer 2000 : T. Matney - A. Bauer, "The Third season of Archaeological Survey at Ziyaret Tepe Diyarbakır Province, Turkey 1999",*Anatolica 26,* 119–128.

Matney ve diğerleri 2001 : T. Matney - M.Roaf - J.MacGinnes, " 2000 yılı Ziyaret Tepe Kazıları, Diyarbakır," *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları,* 517–547.

Matney ve diğerleri 2002 : T.Matney- M.Roaf - J.MacGinnes- H. McDonalds, "Archaeological Excavation at Ziyaret Tepe 2000 and 2001" *Anatolica 28*, 47–91.

Matney ve diğerleri 2003a : T. Matney- M.Roaf - J.MacGinnes- Helen McDonald, "Ziyaret Tepe Kazıları 2001, Diyarbakır," *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, 387–423.

Matney ve diğerleri 2003b : T. Matney- J.MacGinnes- H. McDonalds- K. Nicoll- L.Rainville M.Roaf- M.L. Smith and Satein, "Archaeological İnvestigations At Ziyaret Tepe 2002", *Anatolica 29*, 175–221.

Matney (ed.) 2005 : T. Matney and L. Rainville(Editors)- T. Demko- S.Kayser-K. Köroğlu- H. Mcdonalds- J.Macginnis - K. Nicoll- S. Parpola- M.Reimann-M. Roaf- P.Schmidtand J. Szuchman, "Archaeological İnvestigations at Ziyaret Tepe 2003–2004", *Anatolica 31,* 19–68.

Matney ve diğerleri 2007: T. Matney- L. Rainville- K. Köroğlu- A. Keskin- T. Vorderstrasse- N. Ö. Fındık, A. Donkin, "Report on Excavations at Ziyaret Tepe, 2006 Season", *Anatolica* 33, 23–73.

Matney- Köroğlu 2007: T. Matney- K. Köroğlu, " Dicle Kıyısında On Yıllık Kazı Çalışmaları: Ziyaret Tepe Projesi 1997–2006", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 23*: 12–14

Miyake 2005: Y. Miyake, "Diyarbakır İli Salat Camii Tepe ve Bismil Alt Bölgesi Yüzey Araştırmaları", 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*–2, 1–10.

Miyake 2006: Y. Miyake , " 2004 Yılı Diyarbakır İli Salat Camii Yanı Kazısı", 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*- 2, 117–130.

Miyake 2007a: Y. Miyake, "2005 Yılı Diyarbakır İli Salat Camii Yanı Kazısı", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*–2, 283- 294.

Miyake 2007b: Y. Miyake, " Salat Camii Yanı: Dicle Havzasında Çanak Çömlekli Neolitik Döneme ait Yeni Bir Yerleşme", *Anadolu'da Uygarlığın doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular,* (Ed. M. Özdoğan- N. Başgelen), İstanbul, 37-46

Munn- Rankin 1975: J.M. Munn-Rankin 'Assyrian Military Power 1300–1200 BC' *Cambridge Ancient HistoryI*/II, 274–298.

Nashef 1982: K. Nashef, *Die Orts-und Gewassernamen der mittelbabylonischen und mittelassyrischen Zeit, Repertoire geographique des Textes Cuneiformes* 5, Wiesbaden.

Oates 1985: J. Oates,"Excavations at Tell Brak, 1983–84",*Iraq* XLVII, 159–173.

Oded 1979 : B.Oded, *Mass Deportations and Deportes in The Neo-Assyrian Empire,* Wiesbaden.

Olmstead 1918 : A.T.Olmstead, “Assyrian Government of Depencies”, *The American Political Science Review,* Vol 12, 63–77.

Ökse 1999 : A. T. Ökse, “Salat Tepe 1998 Araştırması” *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, 333–344.

Ökse-Alp 2002 : A. T. Ökse- O.Alp , “Salat Tepe 2000 yılı Kazı Çalışmaları” *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, 645–661.

Ökse 2004 : A. T. Ökse, “Salat Tepe 2001 Yılı Kurtarma Kazısı”, *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, 603–628.

Ökse ve diğerleri 2001: A. T. Ökse - A. O. Alp - H.U.Dağ - A.Engin - A.Görmüş G. Mustafaoğlu, “Salat Tepe 1999 Yüzey Araştırması”, *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları,* 593–642.

Ökse ve diğerleri 2003: A. T. Ökse - A. Oğuz - N. İnal, “Ilısu Barajı-Salat Tepe 2000–2002”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı–1*, 331–339.

Özdoğan ve diğerleri 1990: M. Özdoğan - A. Özdoğan - M. Davis, “1989 Yılı Çayönü Kazıları", *12. Kazı Sonuçları Toplantısı–1*, 71–86.

Özdoğan 1990: M. Özdoğan, “1988 Yılı Diyarbakır Yüzey Araştırması”, 7. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 459–466.

Özdoğan ve diğerleri 1991: M. Özdoğan.- A.Özdoğan - I.Caneva - M.Davis - A.Koyunlu, "1990 Yılı Çayönü Kazı ve Onarım Çalışmaları", 8.*Kazı Sonuçları Toplantısı*- I, 97–125.

Özdoğan ve diğerleri 1992: M. Özdoğan - A.Özdoğan - I.Caneva - M.Davis - A.Koyunlu, “1991 Yılı Çayönü Kazıları",14. *Kazı Sonuçları Toplantısı*- I, 81– 106.

Özdoğan ve diğerleri 1995: M. Özdoğan - A.Özdoğan – D.Bar Yosef - W. Van Zeist, “Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi: 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme”, 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı*- I, 103–122.

Özdoğan 2000: M. Özdoğan, “Güneydoğu Anadolu Karma Projesi ve çayönü Kazıları”, *Hayat Erkanal’a Armağan: Kültürlerin Yansıması,* 14-25.

Özdoğan 2007: A. Erim Özdoğan, “ Çayönü”, *Anadolu’da Uygarlığın doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular,* (Ed. M. Özdoğan- N. Başgelen), İstanbul, 57-98.

Özfırat 2006: A. Özfırat*, Üçtepe II. Tunç Çağları, (Kazı ve Yüzey Araştırmaları Işığında),* İstanbul.

Özkaya ve diğerleri 2002: V. Özkaya- O. San- H. Yıldızhan,“Kortik Tepe 2000 Kazıları”, *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, 739- 758.

Özkaya- San 2003: V.Özkaya- Oya San, “Kortik Tepe 2001 Kazısı”, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*–2, 423–436.

Özkaya- San 2004: V. Özkaya - Oya San, " Kortik Tepe 2001 Kazıları", *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, 669- 694.

Özkaya- San 2007: V. Özkaya- Oya San. " Körtik Tepe: Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler, *Anadolu'da Uygarlığın doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular,* (Ed. M. Özdoğan- N. Başgelen), İstanbul, 21-36.

Parker 1997 : B. J. Parker, " Garrisoning the Empire: Aspects of the Construction and Maintenance of Forts on the Assyrian Frontier", *Iraq LIX*, 1997, 77–87.

Parker 2001 : B. J. Parker, *The Mechanics of Empire. The Northern Frontier of Assyria as A Case Study In Imperial Dynamics*, Helsinki.

Parker ve diğerleri 2002: B. J. Parker - A.Creekmore - E.Moseman - R.Sasaki, "Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP) Kenan Tepe 2000 yılı Çalışmaları Raporu" *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, 613–630.

Parker -Creekmore 2002 : B. J. Parker - A.Creekmore, "The Upper Tigris Archaeological Research Project: A Final Report From the 1999 Field Season" *Anatolian Studies,* Vol.52, 19–74.

Parker ve diğerleri 2004 : B. J. Parker, B.J.-A.Creekmore-L.Swartz Dodd, "Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi(UTARP) Kenan Tepe'nin Kültürel Tarihi'nin Ön Sentezi" *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, 547–602.

Parker 2007: B. Parker, " Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP) 2005 yılı Kenan Tepe Arazi Çalışması Raporu" *28. Kazı Sonuçları Toplantısı-I,* 323- 340.

Peasnall 2004: B.L. Peasnall, " 2002 Diyarbakır Small Streams Archaeological Survey", 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*–2, 29–44.

Radner 2004 : K.Radner, "Das Mittelassyrische Tontafelarchiv von Giricano/ Dunnu-sa-Uzıbı", (Edited by Schachner), *Subartu* XIV, 145- 156.

Radner-Schachner 2001 : K. Radner- A. Schachner, "Tuşhan'dan Amedi'ye:Asur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular", *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998Yılı Çalışmaları*, 729–776.

Roaf 1996 : M. Roaf*, Mezopotamya ve Eski Yakındoğu, Atlaslı Uygarlıklar Ansiklopedisi*, 9, İstanbul.

Roaf 2001: M. Roaf , "Continuity and Change From The Middle to The Late Assyrian Period" *Migration und Kulturtransfer. Der Wandv vorder und zentralasiatisc Kulturen im Umbruch vom 2. zum 1. vorchristlichen Jartausend, Akten des İnternationalen Kolloquiums (ed. Eichmann- Parzinger),* Berlin*,* 357–369.

Roaf- Schachner 2004: M. Roaf ve A. Schachner, "The Bronze Age to Iron Age Transition in The Upper Tigris Region: New İnformation form Ziyaret Tepe and Giricano," *Anatolian İron Ages 5* ed. A. Çilingiroğlu ve G. Darbyshire London, 1-9.

Rosenberg- Togul 1991: M. Rosenberg- H. Togul, "The Batman River Archaeological Site Survey 1990", *Anatolica* 17, 241- 254.

Rosenberg 2007: M. Rosenberg, "Hallan Çemi", *Anadolu'da Uygarlığın doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular,* (Ed. M. Özdoğan- N. Başgelen), İstanbul, 1-12.

Russel 1984: H. F. Russel, "Shalmanesser's Campaign to Urartu in 856 B.C. and the historical Geography of Eastern Anatolia According to the Assyrian Sources" *Anatolian Studies 34*, 171–201.

Sader 2000: H. Sader, "The Aramaean Kingdoms of Syria Origin and Formation Processes", *Essays on Syria in the Iron Age, Ancient Near Eastern Studies* Supplement 7, (ed. Guy Bunnes Louvain)

Schachner 2002a: A. Schachner, 'Ausgrabungen in Giricano (2000–2001) Neue Forshungen an der Nordgrenze des Mezopotamishcen Kulturaums, *Istanbuler Mitteilungen, Band* 52, 9–57.

Schachner 2002b: A. Schachner, "2000 Yılı Giricano Kazıları Ön Raporu", *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları,* 549–586.

Schachner 2004: A. Schachner, "2001 Yılı Giricano Kazıları", *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları,* 505–531.

Schachner 2005: A. Schachner, "Birkleyn Mağaraları (Dicle Tüneli) Yüzey Araştırması 2004" *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı I,* 367- 384.

Schachner 2007: A. Schachner, *Bılder Eines Weltreichs, Kunst- und kulturgeschichtliche Untersuchungen zu den Verzierungen eines Tores aus Balawat (Imgur-Enlil) aus der Zeit von Salmanassar III, Konig von Assyrien*. *Subartu* XX, 5–354.

Schwartz 1989: G. M. Schwartz, "The Origins of the Aramaeans in Syria and Nothern Mesopotamia: Research Problems and Potential Strategies", *To the Euphrates and Beyond* (Archaeological Studies in Honour of M. Van Loon, Ed. O.M.C. Haex, H.H. Curves, P.M.M. Akkermans) Rotterdam, 78.

Sevin 1989: V. Sevin, *Üçtepe Kazıları*, İstanbul.

Sevin 1990: V. Sevin, "1988 Yılı Diyarbakır/Üçtepe Kazısı", *9. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 103–124.

Sevin 1991: V. Sevin, "Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu", *Höyük- 1*, 51–64.

Sevin 1992: V. Sevin, " Diyarbakır-Üçtepe Höyüğü Orta Tunç Çağı Seramiği" *Orient Express* 2, 12–14.

Sevin 1993: V. Sevin , “1991 Yılı Diyarbakır Üçtepe Kazısı”, *14. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, 175*–192.

Sevin 1994: V. Sevin “1992 Yılı Diyarbakır Üçtepe Kazısı*”, 15. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 399–416.

Şenyurt 2006: Y. Şenyurt, “ Aşağı Salat Tepe’den Bir Yeni Asur Mezarı (M–29)”, *Hayat Erkanal’a Armağan: Kültürlerin Yansıması:697–704.*

Taşkıran – Kartal 2003: H. Taşkıran - M. Kartal, "2001 Yılı Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması", 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*-II: 191–202.

Taşkıran – Kartal 2004a: H. Taşkıran - M. Kartal " Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması 2002 Yılı Çalışmaları", 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*: 295–304.

Taşkıran – Kartal 2004b: H. Taşkıran - M. Kartal, "2001 Yılı Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Dönem Yüzey Araştırması", *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, 695–724.

Tekin 2003: H.Tekin “Hakemi Use 2001 Kazısı” 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı–1*, 59–70.

Tekin 2004a: H. Tekin, “Hakemi Use 2001 Kazısı İlk Sonuçları” *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları,* 425–462.

Tekin 2004b: H. Tekin, “Hakemi Use 2002 Yılı Kazıları” 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 273*–278.

Tekin 2006a: H. Tekin, “Yeni Buluntuların Işığı Altında Anadolu’da Hassuna Ve Samarra Seramiğinin Yayılımı Üzerine Bir Gözlem”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* cilt:22 sayı:1, 189–202.

Tekin 2006b: H. Tekin, “Yatay Oluk Bezekli Bir Seramik Grubunun Ele Geçtiği Yeni Bir Merkez: Hakemi Use”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* cilt 23, sayı: 1, 151–172.

Tekin 2006c: H. Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2004 Yılı Kazıları*”, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 286–296.

Tekin 2007a: H. Tekin, “ Hakemi Use (Diyarbakır) 2005 Yılı Kazıları”, *28. Kazı Sonuçları Toplantısı–1,* 357- 373.

Tekin 2007b: H. Tekin, “ Hakemi Use: Güneydoğu Anadolu’da Son Neolitik Döeme ait Yeni Bir Merkez”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular,* (Ed. M. Özdoğan- N. Başgelen), İstanbul, 47-56.

Zadok 1991: R.Zadok, “Elemnts of Aramaean pre-history”, *Ah Assyria… Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography* Presented *to Hayim Todmor*, (ed. M. Cogan & I. Eph’al, Scr Hieros) 33, Kudüs.

EK 1: KONUYLA İLİŞKİLİ ORTA VE YENİ ASUR YAZITLARI

I.Adad Nirari Dönemi (1307–1330)

- (Şattuara'nın) Ölümünden sonra oğlu Vasaşatta ayaklandı, bana karşı isyan etti ve düşmanca davrandı. Yardım almak için Hatti ülkesine gitti. Hititler onun hediyelerini aldılar ama yardım etmediler. Efendim Asur'un güçlü silahları, tanrıların desteği ile An, Enlil ve Ea, Sin, Şamaş, Adad, İştar ve Nirgal, tanrılara ait güçler ile onun büyük krali kenti Taidi kentini ele geçirdim ve fethettim. Amasaki, Kahat, Şuri, Nabula, Hurra, Şuduhi ve Vaşukanni'yi aldım ve fethettim. Bu şehirlerin varlıklarını, onun (Vasaşatta'nın) babalarının biriktirmiş olduğu zenginliği ve sarayının hazinesini aldım ve şehrim Asur'a getirdim. Taidi kentini fethettim, yaktım ve yok ettim. Ve kentin üstüne *kudimmus* ektim. Büyük tanrılar bana Taidi kentinden Irridi kentine, Eluhat ve Kaşiyari Dağı'na ve tümüne Sudu kentinin kalesi, Harranu kentinin kalesi, Fırat'ın kıyısında Karkamış'a kadar yönetme yetkisi verdiler.

  ***Grayson 1972:* 60–61.**

I. Şalmaneser Dönemi (1274–1245)

- Büyük tanrılar komutasında ve efendim Asur'un artan gücüyle Hanigalbat ülkesine yürüdüm, en zor patikaları aştım. Hanigalbat ülkesi kralı Şattuhara, Hitit ve Ahlamu güçlerinin yardımıyla yolumun üzerindeki geçitleri ve su kaynaklarını ele geçirdi. Ordum susadığında ve yorulduğunda onların ordusu vahşi bir saldırı düzenledi. Ama ben de vurdum, onları yendim. Büyük ordularının sayısız askerini kılıçtan geçirdim. Batı yönünde okla takip ettim. Göçebeleri kestim, ama hayatta kalan 14.400 tanesini kör ettim ve alıp götürdüm. Kutsal kentlerinin dokuzunu ele geçirdim, onun yönettiği ve onun 180 kentini harap etmek için döndüm. Müttefikleri Hitit ve Ahlamu kuvvetlerini koyun gibi kestim.

  Grayson 1972: 82.

I.Tiglat Pileser Dönemi (1114–1076)

- Efendilerim, büyük tanrılar Asur, Şamaş ve Adad'ın desteğiyle ben Tiglat Pileser, Asur'un kralı, Asur-reiş-İşi'nin oğlu ve yine Asur'un kralı Mutakkil-Nuşku'nun oğlu, Amurru Ülkesinin büyük denizinin (Akdeniz) ve Nairi ülkesinin büyük denizinin (Van Gölü) fatihi, Üç kez Nairi ülkesine gittim. **Schachner 2005: 368.**

Asur-Bel-Kala Dönemi (1073–1056)

Kırık Obelisk

İi ve iii de Arami mücadelelerinden bahseder;

İi 1–10 Ülkenin 1,000 askeri… 4,000 esir, yerlerinden sürülen ve Asur'a getirdim… Ülkeye… Ve… Kislev ayı…

İi 11-12 O yıl, temmuz ayında, Musku'nun … Kenti

İi 13-9a) Sivan ayında, Asur eponimi… Getirdi… İç Kente(Asur), Anu veAdad tanrılarının tapınağı yeniden inşa edildi. O yıl, aynı ayda… Himme ülkesi ve… Ülkesini yağma etti.

İi 19b–24) O yıl Kislev ayında, … Habur Nehri'nden/ve Harku ülkesinden ya da Hir/Hur/Kin/Mur-ku) Hatti ülkesinin Karkamış ülkesine kadar yağma etti. Fırat'ı, onların ardından keçi derisi botlarla geçti.

İii 1-2a) O yıl, aynı ay, Aramilere karşı seferde, onlarla Sasiru kentinde savaştı

Iii 2b-3a) O yıl, Temmuz ayında, Aramilere karşı seferde, onlarla… Kentinde savaştı…

Iii 3b-4a) Iyyor ayında, Asur-rem-nisesu eponimi, Muşri ülkesinin Tur…tu kentini aldı.

İii 4b-8a) O yıl, Şebat ayında, savaş arabaları ve… Gitti İç Kent'ten (Asur) ve indisulu ve… sandu kentlerini aldı, Dur Karigalzu kenti bölgesindeki. Kadaşman-Burias'ı yakaladılar, Itti-Marduk-balatu'nun oğlu, ülkenin yöneticisi.

İii 8b-10a) O yıl, İyyar ayında, Aramilere karşı seferde, onlarla savaştı Pauza kentinde, Kaşiyari Dağı eteğinde. Aynı yıl, aynı ay Aramilere karşı seferde onlarla *Nabula* kentinin merkezinde savaştı.

İii 10b-13a) O yıl, Sivan ayında, Muşri ülkesinin askerlerinin sürdü. O yıl, ayda Dicle'deki Tibua kentinde, Aramilere karşı seferde onlarla savaştı, …

İii 13b-17a) O yıl, Ab ayında, Aramilere karşı seferde onlarla savaştı Lisur-şala-Asur, Sinamu kenti bölgesinde. O yıl, aynı ayda Hanigalbat ülkesinin Su…ru kenti sakinlerini sürdü. Hulzu kentini, Kaşiyari Dağı'ndaki ve Eresu kentini aldı, Habhu ülkesinden 30,000 esir aldı.

İii 17b-19a) O yıl, Elul ayında Subru ülkesinin Muarrir kentinde, Aramilere karşı seferde onlarla savaştı,

İii 19b-20a) O yıl Arahsamnu ayında, Aramilerin Mahirānu ülkesinden, Harran'ın Supu (veya Rupu) kentine kadar yağmaladı.

İii 20b–25) Kislev ayında, Ili-iddina eponimi, Aramilere karşı seferde onlarla savaştı, Iaru ülkesinin Magrisu kentinde. O yıl, aynı ay, Aramilere karşı seferde onlarla savaştı, Dur-katlimmu kentinde. O yıl, aynı ayda, Aramileri Fırat'taki Sangaritu kentinin karşısını yağmaladı. O yıl, aynı ay, Aramilere karşı seferde onlarla savaştı,

İii 26) O yıl, ayında, Aramilere karşı seferde Gulgulu ülkesinde onlarla savaştı.

İii 27) O yıl… Ayında… O… Aramiler… Kentinde Hanu Dağı… sıku da.

İii 28) O yıl, Arahsamnu ayında, o…Aramiler… Birlikte içme yerlerinde. O yıl, aynı ay, Aramilere karşı seferde onlarla savaştı …'de yüzleşir.

Grayson 1991: 99–103.

II. Tukulti Ninurta Dönemi (890–884)

- …la, zamanın valisi, bana şöyle yazdı: " Güçlü Nairi topraklarına …, kalbini dikti dağların karşısına …."Efendim Asur'un yardımıyla Sivan ayında, ilk günü, Ili-milku eponiminde, Ninive'den hareket ettim. Nairi topraklarına yürüdüm… Subnat Nehri'ndeki, Kaşiyari Dağı'na geçtim. Bit-Zamanili adam Ammeba'li'ye ait Patişkun kentine yaklaştım… Kurdum… Karşı… Çevresindeki iki kenti yıktım. Ülkesinin tahıl ve samanını… Ülkesinin halkını öldürdüm. Onları yendim. Oğulları… Çoğunu kılıçla yere devirdim. Ona merhametli davrandım. Oğlu… Onun hayatını kurtarmak için bana boyun eğdi ve ona merhametli davrandım… Adamlarım içeride… Esirler... Bronz, kalay, demir, çömlekler… Adamlarımdan önce atlar, katırlar… Kendim için aldım. Bit-Zamanili adam Amme-ba'li'ye karşı merhametli davrandım. Onları terkedilmiş kentlere ve huzur dolu evlere yerleştirdim. Ona efendim Asur'a yemin ettirdim… Heykeli önünde…"Düşmanlarıma atlarını verirsen, tanrı Adad korkunç bir şimşekle ülkeni çarpsın!" Tukulti-Ninurta zamanında onun uzun stelleri ve iki *kuribu*-genii yapıldı ve onlar tapınağa getirildi. Duvarlara ön avludaki tanrı Nunnamnir'i, kapıdaki tanrı Enpi'yi yerleştirdim. Bit-Zamanili adam Amme-ba'li'nin… Nairi topraklarının aldığım gümüşün üçte ikisini tanrı …'ya verdim ve üçte birini sarayımda kullandım. O zaman efendim, tanrı Asur'a 60 ördek ve diğer tavukları kurban ettim.

  Grayson 1991: 171–172.

II. Asurnasirpal Dönemi (883-859)

Nairi Seferleri

- Aynı eponimde, Ninive'deyken bir haber aldım, Asurlu adamlar ve Hulaya, kentlerinin yöneticisi –benden önceki bir prens, Asur kralı Şalmaneser'in Halziluha kentine yerleştirdiği- isyan etmiş, krali kentim Damdammusa kentini ele geçirmek için gelmişler. Bana yardım eden tanrılar Şamaş, Adad ve Asur'un emriyle savaş arabamı ve askerlerimi topladım. Asur kralları, atalarım Tiglath-pileser ve Tukulti-Ninurta'nın heykellerinin durduğu Subnat Nehri ağzında krali heykelimi yaptırdım ve diktirdim. O zaman Izalla ülkesinden haraç aldım, öküz, koyun ve şarap. Kaşiyari Dağı'nı aştım ve Hulaiia'nın tahkimli kenti Kinabu'ya ulaştım. Askerlerimle ve öfkeli savaşımla kenti kuşattım ve aldım. Savaşçı askerlerinden 800'ünü kılıçla yere devirdim, 3,000 esirini yaktım. Rehinelerden bir tanesini bile sağ bırakmadım. Kentlerinin yöneticisi Hulaya'yı canlı ele geçirdim. Cesetlerden bir yığın oluşturdum. Genç erkek ve kızları yaktım. Kentlerinin yöneticisi Hulaiia'nın derisini yüzdüm ve derisini Damdammusa kentinin duvarına astım. Kenti yaktım, yıktım. Çevredeki Mairu kentini aldım. Savaşçı adamlarından 50'sini kılıçla yere devirdim, 200 esirlerini yaktım ve ovadaki bir savaşta 332 askerli Nirbu ülkesini yendim. Onlardan esir, öküz ve koyun aldım. Uhira Dağının eteğindeki Nirbu ülkesinin halkı birlik oldular ve tahkimli kentleri Tela kentine girdiler. Kinabu kentinden hareket ederek Tela kentine ulaştım. Kent onu çevreleyen üç duvarla iyi güçlendirilmişti. Halk güçlü duvarlarına ve büyük ordusuna güveniyordu ve eğilmediler. Bana boyun eğmediler. Uğraşarak ve mücadele ederek kenti kuşattım ve aldım. 3,000 savaşçısını kılıçla yere devirdim. Esirlerini, mallarını, öküzlerini ve davarlarını onlardan aldım. Pek çok esirini yaktım. Canlı ele geçirdiğim bazılarının kollarını ve elerini, diğerlerinin burunlarını, kulaklarını, kollarını ve bacaklarını kestim. Pek çok askerin gözlerini oydum. Yaşayanlardan ve kesik başlardan birer yığın oluşturdum. Başlarını kentin çevresindeki ağaçlara astım. Genç erkekleri ve kızları yaktım. Kenti yaktım, yıktım. O zaman Nirbu ülkesinin kentlerini ve güçlü duvarlarını yaktım, yıktım.

- Nirbu ülkesinden ayrılarak Tuşhan'a ulaştım. Yeniden inşa etmek için Tuşhan'ı aldım. Eski duvarı kaldırdım, bölgenin planını çizdim, temele ulaştım, baştan aşağı görkemli bir duvar inşa ettim ve tamamladım. Krali ikametgahım için bir saray yaptırdım. Girişine kapılar yaptırdım. Bu sarayı baştan aşağı ben yaptırdım ve tamamladım. Beyaz kireçtaşından bir heykelimi yaptırdım ve üstüne Nairi topraklarındaki başarılarımı, olağanüstü gücümü ve kahramanlığımı yazdım. Onu Tuşhan kentine diktim. Anıtsal yazıtımı yazdırdım ve duvarına yerleştirdim. Açlıktan ve susuzluktan zayıf düşen, Subru ülkesine, diğer ülkelere giden Asurluları geri getirdim. Onları Tuşhan kentine yerleştirdim. Bu kenti kendim için aldım ve Nirbu ülkesinden aldığım arpa ve samanı orada depo ettim. Nirbu ülkesinin silahlarımdan kaçan halkından geriye kalanlar geldiler ve bana boyun eğdiler. Onları terkedilmiş kentlerine ve evlerine yerleştirdim. Onların kentlerine öncekinden daha fazla haraç ve vergi yükledim-atlar, katırlar, öküz, koyun, şarap, bronz kaplar ve zorunlu hizmet. Oğullarını esir olarak aldım.

- Tuşhan kentindeyken, Bit-Zamanili adam Amme-bali'den, Subru, Ili-hite'den, Nirdunlu Tupusu'nun oğlu Labturu'dan ve Urumu ülkesinin içinden ve Nairi ülkelerinin krallarından haraç aldım-savaş arabaları, atlar, katırlar, gümüş, altın, bronz kaplar, öküz, koyun ve şarap. Nairi ülkelerine zorunlu hizmet yükledim.

- Nairi ülkelerinden dönerken, Kaşiyari Dağı'ndaki Nirbu ülkesi isyan etti. Dokuz kentlerini, güvenli Ispilipria kentini, güçlü kentlerini ve engebeli bir dağı terk ettiler. Dağ zirvelerini kuşattım ve aldım. Güçlü dağda onları kılıçtan geçirdim. Kanlarıyla dağı kırmızıya boyadım, kırmızı yün gibi ve geri kalanları dağ geçitleri ve dağ selleri yuttu. Esirlerini ve mallarını onlardan aldım. Savaşçılarının kafalarını kestim ve onlarla kentlerinin önüne bir kule yaptım. Genç erkeklerini ve kızlarını yaktım

- Kaşiyari Dağı'nı geçtikten sonra ikinci kez Nairi ülkelerine geçtim. Sigisu kentinde kamp kurdum ve geceyi orada geçirdim. Sigisu kentinden Madara kentine geçtim, Tupusu'nun oğlu Labturu'nun tahkimli kentine. Kent iyi

savunuluyordu, dört duvarla çevrilmişti. Kenti kuşattım. Güçlü silahlarım karşısında yüzlerini korku sardı ve onlardan mallarını, eşyalarını ve oğullarını da esir olarak aldım. Hayatlarını bağışladım. Onlara haraç, vergi ve hizmet yükledim. Kenti yaktım, yıktım ve kent harabe tepelere döndü.

- Madara kentinden ayrılarak (sy. 209) Tuşhan kentine girdim. Tuşhan'da Nirdun ülkesinden haraç aldım, atlar, katırlar, bronz kaseler, bronz zırh, öküz, koyun ve şarap. Tupusu'nun oğlu Labturu'nun yönettiği, Kaşiyari Dağı'nın eteğindeki 60 kenti ve güçlü garnizonları yaktım, yıktım ve harabeye döndüler.

- Efendim Asur'un yardımıyla Tuşhan kentinden ayrıldım. Güçlü savaş arabalarını, süvarileri ve askerleri aldım. Botla Dicle'yi geçtim. Tüm gece yolculuk ederek Dirru'nun tahkimli kenti Pitura kentine ulaştım. Kent olağanüstü güçlüydü: iki duvarla çevrilmişti; kalesi bir dağ zirvesi gibi yüksekti. Efendim Asur'un büyük gücüyle, büyük ordumla ve vahşi savaşımla onlarla savaştım. İkinci gün, gün doğumundan önce, gürledim Fırtına tanrısı Adad gibi ve üstlerine alevler yağdırdım. Güçlü ve gerçek savaşçı askerlerim onlara karşı Fırtına Kuşu gibi uçtu. Şehri aldım. Onların 800 savaşçı askerlerini diz çöktürdüm ve kılıçla başlarını kestim. Askerlerin çoğunu canlı ele geçirdim. Geri kalanlarını yaktım. Onlardan değerli haraç aldım. Kapısının önüne canlı adamlardan ve başlardan bir yığın yaptım. Kapılarının önünde 700 askeri kazığa oturttum. Yaktım, yıktım ve kent harabeye döndü. Genç erkekleri ve kızları yaktım.

- Pitura kentinden Habhu ülkesinin içlerine Arbakku kentine indim. Görkemli ışığım karşısında yüzlerini korku aldı ve kentlerini ve kalelerini terk ettiler. (sy. 210) hayatlarını kurtarmak için güçlü dağ, Matnu Dağı'na tırmandılar. Arkalarından gittim. Zorlu dağda onların 1,000 savaşçısını öldürdüm, dağ kanlarıyla kırmızıya boyandı ve geçitler ve dağ selleri onların cesetleriyle doldu. 200 askeri canlı yakaladım ve kollarını kestim. Onlardan 2,000 esir aldım. Onlardan sayısız öküz ve koyun aldım. Arbakku kentinin tahkimli kentleri Iliaia, Salamba kentlerini ele geçirdim. Onları kılıçtan geçirdim ve onlardan esir aldım.

Nairi ülkesinin iyi korunan 250 kentini yaktım, yıktım, harabe tepelere döndüler. Ülkelerin ürünlerini topladım ve Tuşhan'da arpa ve saman depo ettim

- Asurnasirpal, büyük kral, güçlü kral, evrenin kralı, Asur'un kralı, evrenin güçlü kralı, Asur kralı, efendisi Asur'un yardımıyla yiğit adam ve dört bir yanın prensleri içinde rakibi olmayan (sy. 211), Dicle'nin karşı kıyısından Lübnan Dağı ve Büyük Denize Laqu ülkesinin girişi, Rapiqu kenti de dahil geniş toprakları zapt eden kral. Subnat Nehri kaynağından Nirbu ülkesinin içlerine kadar olan toprakları fethetti.

- O zaman Fırat'ın diğer kıyısında 40 güçlü vahşi boğayı öldürdüm. (sy. 215) Sekiz vahşi boğayı canlı yakaladım. 20 devekuşu öldürdüm. 20 devekuşunu canlı yakaladım. Fırat'ta iki kent kurdum, Fırat'ın bir kıyısındaki kente Kar-Asurnasirpal dedim ve Fırat'ın diğer kıyısındaki kente Nebarti-Asur dedim.

- Şamaş-nuri eponiminde büyük tanrı, efendim Asur'un emriyle, Iyyar ayının on üçüncü gününde Kalah'tan ayrıldım…) Amadanu ve Arqania Dağları arasındaki kentleri yaktım. Mallanu ülkesinden ayrılarak patikamın bölgesindeki Zamba ülkesinin kentlerini yaktım. Şua Nehri'ni geçtikten sonra Dicle'de kamp yaptım. Arkania Dağı'nda, Dicle'nin bu ve diğer kıyısındaki harabe tepelere döndüm. Habhu ülkesinin tamamını korku aldı ve bana boyun eğdiler. Onlardan esirler aldım ve onların başına kendim bir vali atadım. Amadanu Dağı'nın geçidinin dışına çıktım, Barzanistun kentine. Bit-Zamanili adam Ilanu'nun tahkimli kenti Damdammusa kentine ulaştım. Kenti kuşattım. Savaşçılarım onlara karşı kuşlar gibi uçtu. Onların savaşçı askerlerinden 600 tanesini kılıçla yere serdim ve kafalarını kestim. 400 askeri canlı olarak ele geçirdim. Onlardan 3,000 esir aldım. Kenti kendi elimle teslim aldım. Canlı askerler ve kafalar aldım, Amedu'ya, krali kentine, kapısının önüne başlardan bir yığın yaptım. Canlı askerleri kentinin etrafına, kazıklara diktim. Kapısında kendi yöntemimle savaştım ve meyve bahçelerini darmaduman ettim. Amedu kentinden ayrılarak, atalarım krallardan hiçbirinin ayak basmadığı Allabsia kentinde Kaşiyari Dağı'nın geçidine girdim. Tupusu'nun oğlu Labturu'nun tahkimli kenti, Udu kentine ulaştım. Kenti kuşattım ve koçbaşlı kütüklerle, tünellerle ve kuşatma

kuleleriyle kenti aldım. … Savaşçılarından 1,400 tanesini kılıçla yere serdim. 780 askeri canlı ele geçirdim. Onlardan 3,000 esir aldım. Canlı askerleri kentinin etrafına, kazıklara diktim. Bazılarının gözlerini oydum ve geri kalanları yerlerinden alarak Asur'a götürdüm. Kenti kendi elimle teslim aldım. (sy. 220)

- … Lullumu'nun büyük ordusunu kılıcımla yere serdim. Yardımcı tanrılar, tanrı Şamaş ve Adad'ın yardımıyla, tahrip edici tanrı Adad gibi gürledim Nairi, Habhu, Subaru ve Nirbu ülkelerinin ordularının üzerine. Dicle'nin karşı kıyısından Lübnan Dağı'na, Büyük Deniz'e kadar uzanan toprakları, Laqu ülkesinin tamamını, Rapiqu kenti de dahil, Suhu ülkesini ele geçiren kral, Subnat Nehri kaynağından Nirbu ülkesinin içlerine kadar olan toprakları ele geçirdi. … (sy. 221)

Grayson 1991: 198–221 arası.

III. Şalmaneser dönemi (858-824)

- Krallığımın 3. yılında Adini oğlu Ahuni güçlü silahlarımın karşısında korkuya kapıldı ve krali kenti Til-Barsip'i terk etti. Fırat'ı geçtim. Hititler'in Pitru dediği Sagur Irmağı üzerinde Fırat'ın öteki kıyısında yer alan Ana-Assur-utir-asbat kentini kendim için aldım. Dönüşümde Alzi ülkesi geçitlerine girdim; Alzi, Sunhi, Daiaeni, Tumme Urartu kralı Arame'nin krali kenti Arzaşkun, Gilzanu ve Hubuşkiya'yı fethettim.(sy. 560)

- Krallığımın 5. yılında Kaşiyari Dağı'na karşı gittim. 11 kale ele geçirdim…(sy.567)

- Krallığımın 7. yılında Til Abuiteli Harat'ın kentlerine karşı ilerledim. Burayı yakınındaki kentlerle birlikte ele geçirdim. Suların fışkırdığı Dicle'nin kaynağına ilerledim. Asur'un silahını orada yıkadım, tanrılarıma kurbanlar sundum, Krali kişiliğimin kahraman bir betimini yaptım. Efendim Tanrı

Assur'un şanını, farklı ülkelerde kazandığım başarılarımın her birini üzerine yazdım ve oraya diktim. (sy. 564)

- Krallığımın 15. yılında Dicle ve Fırat'ın kaynaklarına doğru ilerledim. Kayaları üzerine krali bir betimimi yaptırdım.(sy. 572)

- Krallığımın 27. yılında bütün ordularımı ve arabalarımı topladım. Büyük ordumun başına Dayyan-Assur'u getirdim ve Urartu'ya karşı gönderdim. Bit Zamani'ye karşı gitti. Ammaş geçidi ile girdi ve Arqania nehrini geçti. Urartulu Sarduri bunu duydu ve kalabalık askerlerinin gücüne güvendi. Savaşmak için bana karşı ilerdi, savaştım ve onu yendim. (sy. 584)

  Grayson 1972: 560, 564, 567, 572, 584.

- Kar-Şalmaneser kentinden ayrılarak Hasumu Dağı'nı aştım ve Bit-Zamani ülkesine indim. Bit-Zamani ülkesinden ayrılarak Namdanu ve Merhisu Dağları'nı aştım. Gökyüzünü hançerler gibi delen dik, engebeli dağlarda zorlu patikaları bakır kazmalarla parçaladım. Savaş arabalarım ve askerlerimle bu patikaları aştım ve Enzite ve Isua ülkesine indim. Enzite ülkesinin tümünü ele geçirdim ve kentlerini yıktım, yok ettim ve yaktım ve onların sayısız ganimetini, mallarını aldım. …

  Grayson 2002: 19- 20.

Birklinçay Yazıtları

Dicle 2:

III. Şalmaneser, büyük kral, güçlü kral,
Dört cihanın kralı, Asur'un kralı, tüm insanların kralı,
Yardımcıları büyük tanrılar Şamaş ve Adad'ın desteğiyle,
Kudretle ilerleyen büyük kral. Onlar (tanrılar) ona (krala)
Yüce dağları güneşin doğuşundan batışına kadar sundular.
Düşmanlarının peşini bırakmayan ve tufanın harap bıraktığı
Tepeler gibi, aşılamayan nehirlere ve dağlara ayak basan mert,

Merhametsiz kral. Asur'un kralı II. Asurnasirpal oğlu,
Asur'un kralı II. Tukulti Ninurta'nın oğlu, Nairi ülkesi denizinden (Van Gölü)
Güneşin battığı büyük denize (Akdeniz) hakim fatihi.
Hattu ülkesi ve tüm toprakların, Melidu Ülkesi, Daianu Ülkesi
Suhmu Ülkesi, Arsaşkun Şehri, Urartular'ın kral şehri Aramu,
Gilzanu ülkesi, Hubuşkiya Ülkesi, Dicle'nin kaynağından Fırat'ın kaynağına dek olan bölge Mazamua'nın (Hazar Gölü) içlerindeki denizden Kaldu Ülkesi'nin denizine (Basra Körfezi) dek olan bölgeyi ayaklarım altına aldım.
Babil'e gittim ve bir kurban sundum.
Kaldu Ülkesi'ne indim, şehirlerini egemenliğim altına aldım ve vergilerini ve hediyelerini kabul ettim.
Şamlı Adda-idri ve Hamatlı irhulenu onbeş şehirle birlikte (denizin kıyısında bana karşı) ayaklandılar. Onlarla dört kez savaştım (ve sonlarını hazırladım).
Schachner 2005: 368–369.

Dicle 3:
Benim krallığımı seven, benim adımı yücelten büyük tanrılar
Aşşur, Bel, Sin, Şamaş, Adad, İştar.
III. Şalmaneser, dört cihanın kralı, Asur'un kralı II. Asurnasirpal oğlu,
Asur'un kralı II. Tukulti Ninurta'nın oğlu, Nairi ülkesi denizinden (Van Gölü)
Güneşin battığı büyük denize (Akdeniz) hakim fatihi.
Hatti ülkesini tümüyle fethettim. Enzu geçidine girdim.
Suhmu, Daianu ve Urartu Ülkeleri'ni tümüyle fethettim.
Üç kez Nairi Ülkesi'ne gittim. Adımı Dicle'nin kaynağına yazdım
Schachner 2005: 369.

Dicle 4:
III. Şalmaneser, büyük kral, güçlü kral, Asur'un kralı
Dört cihanın kralı, tüm insanların kralı, büyük olan Asur'un büyük rahibi.
Onlar (tanrılar) ona yüce dağları güneşin doğuşundan batışına kadar sundular. Düşmanlarının peşini bırakmayan ve tufanın harap bıraktığı tepeler gibi aşılamayan nehirlere ve dağlara ayak basan mert, merhametsiz kral.

Nairi ülkesi denizinden, Güneşin battığı büyük denize (Akdeniz) hakim fatihi.
Hattu ülkesi ve tüm toprakların, Melidu Ülkesi, Daianu Ülkesi
Suhmu Ülkesi, Arsaşkun Şehri, Urartular'ın kral şehri Aramu,
Gilzanu ülkesi, Hubuşkiya Ülkesi, Dicle'nin kaynağından Fırat'ın kaynağına dek olan bölge Mazamua'nın (Hazar Gölü) içlerindeki denizden Kaldu Ülkesi'nin denizine (Basra Körfezi) dek olan bölgeyi ayaklarım altına aldım.
Babil'e gittim ve Babil, Borsippa ve Kutha'da kurbanlar sundum.
Kaldu Ülkesi'ne indim, şehirlerini zapdettim ve Kaldu Ülkesi'nin,
Dakkuru'nun oğlunun ve Ukanu'nun oğlunun (Bit-Dakkuri ve Bit-Ukani'nin hükümdarları) vergilerini kabul ettim. Tanrılara hediye verdim.
Şam kralı Adad-idri Hattu Ülkesi'nin oniki kralı ile birlikte bana karşı ayaklandı.
Onlarla dört kez savaştım ve sonlarını hazırladım.
Savaş arabalarını ve savaş malzemelerini ellerinden aldım.
Hayatlarını kurtarabilmek için kaçtılar.
Schachner 2005: 371.

Dicle 5:

Benim krallığımı seven, dört cihanın hükümdarlığını, benim önderliğimi ve benim kudretli ismimi yücelten büyük tanrılar
Aşşur, Bel, Sin, Şamaş, Adad, İştar.
III. Şalmaneser, tüm insanların kralı, prens Assur'un rahibi, güçlü kral, Asur'un kralı, II. Asurnasirpal'in oğlu, dört cihanın kralı, Asur'un kralı
II. Tukulti Ninurta'nın oğlu ve yine dört cihanın kralı, Asur'un kralı
Nairi ülkesi denizinden, Güneşin battığı büyük denizin(Akdeniz) fatihi.
Hatti ülkesini tümüyle fethettim. Enzu geçidine girdim.
Suhmu, Daianu ve Urartu Ülkeleri'ni tümüyle fethettim.
İki kez Gilzanulular'ın vergilerini kabul ettim. Üç kez Nairi Ülkesi'ne gittim.
Adımı Dicle'nin kaynağına yazdım.
Schachner 2005: 371.

V. Şamsi Adad Dönemi (823–811)

- Asur-da'in-apla, babası III. Şalmaneser zamanında ayaklanmayı kışkırtarak ve Asur halkını aşağıda ve yukarıda savaşa hazırlayarak haince davrandı, onun tarafı üzerinde zafer kazandı ve onlara bağlılık yemini ettirdi. Kentlerin isyanına neden oldu ve savaşa hazırladı. Amedu, Til-abin ve Hindanu ile beraber Ninive, Adia, Sibaniba, Imgur-Enlil, Işşahri, Bit-Şaşşiria, Şimu, Şibhiniş, Tamnuna, Kipşuna, Kurbail, Tidu, Nabulu, Kahat, Asur, Urakka, Saiiat, Huzurina, Dur-balati, Dariga, Zabun, Lubdu, Arafa ve Arbail, kaleleriyle beraber yirmi yedi kent, dört bir yanın kralı, babam III. Şalmaneser'e isyan etti ve Asur-da'in-apla'nın yanında yer aldı. Efendilerim, büyük tanrıların emriyle onları zapt ettim.

  Grayson 2002: 183.

GİRİCANO TABLETLERİ

7- No'lu Tablet

"Mührünün yerine tırnağını bastı. Qat-Adad-asbat'ın oğlu olan Same'li Mardukku, Asia adlı kölesini Kidin-Sin oğlu olan, Tuşhanlı Ahuni'ye gümüş karşılığında vermiştir ve 1 mina gümüş yerine hububat almıştır. Evinin idaresinden sorumlu olan Marduk-etel-ahheşu'yu (Asia) almıştır."

10- No'lu Tablet

"Mührünün yerine tırnağını bastı. Kidin-Sin'in oğlu Tuşhanlı Ahuni ve Tki[…]daru-ma'nın oğlu Kursipte-naşi'li Gardannu'dan ya tecrübeli ve iyi bir öküz ya da iyi bir inek Mannu-lusi'nin oğlu demirci olan Sinamulu [Şamş]ia tarafından borç alınmıştır. Eğer onu (ineği) getirmiyorsa Gardannu onu takip edecek. İneği verecek. Ahuni'ye genç bir inek, iyi bir inek verecek (ve sonra) tabletini kıracaktır. Sili-Aşihi'nin oğlu (A)gusanu şahittir; Şamaşallim-ahhe'nin oğlu Adad-Şumu-ereş şahittir; Ahu-riba'nın oğlu Mannu-iqip şahittir; Asur-aha-iddina'nın oğlu (A)-hu-maşşil şahittir; Ammini-Adad'ın oğlu Asur-riba şahittir; Asur-seziban-ni'nin oğlu ve yazıcı olan Sin-ba'işşunu şahittir; [X] ayının 5. günü, İlli-İddina'nın eponim yılı."

Radner-Schachner 2004: 152–153.

EK 2: ORTA VE YENİ ASUR KRAL LİSTESİ

ORTA ASUR KRAL LİSTESİ

I. Assur-uballit...……...1365-1330

Enlil-nirari……1329-1320

Arik-den-ili……1319-1308

I. Adad-nirari ……...1307-1275

I. Şalmaneser…….1274-1245

I. Tukulti-Ninurta……..1244-1208

I. Assur-reş-işi……...1132-1115

I Tiglat-pileser…..…….1114-1076

Aşared-apil-Ekur……...1075-1074

Assur-bel-kala……...1073-1056

II. Eriba-Adad……...1055-1054

IV. Şamşi-Adad…….1053-1050

YENİ ASUR KRAL LİSTESİ

II. Asur-rabi……1012-972
II. Asur-res-işi…….…….971-967
II. Tiglat-pileser……966-935
II. Asur-dan ……..934-912
II. Adad-nirari……...911-891
II. Tukulti-Ninurta……890-884
II. Asurnasirpal…….883-859
III. Şalmaneser……..858-824
V. Şamşi-Adad……..823-811
III. Adad-nirari……..810-783
IV. Şalmaneser……..782-773
III. Assur-dan……....772-755
V. Assur-nirari……..754-745
III. Tiglat-pileser……...744-727
V. Şalmaneser……...726-722
II. Sargon……..721-705
Sennaherib……704-681
Esarhaddon…….……...680-669
Asurbanipal…….……..668-627
Asur-etel-ilani……..…….626-?
Sin-şumu-lişir……..?
Sin-şarra-işkun…….…?-612
II. Assur-ubalit…….…….....……611-609

Not: Bu listeler Grayson 1991- 2002 ve Roaf 1996'dan derlenerek hazırlanmıştır.

LEVHALAR

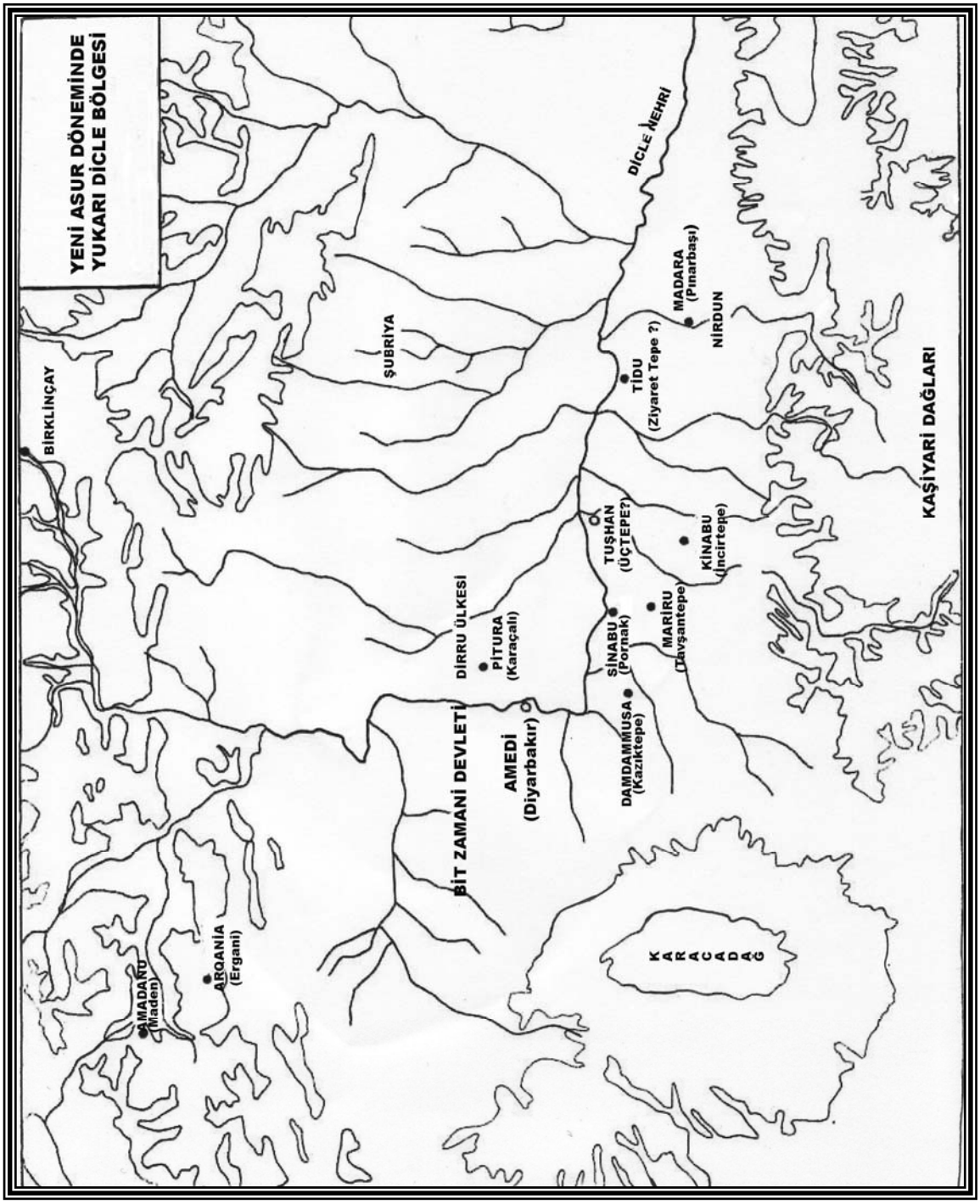
YENİ ASUR DÖNEMİNDE
YUKARI DİCLE BÖLGESİ
BİRKLİNÇAY
ŞUBRİYA
DİCLE NEHRİ
MADARA
(Pınarbaşı)
NİRDUN
TİDU
(Ziyaret Tepe ?)
MADARU
(Maden)
ARGANİA
(Ergani)
DİRRU ÜLKESİ
PİTURA
(Karaçalı)
TUŞHAN
(ÜÇTEPE?)
KİNABU
(İncirtepe)
BİT ZAMANİ DEVLETİ
AMEDİ
(Diyarbakır)
SİNABU
(Pornak)
MARİRU
(Tavşantepe)
DAMDAMMUSA
(Kaziktepe)
KARACADAĞ
KAŞİYARİ DAĞLARI

1- Üçtepe Höyüğü Doğudan (K. Köroğlu arşivinden.)

2- Üçtepe Doğu Açmaları'nın doğudan görüntüsü (Köroğlu 1998:Levha III.)

British Museum'da Sergilenen, Kuruh Monolitleri'nden II. Asurnasirpal'e ait Stel (K. Köroğlu arşivinden.)

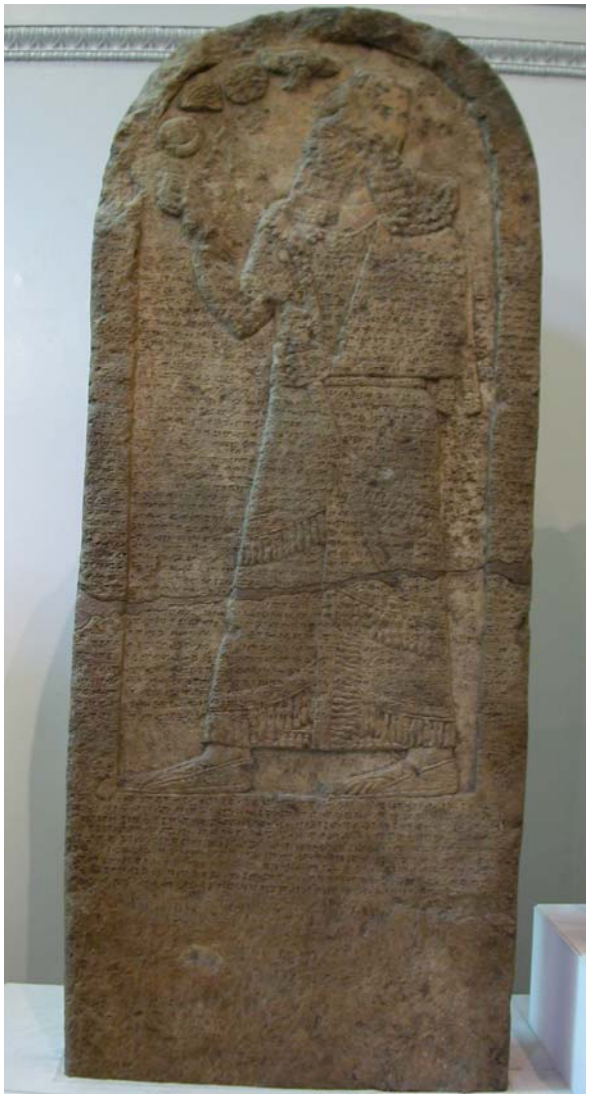

British Museum'da Sergilenen, Kuruh Monolitleri'nden III. Şalmaneser'e ait Stel (K. Köroğlu arşivinden.)

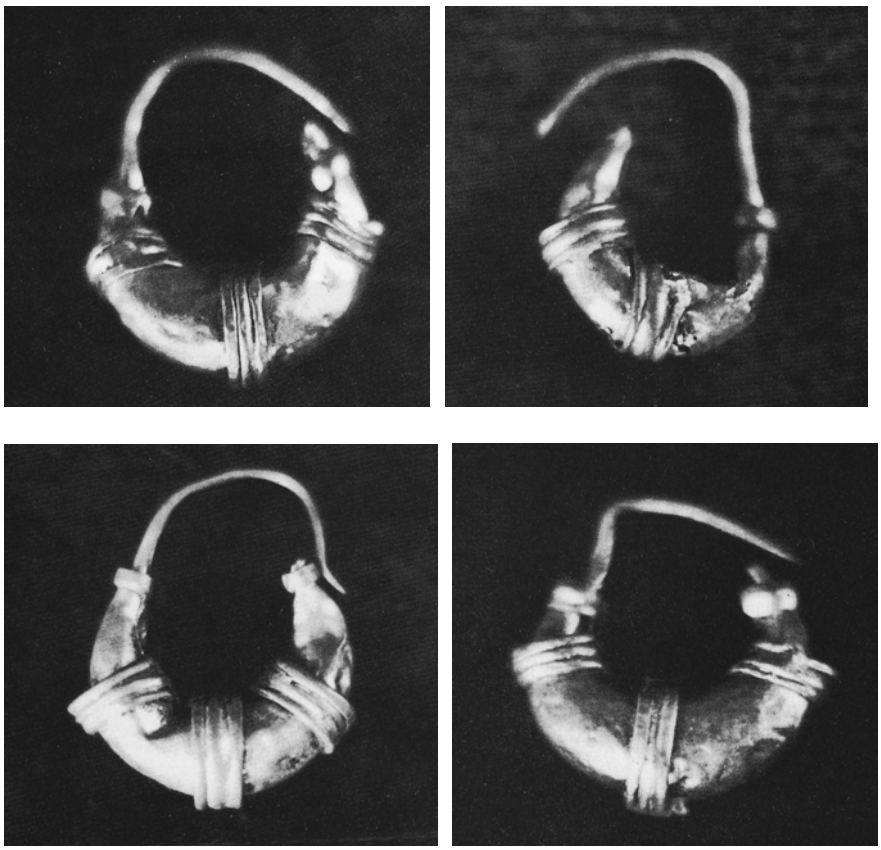

1- Üçtepe'de Orta Asur dönemine ait mezar buluntusu altın küpeler.
(Köroğlu 1998: levha IX.)

2-Üçtepe- Orta Asur dönemi çanak
(Köroğlu 1998: levha XV.)

1- VIII. Açma, Erken ve Geç Yeni Asur yapı kalıntıları
(Köroğlu 1998: levha XIV.)

2- VII. Açma'dan Yeni Asur yapı katı duvar resmi parçaları
(Köroğlu 1998:levha XIII.)

1- Diyarbakır Müzesi'nde sergilenen Yeni Asur dönemi Buluntuları (K.Köroğlu arşivinden.)

2- Orta ve Yeni Asur dönemi kadeh tipleri (Köroğlu 1998: Levha XVI)

1- Ziyaret Tepe güneybatıdan görünümü (K.Köroğlu arşivinden.)

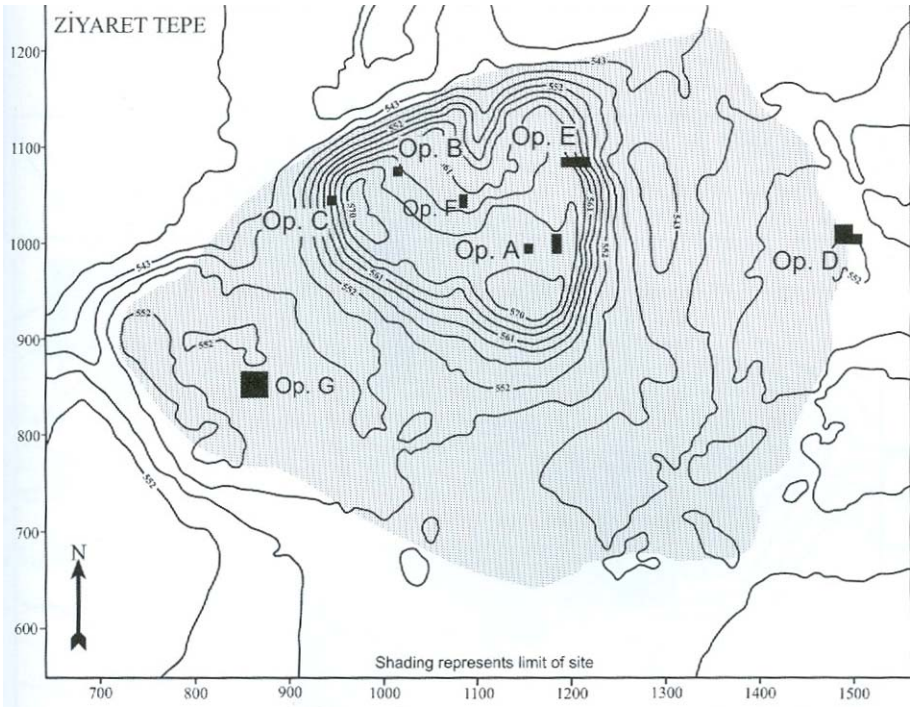

2- 2000–2001 yılları Ziyaret Tepe kazı alanı topografik planı
(Matney ve diğerleri 2007: 75)

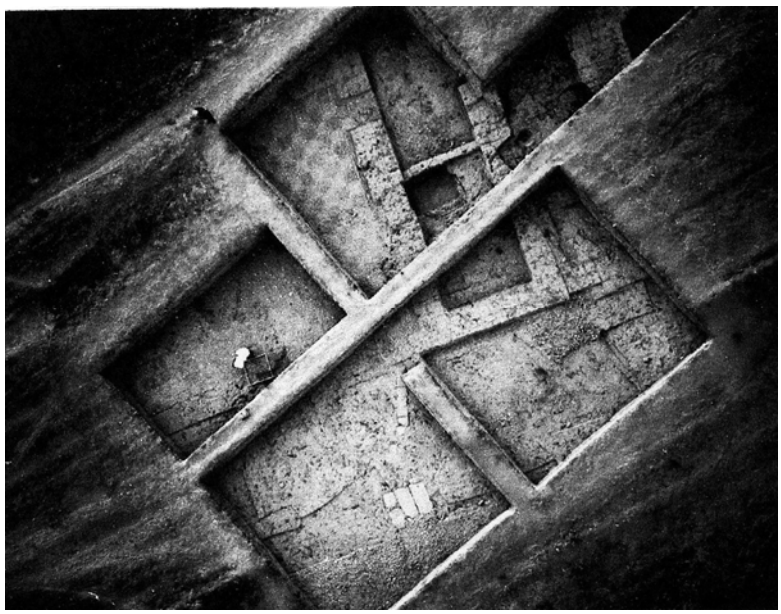

1- Ziyaret Tepe, G Alanı yukarıdan görünüşü (Matney 2005)

2- Ziyaret Tepe, G Alanı mozaik taban döşemesi (Matney ve diğerleri 2005: 61.)

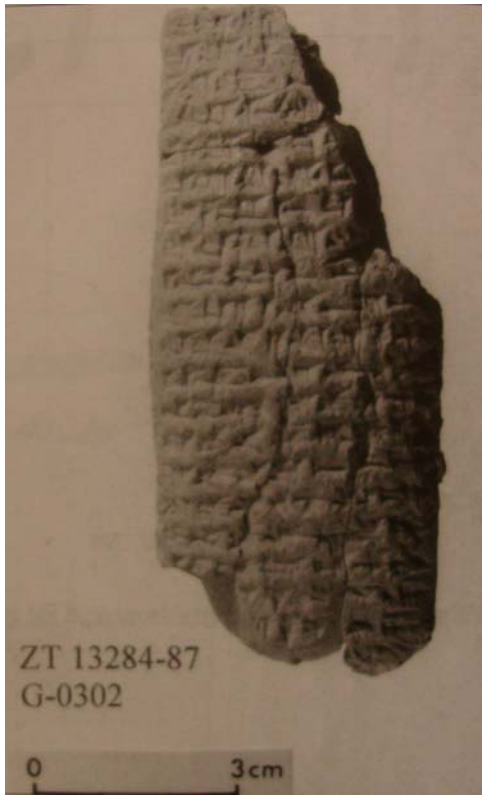

1- Ziyaret Tepe G Alanında bulunan çivi yazılı kil tablet (Matney ve diğerleri 2005: 60.)

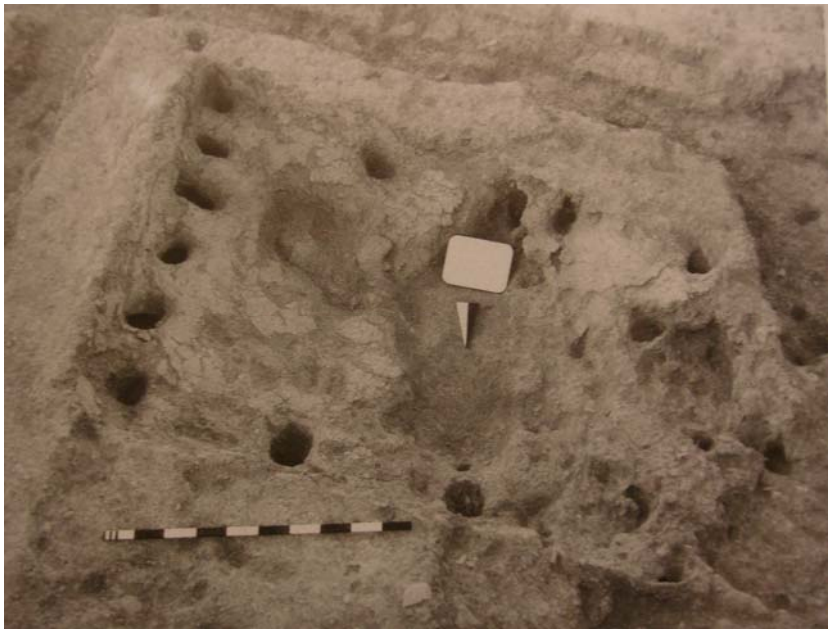

2- Ziyaret Tepe, G Alanında bulunan ocak (Matney ve diğerleri 2005: 61.)

1- Ziyaret Tepe, A Alanı Metal işleme çukurları (Matney 2002: 29.)

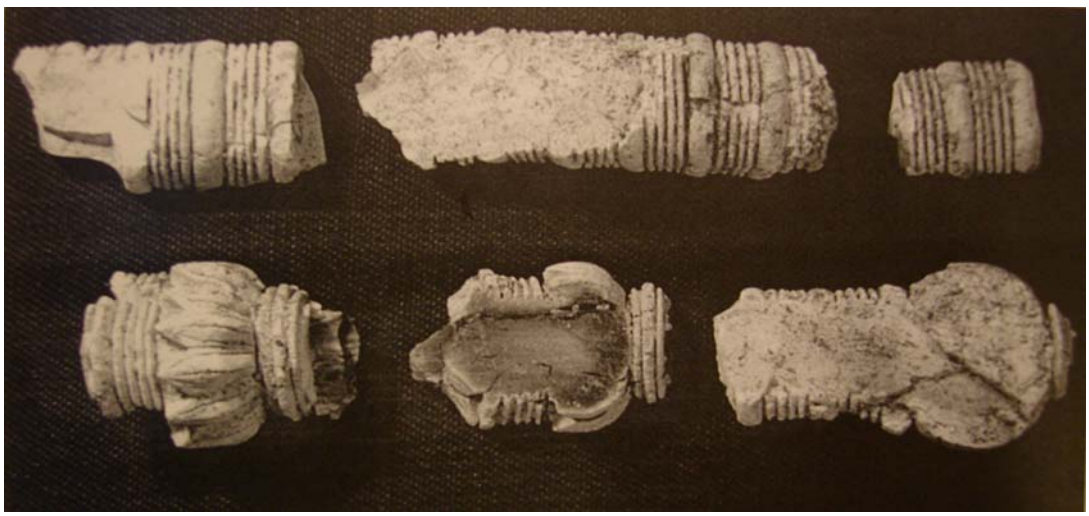

2- Ziyaret Tepe, A Alanında bulunan yanmış fildişi eşya parçaları (Matney ve diğerleri 2005: 80.)

Ziyaret Tepe- A Alanında bulunan, Geç Yeni Asur Dönemine ait bronz kap
(Matney ve diğerleri 2005: 68.)

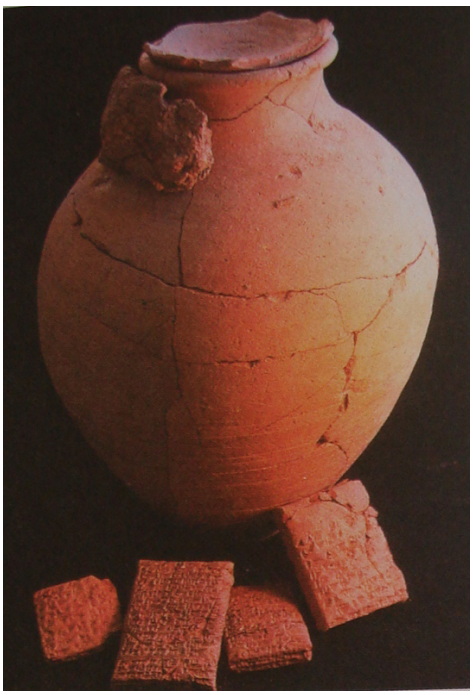

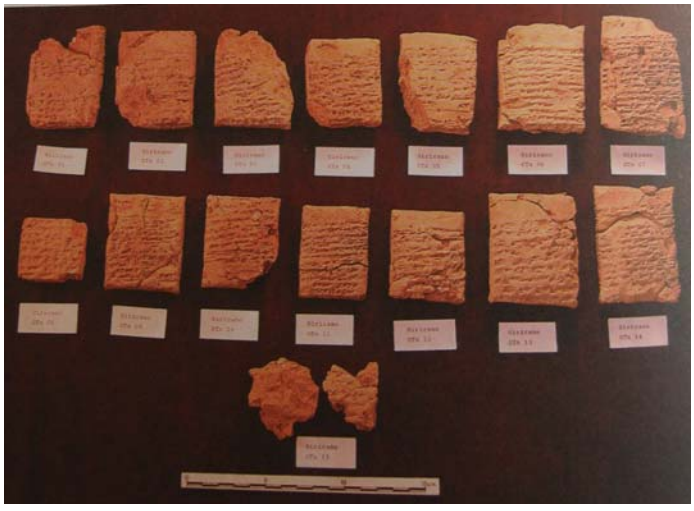

1 ve 2- Giricano'da bulunan, Orta Asur Dönemi küp ve tabletler
(Schachner 2002b: 584.)

Birklinçay mağaraları girişinde bulunan III. Şalmaneser'e ait kabartma
(Schachner 2005: 341.)

Levha XV

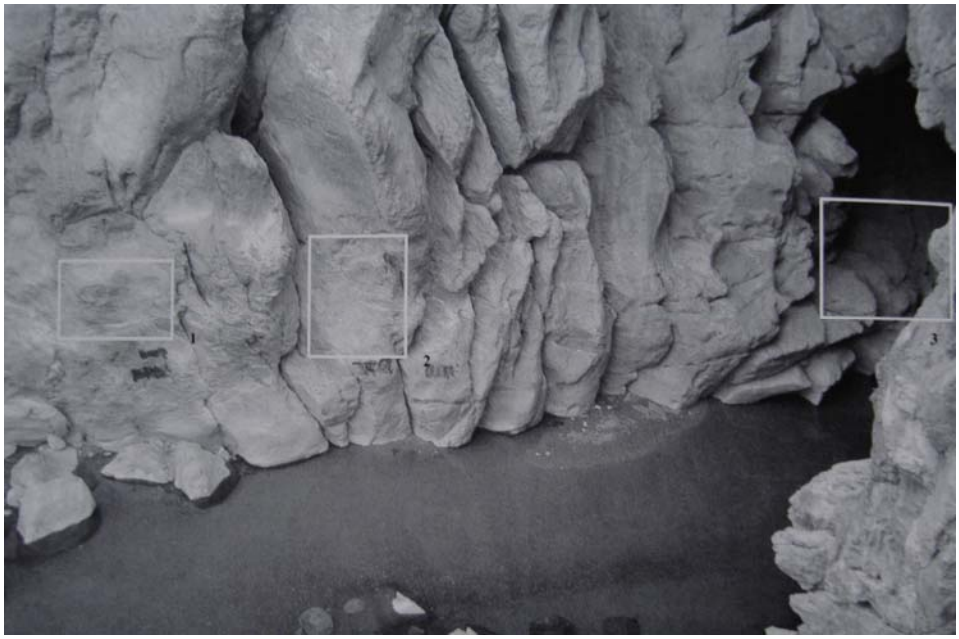

1- III. Şalmaneser'in kabartma ve yazıtlarının bulunduğu Dicle Tüneli girişi, (Schachner 2007: 240.)

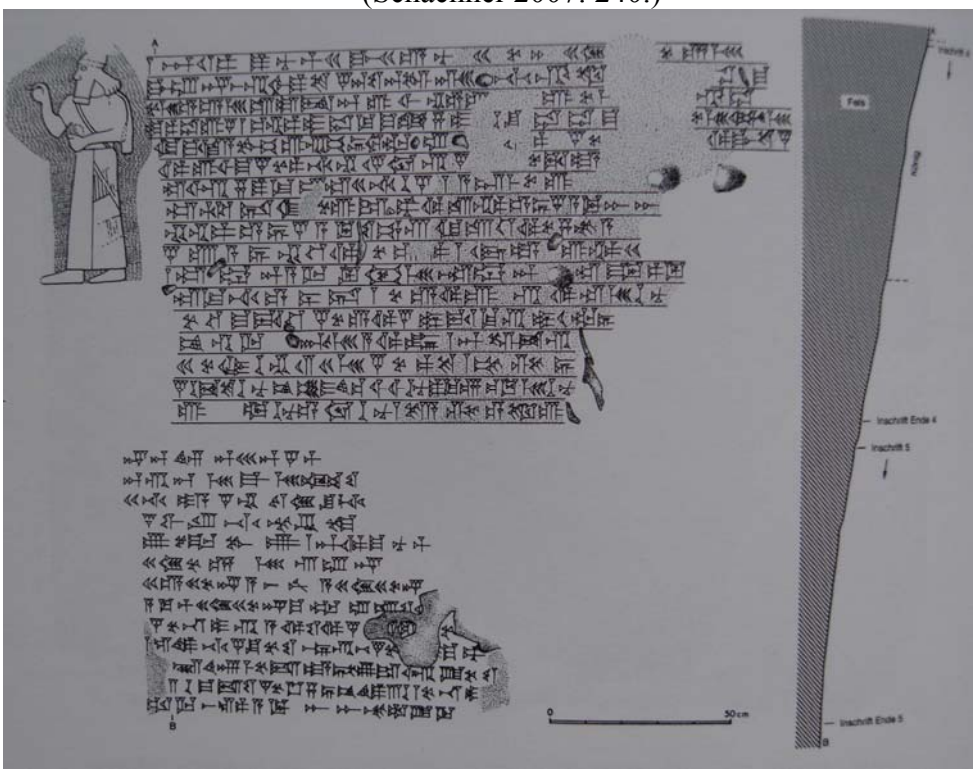

2- Dicle Tüneli girişindeki, III. Şalmaneser'e ait 4. ve 5. yazıtın kopyası (Schachner 2007: 242.)

Levha XVI

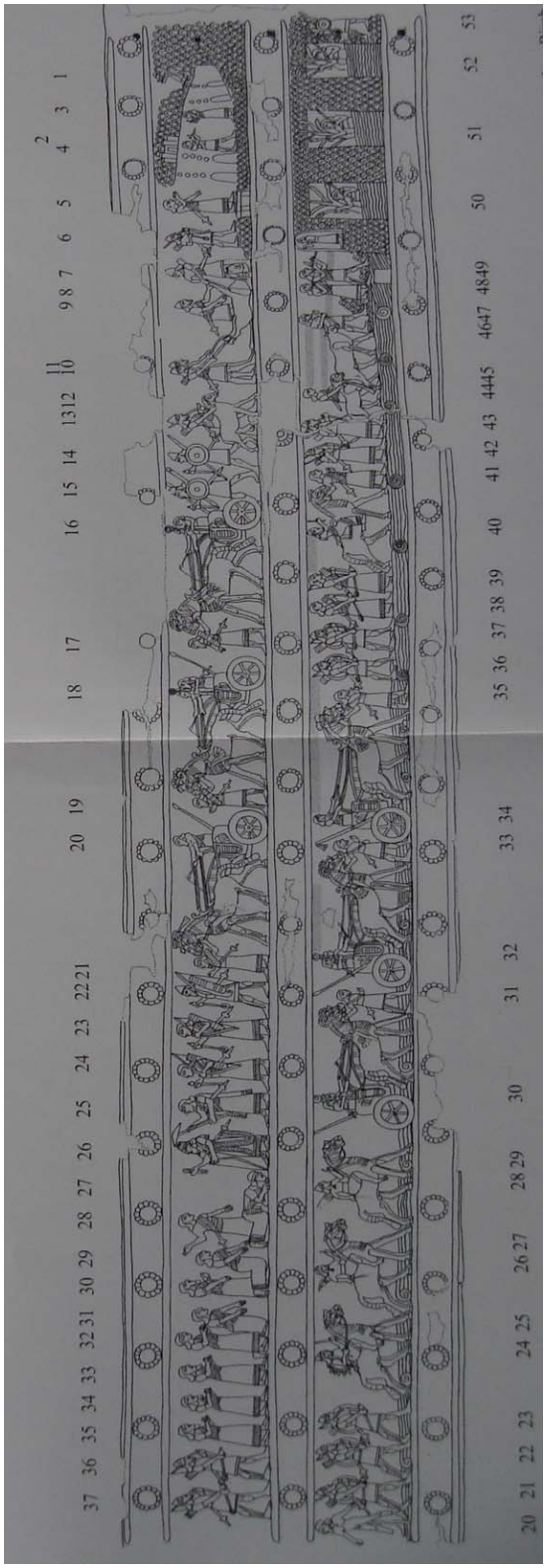

Balavat kapısı üzerinde, Dicle Tüneli'ni gösteren sahne. (Schachner 2007:302.)

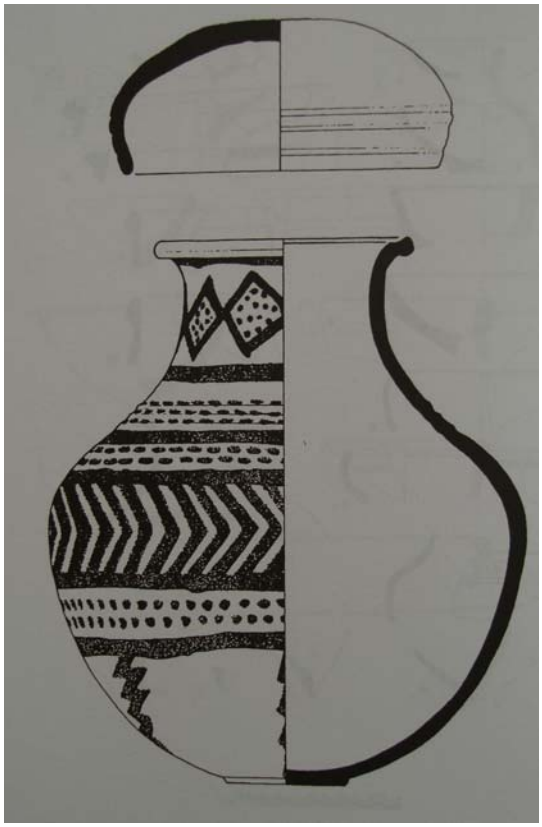

1- Gre Dimse'de savaşçı gömüsü üzerinde bulunan yivli kapaklı boyalı küp, (Karg 2001: 670.)

2- Kavuşan Höyük'te bulunan yivli çanak çömlek parçaları (Kozbe 2006: 506.)

ÖNSÖZ

Mezopotamya ve Anadolu arasında önemli bir noktada bulunan Diyarbakır ilinin Demir Çağı sürecinin konu edildiği bu çalışma Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Diyarbakır ve çevresinde, M.Ö. 13. yy ile 7. yy sonu arasındaki, Orta ve Yeni Asur dönemlerinde yaşanan siyasal gelişmeler, kurulan yerleşmeler ve bölgede yapılan kazı çalışmaları konusunda bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır.

Öncelikli olarak, bu çalışmanın konu seçimini yaptığım günden itibaren, gerek kaynak toplama gerek hazırlık süreci olsun hiçbir konuda yardımlarını esirgemeyen, sabırla ve anlayışla geçirdiğim sıkıntılı süreçte yanımda olduğunu hissettiren değerli hocam Sayın Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu'na teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma sürecim boyunca, kendi meşguliyetlerini bir yana bırakıp benim de sıkıntılarıma ortak olan, tez çalışması konusunda kader birliği yaptığımız sevgili arkadaşım Hande Çeçen'e teşekkürlerimi sunarım. İlk cümleyi yazıp çalışmaya başladığım bu tezin son noktasını koyana kadar hep duaları, sevgileri ve destekleriyle yanımda olan her biri birbirinden değerli aile fertlerime ve dostlarıma bana kattıkları güzellikler için sonsuz teşekkür ederim.

TUĞBA TÜRKSOY

İstanbul, 2007